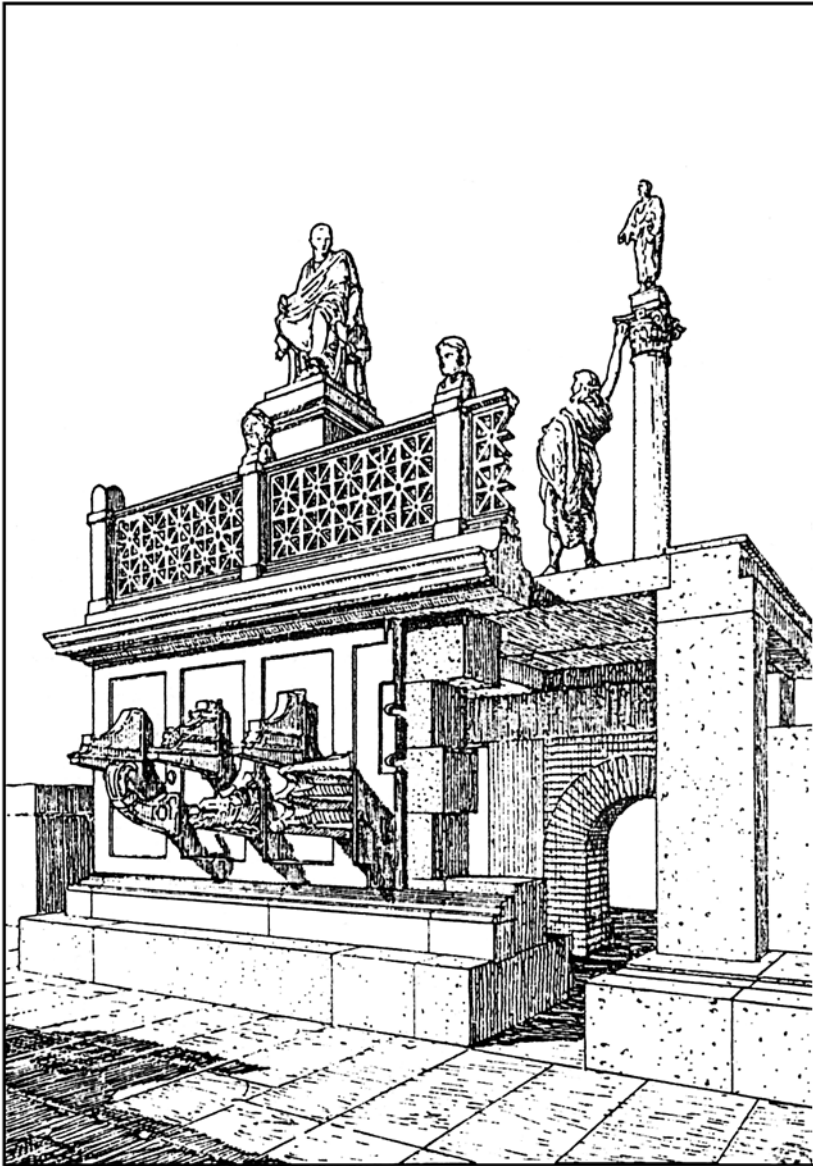

KLASSISK FORUM

2002 : 2

REGLER for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

Manuskriptet bør fortrinnsvis leveres i digital form.

- 1) Helst som vedlegg til epost; - adresse: gunn.haaland@ub.uio.no
Vedlegget kan være i format Word for Windows eller Word for Mac. Har du bare en Word Perfect-versjon, kan det også gå.
- 2) Sendes redaksjonen på diskett, i de samme formater som nevnt ovenfor
- 3) Manus kan også leveres i papirversjon. Da må reglene nedenfor overholdes nøye

Regler for hvordan manus som ikke leveres digitalt bør se ut:

VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **fetere skrift** eller *kursivert skrift* for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvarer blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin PC Dell Dimension

Programvare For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: *Omnipage*
For layout- arbeid: *PageMaker*

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1007 Blindern
0315 OSLO

TEMPO TRYKK

KLASSISK FORUM

2002:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Johan Henrik Schreiner (leder), Oslo

Hilde Hauland (kasserer), Oslo

Jon Iddeng, Oslo

Mathilde Skoie, Oslo

Gjert Vestrheim, Bergen

Tone Steen, Drammen

Gunhild Vidén, Trondheim

Varamedlemmer:

Dag Haug, Oslo

Anders Pio Pethon, Oslo

Bjørn Helge Sandvei, Oslo

*Redaktør:*Gunn Haaland

*Lay-out:*Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,

Klassisk og romansk institutt,

Pb 1007, Blindern

0315 OSLO

Innhold

Fra Styret	5
Årsmötet 2002	7
Nøkkel, lås og segl	10
<i>Siri Sande</i>	
Publica aut peri! Bokutgivelse og distribusjon i romersk tid	30
<i>Jon W. Iddeng</i>	
Keiser Gallienus og hans betydning for portretthistorien	41
<i>Marina Prusac</i>	
Den første romerske agrarhistorie på norsk	50
<i>Jesper Carlsen (Odense)</i>	
Res gerendae. En filologs avskjedsforelesning	59
<i>Egil Kraggerud</i>	
Narona og 20 hodeløse, keiserlige statuer	67
<i>Marina Prusac</i>	
Den dekorerte stoa i Athen og gresk historie på 400-tallet f.Kr..	80
<i>Johan Henrik Schreiner</i>	
”Monumenta” anno MMII – Latinske kildekrifter til norsk middelalder i ny drakt	87
<i>Egil Kraggerud</i>	
En latinsk sentens av ulokalisert opphav	90
<i>Reidar Astås</i>	
Bokomtaler	91
Res coquinaria	96
<i>Gunn Haaland</i>	

Fra Styret

Forbundet holdt sitt årsmøte i Bergen 7. september, jfr. Tone Steens referat i dette nummer av *Klassisk Forum*. Dessverre frasa vår klippe Bjørgulv Rian seg gjenvalg. Han har vært med i styret helt fra forbundet ble født, nå i mange år som kasserer og stadig som den perfekte tilrettelegger av våre ekskursjoner hvert annet år. Han fortjener alt som finnes av takk og virak. Så spørres det om vår verden vil gå rundt uten ham i styret – men forhåpentligvis som vennlig bakspiller.

På universitetene er vi inne i et generasjonsskifte. Den ene etter den andre av lærerne i antikkrelaterte fag slutter seg til pensjonistenes talløse skarer. Og hvis stillingene overhodet blir beholdt når noen trer av, kan det drøye både vetter og vår før de igjen blir besatt. Det står på økonomien i vårt arme olje-Norge, må vite. Desto mer gledelig er det når ansettelser virkelig finner sted, når Rasmus Brandt vender hjem fra sin bestyrerstilling på instituttet i Roma og tiltrer som professor i klassisk arkeologi og når Monika Asztalos er utnevnt til professor i klassisk filologi, begge i Oslo. Likedan når Staffan Wahlgren er blitt førsteamanuensis i klassisk filologi i Trondheim. De to siste skal være hjertelig velkomne over til vår side av Kjølen. Det er bestemt ovenfra at universitetsstudiene skal oppstå i ny versjon i 2003, med den såkalte kvalitetsreformen.

Studietida kortes ned, og så gjenstår det å se hvordan det går med kvaliteten. Finnes det for eksempel noen snedig snarvei til å lære latin for å kunne undervise i den videregående skolen? Og hvordan skriver man på ett år hovedoppgave i fag dekket av en enorm litteratur på ulike språk, et resultat av flittige sjelers arbeid gjennom mange generasjoner og i mange land? Her ligger det en alvorlig utfordring for nye tanker og nye krefter.

Neste års etterutdanningskurs/eks-kursjon vil gå til Kroatia i begynnelsen av oktober. Mye å se, fra antikken som fra seinere perioder, og vi vil sikkert føle oss velkomne. Kroatene er glade for at trafikken av utlendinger til deres vakre land tar seg opp igjen etter de vonde årene. Herværende Marina Prusac, som er fra Kroatia og er mag. art. i klassisk arkeologi, vil legge opp programmet og ta hånd om oss på reisen. Virkelig noe å glede

---

seg til. De som er så interesserte at de, helt uforpliktende, ønsker mer informasjon når planene blir mer konkrete ute på nyåret og når vi ser hva gildet vil koste, bes melde fra enten elektronisk til: norsk-klassisk@kri.uio.no, eller med vanlig brev til Norsk Klassisk Forbund, Klassisk og romansk institutt, boks 1007 Blindern, 0315 Oslo.

Utsending av post til medlemmene er kostbart og styrete. Nå som den teknologiske utviklingen buldrer fram, ber vi de medlemmene som har elektronisk adresse med krøll og dott og alt tilhørende, å sende denne til forbundets elektroniske adresse slik den er gitt ovenfor.

Tradisjonen tro vil forbundet arrangere et lørdagsseminar på Blindern i mars, og ettersom dagen blir 8. mars – hva annet kunne temaet være enn Kvinner i antikken? Mer informasjon vil komme til alle medlemmene, elektronisk eller med brev.

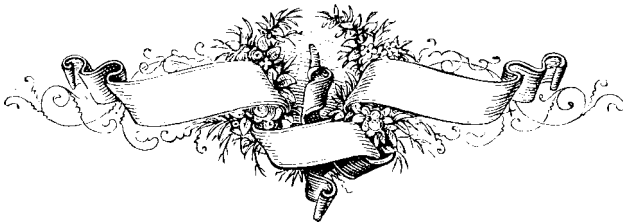
Årets Saturn- eller Jupiterfest blir slett ingen fest for disse utmerkede gudene, men for Janus, den uutgrunnelige fyren med de to ansiktene. Festen blir dermed ikke i år, men først til neste år, når vi tallrikt og jublende feirer ham i Oslo tirsdag 28. januar.

Om sted og tid, påmelding og betaling, jfr. eget ark som følger med den uforlignelige trykksaken du just nå har i hende.

Norsk Klassisk Forbund har i likhet med Janus to ansikter. Det skal arbeide for antikken, ikke minst for gresk og latin, på skole og universitet i dette kongeriket. Ingen lett oppgave i lille Marius' hjemland. Forbundet skal også fremme interessen for antikken i samfunnet generelt. Her er det mye å glede seg over. Blant annet er medlemstallet vårt jevnt og sikkert stigende, og oppslutningen om arrangementene våre er upåklagelig. Men dessverre ligger altfor mye av aktiviteten i Oslo-området, så det er en stor utfordring å skape bedre geografisk balanse. Dette ligger styret på hjertet, og alle lokale initiativ er mer enn velkomne. Gunn Haaland, vår redaktør og kulinariske ekspert, er villig til å komme på besøk og innføre i mysteriene omkring romersk vin og mat og kjøkken. På anmodning sender hun oppskrifter, og med medlemmenes uovertrufne kokekunst vil rettene stå fristende klare til møtet i den lokale avdelingen.

Styret ønsker medlemmene en god jul og godt antikt nyttår.

Johan Henrik Schreiner

Årsmøtet 2002

Protokoll fra Norsk Klassisk Forbunds årsmøte for 2002, lørdag 7. september på Klassisk institutt, Universitetet i Bergen. 19 medlemmer var til stede under forhandlingene, 22 under foredragene.

1 ÅRSMØTET ble åpnet av styrets leder, Johan Henrik Schreiner. Han beklaget at innkallingen ble sendt ut noe sent til medlemmer som ikke er bosatt på Vestlandet.

Tone Steen ble valgt til sekretær.

2 VIRKSOMHETEN SIDEN SIST. Gjennomgang av årsberetningen. Den skriftlige årsberetningen listet opp forbundets aktiviteter etter forrige årsmøte i Georg Sverdrups hus. I tillegg opplyste lederen at styret har besluttet ikke å melde forbundet inn i Euroclassica. På siste årsmøte fikk styret fullmakt til å avgjøre dette.

Vedtak: Årsberetningen tas til orientering.

3 REGNSKAP. Kasserer Bjørgulv Rian la fram regnskapet. Det tilsynelatende underskudd skyldes at innbetalingen til Provence-turen kom på fjorårets regnskap, mens reisen forfalt til betaling etter siste årsmøte. Om man justerer for

det, er det reelle overskudd kr.11446. Forbundets økonomi er god, og det er ikke behov for å øke kontingenten. Revisjonsberetningen fra revisor Mette Cathrine Jahr ble lest opp. Hun anbefaler at regnskapet godkjennes. *Vedtak:* Regnskapet godkjent.

4 VALG. Valgkomiteens innstilling forelå skriftlig. Bjørgulv Rian ønsket avløsning i styret. Det sammen gjelder Eirik Welø, som oppholder seg i Kina. I deres sted foreslo valgkomiteen Hilde Hauland og Jon Iddeng. Som nytt varamedlem ble Anders Pio Pethon foreslått. Det kom ingen motforslag, og styret ble valgt med akklamasjon.

Styret består etter dette av:

Leder: Johan Henrik Schreiner

Styremedlemmer, alfabetisk rekkefølge

Gunn Haaland (redaktør)

Hilde Hauland (kasserer)

Jon Iddeng

Mathilde Skoie
Tone Steen
Gjert Vestrheim
Gunhild Vidén

Varamedlemmer

Dag Haug
Anders Pio Pethon
Bjørn Helge Sandvei

Valgkomiteen og revisor var ikke på valg.

Lederen takket Bjørgulv Rian hjertelig for hans innsats i styret. Han har vært styremedlem helt fra starten, mesteparten av tiden som kasserer. Han har også gjort en uvurderlig innsats i forbindelse med studieturene og seminarene knyttet til dem.

5 PROGRAM KOMMENDE ÅR. Vi diskuterte emne for neste tema-dag. Styret fikk fullmakt til å arbeide videre med saken.

Det er viktig for forbundet å trekke i gang virksomhet i Bergens- og Trondheimsregionen. Samarbeid med Antikkhistorisk forening i Bergen en mulighet, men forbundet ønsker å favne noe videre. Økonomien et problem.

Aktivitetene i Oslo har praktisk talt vært selvfinansierende, siden foredragsholderne ikke har tatt seg betalt, mens deltakerne har betalt for servering. For å gjøre medlemskap mer attraktivt for dem som bor utenfor Oslo, bør det være mulig for forbundet å betale reise for en ekstern foredragsholder. Som en begynnelse må styremedlemmene i Bergen og Trondheim ha full oversikt over medlemmene i de respektive regioner.

Styret lovet å arbeide videre med saken.

6 STUDIETUR 2003 – HVOR OG NÅR? Forbundet ønsker å arrangere en studietur høsten 2003. Sørkysten av Tyrkia, Kroatia og Libya ble nevnt som mulige reisemål.

Det ble en del diskusjon om utvelgelseskriteriene når turer blir overtegnet, som Provence-turen sist høst. Det ble hevdet at folk i relevante undervisningsstillinger ikke bør ha fortrinnsrett framfor klassisk interesserte generelt.

Styret lovte å arbeide videre med saken, og annonsere studieturen ikke senere enn første nummer av *Klassisk Forum* 2003.

7 EVENTUELT. Det var ingen saker under eventuelt. Etter forhandlingene hold Matti Wiik et foredrag over temaet Vergils *Georgica* – agrart læredikt som universallitteratur. Han viste ved tre konkrete eksempler, oversatt av foredragsholderen selv til nynorsk, hvordan dikteren bruker den didaktiske sjangeren. Fortellerinstansen får en ny rolle i augusteisk poesi, knyttet til hellenistisk fortellertradisjon. – Johan Henrik Schreiner tok for seg Stoa Poikile, ”den dekorerte søylehallen”, i Athen, og gresk historie i 5. årh. f.Kr. I denne stoaen var berømte malerier av Polygnotos, fra ca. 460, festet til veggen. Ett av disse maleriene forestilte slaget ved Oinoe, som Pausanias omtaler to ganger. Maleriet er en korreks til Thukydide, som ikke har plass til dette slaget i sin kronologi. Et annet maleri forestilte slaget ved

Maraton, og kan være en årsak til den ulogiske beretningen om slaget som vi finner hos Herodot.

Begge foredragene førte til mange kommentarer og spørsmål fra en interessert forsamling.

Så var vi sammen på gresk restaurant om kvelden, og dagen etter spaserte vi – i strålende sommervær –

opp til Bergen Museum, der vi besøkte museets kirkeavdeling. Den var ny-montert, meget dyktig utført både estetisk og pedagogisk.

En takk til Gjert Vestrheim for god praktisk tilrettelegging av årsmøtet.

Referent Tone Steen

Nøkkel, lås og segl

SIRI SANDE

De fleste lesere gjenkjenner sikkert gjenstanden på Fig. 1 som en nøkkel, selv om den ser litt anderledes ut enn de nøklene vi bruker. Den er av bronse og 3,5 cm høy. Det mest slående trekket er at skaftet på nøkkelen er så kort og ringen usedvanlig bred. Det skyldes at ringen faktisk er en fingerring, med andre ord bar man nøkkelen på fingeren. Da var det viktig at skaftet ble kortest mulig så det ikke hengte seg opp i ting.

Nøkler båret på fingeren synes å ha vært meget vanlige i antikken. Draktene var nemlig uten lommer, og hadde man bare én eller et par nøkler å passe på, var det greit å ta fingrene i bruk. Større nøkleknipper hengte man i beltet, slik det har vært brukt helt til vår tid.

Nøkler er så vanlige at man sjelden tenker på å beskrive dem, men hva heter de enkelte deler av en nøkkel egentlig? At skaftet heter "skaft" og ikke "stilk" eller "stang", for eksempel, fant jeg i *Norsk Riksmålsordbok*, som gir følgende beskrivelse (Bind II,1, sp. 391):

Nøkkel, 1a) redskap (i alm. av metall, særl. jern, ofte, særl. i eldre form, bestående av et skjær, et

skaft (rør) og et grep, jvf. dog *yalenøkkel*) til å åpne ell. lukke mekanismen i en lås med.

Når man skriver en artikkel om nøkler og låser i antikken, eller for så vidt om et hvilket som helst antikt emne, er det alltid greit å innlede med noe slikt som: "Allerede de homeriske helter..." Men det går ikke i dette

Fig. 1) Romersk nøkkel av bronse i norsk privateie.
Foto: Arthur Sand.

tilfellet, for hverken Homer eller hans helter kjente til nøkler av den typen som er vist på Fig. 1. De homeriske dører og porter lukkes med slåer eller bommer. Slike er nevnt flere ganger i Iliaden, og deres tyngde og størrelse fremheves gjerne gjennom adjektiver så de blir omtalt som ”den veldige” eller ”mektige tverrbom” (Iliaden XII,291, XIII,124. Jeg bruker her som senere i artikkelen P. Østbys oversettelse).

Porten inn til grekernes leir hadde to bommer som møttes på midten og ble holdt på plass av en bolt. Hektor sprengte porten ved å kaste en stor sten mot den så hengslene brast og bommene sprang opp (Iliaden XII, 451-462). Akillevs’ telt var omgitt av en palisade hvis port var stengt av en bom bestående av én eneste trestamme. Den var til gjengjeld så tykk at tre menn måtte skyve den frem og tilbake, men Akillevs klarte det alene (Iliaden 24,453-456). Disse bommene befant seg naturligvis på innsiden av porten, og hvis man ikke maktet å sprengte dem, slik Hektor gjorde, var man avhengig av at de innenfor porten var velvillig innstilt og gikk med på å åpne.

Bommer eller slåer av den typen Homer beskriver, var kjent og utbredt alt i bronsealderen, for i murverket til mykenske portåpninger har man funnet innhukk som tydeligvis har vært ment for å ta imot bommer av tre. Å lukke porter med en horisontal bom eller slå på innsiden forble en vanlig metode, men etterhvert fant man ut at man også kunne bruke vertikale bolter som gikk ned i en fordypning i dørstokken når porten

var lukket og som man hevet når den skulle åpnes. Ofte brukte man både horisontale og vertikale lukkemekanismer samtidig for større sikkerhet.

De tunge portene som gav adgang til leirer og festninger, var naturlig nok vanskelige å åpne. Men det var ingen spøk å åpne vanlige dører heller, skal vi tro Homer. For beskrivelser må vi gå til Odysseen, som inneholder flere innendørs scener enn Iliaden.

Kjent er avslutningen på første sang hvor ammen Evrykleia ser Telemakos vel i seng. Idet hun går ut av hans rom, trekker hun slåen for døren ved hjelp av en lærrem. Spørsmålet er nå: var slåen på innsiden eller utsiden av døren? For oss er det en selvfølge at når vi trekker for en slå, er den på vår side av døren, men slik var det ikke for Homer og hans samtidige.

Tenker vi oss slåen på utsiden av døren, blir Telemakos å regne for en umyndig person som lukkes inne for natten. Slik var det vanlig å gjøre med slaver, for eksempel. I *Oikonomikos*, IX,5, nevner Xenofon at kvinnenens avdeling i huset var skilt fra mennenes ved en boltet dør. Som årsak oppgir han at da kan ikke slavene få barn med hverandre uten eiernes samtykke. I Lysias’ tale om mordet på Eratosthenes, 13, lukker den utro hustruen sin bedratte ekte mann inne på soveværelset, som ligger i kvinneværelsen. Der er det tydelig at hun trekker for en slå på utsiden av døren. Ordet *kleis* kan riktignok bety både lås og slå, men siden hun trekker den for, må det være snakk om en slå i dette tilfellet. Tilsynelatende stenger hustruen sin mann inne i spøk, med en hentydning

til at nå kan han ikke forgripe seg på tjenestepiken, men den egentlige grunnen er at hun vil møte sin elsker i etasjen under. Først neste morgen lukker hun ektemannen ut. Begge disse eksemplene er attiske, og det er en kjent sak at de athenske kvinnene ble holdt særlig strengt. Hvor representativ slik innestenging var for den greske verden som helhet, er derfor uvisst.

Men tilbake til Telemakos og Evrykleia. De fleste Homer-kommentatorer forestiller seg at slåen var på innsiden av døren. Det vil forklare lærremmen, for ellers kunne jo Evrykleia bare grepet fatt i slåen med hendene og dratt den for. Remmen må tenkes trukket gjennom et hull i døren. Når slåen var for, har den hengt ut som en lang strimmel, og man har da, ser det ut til, knyttet den om en ring på døren, den samme sølvringen som Evrykleia bruker for å trekke dørfløyen til seg før hun drar i lærremmen.

Et annet indisium på at lærremmen gikk gjennom døren finner vi i Odysseen IV,802-803. Athena har skapt en skikkelse som skal trøste den sørgende Penelope der hun ligger i sitt sovekammer, og denne skikkelsen kommer seg inn gjennom å gli langs dørslåens rem, som det heter i P. Østbyes oversettelse. Når remmen brukes som bro for å komme inn i rommet, må man forutsette en åpning i døren.

En slik lærrem kan man bare bruke til å trekke med, ikke til å puffe. Når slåen var dratt for, kunne den ikke benyttes til å dra den fra igjen. Skal slåen trekkes både frem og tilbake, må man faktisk ha hatt to lærrem-

mer, én i hver ende av slåen, og begge må ha vært trukket gjennom en åpning i døren. Dette systemet virker mildt sagt plundrete, og det ble vel også bare brukt når rommet innenfor var tomt, eller når den eller de personer som var der, i likhet med Telemakos ikke gad å skyve for slåen selv.

René Vallois, som skrev artikkelen om nøkler og låser i Daremberg-Saglios store *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, mente imidlertid at man bare brukte lærremmen når man stengte døren. Skulle den åpnes, måtte man bruke nøkkel. I Odysseens 21. sang kommer en beskrivelse av hvordan Penelope åpner døren til det rommet hvor Odyssevs' bue henger. Først heter det at

Dronningen tok i sin fyldige hånd den krummede nøkkel
kunstferdig hamret av kobber og skjønn
med et elfenbens håndtak (Odysseen
XXI,6-7).

I vers 41-50 følger selve åpningen av døren:

Da nu den herlige kvinne kom opp til det
lukkede kammer,
og trådte hen til terskelen av ek, som
fordum en mester
glattet med ypperlig kunst og jevnt hadde
rettet med snoren
dengang han reiste dens karm og festet til
karmen en fløydør,
løste hun straks den rem som var festet til
ringen i døren,
stakk så i hullet sin nøkkel, og siktende
like mot slåen,
trakk hun dens bommer tilbake. Da bra-
ket det høyt som når oxen
brøler på gresskledde eng. Slik knirket
den prektige fløydør,
da den ble rammet med nøklen, og fløy-
ene åpnet seg hastig.

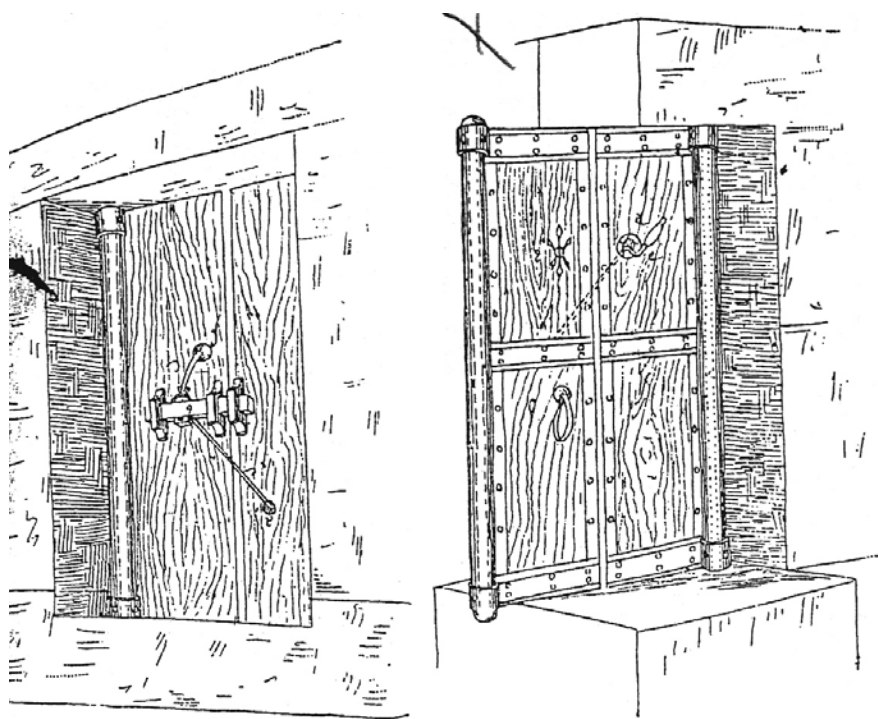

Fig. 2) Rekonstruksjon av homerisk lås fra Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines.

Som man forstår, var det ingen lett sak å åpne en dør med nøkkel på Homers tid. Men hvordan var mekanismen? En lås er ifølge *Norsk Riksmålsordbok* I,2, sp. 3158:

Innretning til å stenge med i hvilken en bevegelig mekanisme kan gripe i en annen del av innretningen; (nu særl. om) slik innretning hvor den bevegelige mekanisme kan skyves frem eller tilbake ved en nøkkel (håndtak, vrier) eller hvor den innstilles på en bestemt måte.

Nå hadde ikke de homeriske låser en bevegelig mekanisme, for teknologien var ikke så avansert at man kunne

smi noe slikt. Det sier seg selv at når Homers samtidige (og hans bronsealder-helter) ikke hadde nøkkel i vår forstand, hadde de heller ikke skikkelige låser.

Den før omtalte René Vallois har en hypotetisk rekonstruksjon av en homerisk dør som er gjengitt på Fig. 2. Nøkkelen forestiller han seg som illustrert på Fig. 3 og 4. Dette er simpelthen en metallstang som har to rettvinklede knekker. Denne nøkkeltypen er kjent fra vasesmalerier og andre billedfremstillinger, og man har også funnet virkelige eksemplarer. René Vallois forestiller seg at

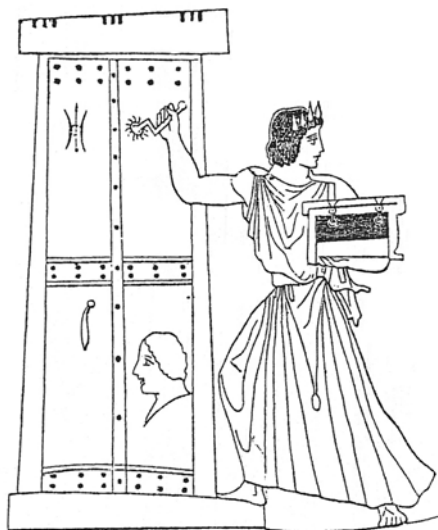

Fig. 3) Kvinne som åpner en dør med en "homerisk" nøkkel. Tegning etter gresk vasemaleri i Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines.

Fig. 4) Prestinne med tempelnøkkel. Tegning etter gresk vasemaleri i Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines.

man stikker nøkkelen inn i et hull i døren, slik vi ser det på Fig. 3, og presser på et punkt på slåen innenfor. Han tenker seg at nøkkelen ikke treffer slåen direkte, men en kraftig metallfjær som er forbundet med denne. Jeg synes dette ser svært så innviklet ut, og man kan også spørre seg hvor mye spillerom man hadde gjennom nøkkelhullet når det gjaldt å puffe en slå til side.

Mer plausibel, men ikke mindre vanskelig, finner jeg fremgangsmåten som er gjengitt på Fig. 5. Denne er tatt fra en katalog for British Museum, *A Guide to the Exhibition illustrating Greek and Roman life*, utkommet i 1929. Slike encyklopediske verker som denne guiden og Daremberg-Saglios leksikon utgis ikke lenger, dessverre. I vår tid er forskere bare opptatt av teori og metode, og ikke av alle slags gjenstander fra dagliglivet som arkeologer har bruk for å kjenne når de har gravet dem ut og skal klassifisere dem. Også klas-

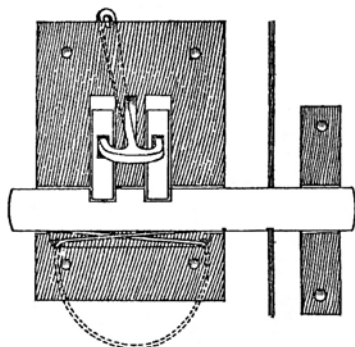

Fig. 5) Rekonstruksjon av homerisk lås fra British Museum. *A Guide to the Exhibition illustrating Greek and Roman Life*.

siske filologer kan ha nytte av å vite litt om utseendet til de gjenstander som de gamle grekere og romere omgav seg med.

Den døren som er angitt på Fig. 5, er sett innenfra. Den blir åpnet med en annen type nøkkel som ligner et anker. Også denne er basert på arkeologiske funn. Rekonstruksjonen forutsetter at den horisontale slåen er holdt på plass av en bolt med to plugger som er presset ned i den. I hver plugg er det et hull. Man lirker nøkkelen gjennom en smal vertikal sprekk i døren, snur den i 90 graders vinkel og forsøker å få krokene på ”ankeret” inn i hullene i pluggene (neppe noen lett oppgave når man ikke ser hva man gjør). Når man har fått nøkkelen i riktig posisjon, trekker man pluggene opp, og kan så dra slåen fra døren ved hjelp av en lærrem.

Hvis kvaliteten på Fig. 5 er så noenlunde, ser man at her er det to remmer. De er festet på undersiden av slåen i et kryss, hvoretter de er trukket gjennom hvert sitt hull og sydd sammen så de danner en sammenhengende løkke. Slik var det ikke på Penelopes dør. Hun måtte løse remmen fra den ringen den var bundet til før hun kunne trekke slåen fra.

Begge de foreslåtte løsningene virker temmelig innviklede. Det må være opp til lesernes smak hvilken som er mest overbevisende. Det man kan utlede av Homer, er at dørene var lukket på innsiden med en slå, og at denne i noen tilfelle var holdt på plass av en bolt i likhet med tværbommen som Hektor ødela (Iliaden, XII,451-462). Denne bolten har man

enten løftet eller puffet til side ved å stikke en stang eller krok inn i en åpning fra utsiden. Deretter har man kunnet dra slåen fra ved hjelp av en lærrem som gikk gjennom et hull i døren. Boltene fungerte altså som en slags primitiv lås. Da den satt på slåen eller bommen, hadde grekerne som nevnt ikke separate gloser for de to delene. For oss er derimot ”lås” og ”slå” to helt forskjellige begreper.

Man vil kanskje ha bemerket at nøklene på Fig. 3 og 4 er meget store, særlig den på Fig. 4 har formidable dimensjoner. Det er her tale om nøkkelen til en tempeldør. Det finnes avbildninger av prestinner som bærer slike kjempe-nøkler, hvis hovedformål nok var å virke imponerende.

De homeriske låsene kan umulig ha vært særlig sikre etter vår standard. Sikkerhetsmomentet lå hovedsakelig i at de var så innviklede å åpne at man antagelig måtte ha lang trening før man lærte snittet. Om Penelope heter det i Østbyes oversettelse at hun siktet like mot slåen, men verbet som er brukt, $\omega\theta\tau\iota\omega\theta\alpha\iota\omega\theta\gamma\theta\chi\theta\phi\theta\pi\theta\tau\iota$ betyr egentlig ”å forsøke å treffe”, noe som passende beskriver anstrengelesene til den som stod utenfor og prøvde å få nøkkelen inn i rett hull eller slisse på innsiden. Videre synes døren å ha hatt en innebygget ”tyverialarm” ved at den bråkte forferdelig når slåene ble trukket fra. Om uvedkommende var på ferde, må man ha hørt det i hele huset.

Det var jo ikke bare dører som trengte å låses, men også skrin og kister. Her kunne man selvsagt ikke bruke slå, så det ser ut til at man ganske enkelt forseglet kistene eller

skrinene ved å binde en snor rundt dem. Det er i hvert fall det Odyssevs gjør når han får en kiste med gaver av faiakernes dronning (Odysseen, VIII, 443-448). Hun ber ham selv feste lokket forsvarlig med knuter, og Odyssevs bruker en som trollkvinnen Kirke har lært ham å binde. Også her ligger sikkerhetsmomentet i at det er så tidkrevende å åpne lokket, for man må først løse knuten. Imidlertid er det jo fullt mulig å kutte over snoren, men da ser naturligvis eieren at noen har vært i kisten. Man kan si at Odyssevs' knute hadde samme funksjon som et segl.

Låser bestående av en form for bolt eller tapp på slåen, kalt *balanos*, som man løsnet med en nøkkel, forble vanlige ganske lenge. Et fremskritt var det da man begynte med nøkler med tre tenner. Denne type nøkkel ble

sagt å være utviklet i Sparta, i hvert fall ble den kalt lakonsk. I Aristofanes' *Thesmoforiazousai* (vers 421-423) klages det over at Evripides har gjort de athenske ektemenn så mistenksomme at de nekter sine koner deres tradisjonelle myndighet over matvarer og husgeråd. For å kontrollere sine hustruer, har mennene gått til anskaffelse av importerte lakonske nøkler, som hustruene åpenbart ikke har mulighet til å få fatt i.

Det er den alminnelige mening at nøkler av den typen som er avbildet på Fig. 1, først oppstod i romersk tid. Imidlertid er det vel tenkbart at de i likhet med mange oppfinnelser og oppdagelser ble gjort under hellenismen. Sikkert er det i hvert fall at de finnes i daterbare kontekster i den romerske perioden, for eksempel i Pompeii.

Romerne hadde to hovedtyper av nøkler. Den på Fig. 1 kalles på engelsk "sliding key". Noen god norsk oversettelse har jeg ikke funnet. Nøkkelen er L-formet, og man lirker den inn i en L-formet lås. Tappene på skjæret presses opp i et tilsvarende antall huller i en plate, og presser ut av hullene metalltapper som har vært holdt nede i dem av en fjær. Det er disse tappene som holder boltene i døren på plass. Når de er ute av hullene og erstattet av tappene på nøkkelen, kan man bruke sistnevnte til å dra ut boltene (sml. Fig. 6).

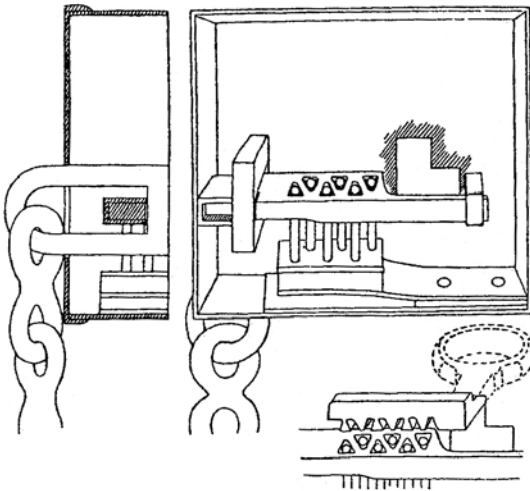

Fig. 6) Rekonstruksjon av romersk L-formet lås fra British Museum. A Guide to the Exhibition illustrating Greek and Roman Life.

Fig. 7) Bysantinsk nøkkel av "moderne" type i amerikansk privatsamling.

Med denne nøkkelen hadde den romerske kvinne langt færre vanskeligheter med å åpne en dør enn Penelope, men den krever en del plundring for å få tappene på plass. Derfor ble den gradvis erstattet av den type nøkkel vi kjenner, den som man vrir rundt i låsen. Den L-formede nøkkelen holdt seg likevel til et godt stykke ut i senantikken ved siden av den mer "moderne" (Fig. 7). Den var, nettopp fordi den var litt vrien å bruke, sikrere enn nøkler som ble vridd rundt. Nøkler som ligner den på Fig. 7 bruker vi fremdeles innendørs, men i ytterdørene har vi for lengst erstattet dem med Yale-nøkler og lignende typer, nettopp fordi låsene er så lette å dirke opp. Den amerikanske forskeren Gary Vikan, som har skrevet om nøkler i boken *Security in Byzantium* (Washington 1980), mente at en håndfull såkalte master keys ville være nok til å åpne alle dører i middelalderens Bysants.

Romerske nøkler var ofte av bronse, mens låsemekanismene som regel var av jern, et smidigere metall som egnet seg bedre for finmekanikk. Siden de klimatiske forholdene i middelhavsområdet er lite gunstige for bevaring av jern, er låsene nesten bestandig rustet i stykker. Derfor er antallet bevarte nøkler svært mye høyere enn antallet bevarte låser. I tillegg til nøkler og låser i metall ble det laget billige versjoner av tre. De kan neppe ha hatt lang holdbarhet. Den hellige Hieronymus nevner slike nøkler, og han omtaler også kostbare nøkler av gull (*Doct.Christ.* IX,11, 267).

Omtrent samtidig som man oppfant den "moderne" nøkkelen som ble vridd rundt i låsen, oppfant man hengelåsen. Karakteristisk for denne låsen er som bekjent at den ikke er felt inn i en dør eller lignende, men er forsynt med en bøyle som man kan åpne og lukke. Denne bøylene klemmes sammen om én eller flere kramper. Hvis man forbinder krampen med et hengsel, får man den type hengelås vi ennå bruker til å lukke for eksempel kjeller- eller loftsboeder med. Det er ingen sikker beskyttelse, for hengelåser er svært lette å bryte opp. Romerne ser ut til å ha brukt dem fortrinnsvis til å lukke kister og skrin med, for de bevarte hengelåsene er vanligvis ganske små.

Mens våre hengelåser er meget enkle, udekorerte og firkantede eller buede av form, var de romerske versjonene ofte ganske dekorative. Fig. 8 og 9 viser en senromersk hengelås. Den er i bronse og 4 cm høy. Låsen består av et mannshode og et vær-

hode, eller kanskje man skulle kalle dem masker, for de er hule og mangler bakside. Fig. 8 viser hengelåsen sett utenfra, Fig 9 sett innenfra.

Det er kanskje vanskelig å forstå at dette er en hengelås, for bøylen er revet av og låsemekanismen rustet bort. Bare et lag rust i bunnen av den menneskelige masken viser at det var i den delen låsemekanismen satt. Den var dekket av en tynn metallplate med nøkkelhull i, og platen var festet

over maskens indre med fire nagler som satt i de fire hullene i kanten. Ett av dem er fremdeles fylt av rust. Værmasken var altså ingen del av den egentlige låsen, men fungerte bare som dekorativt lokk eller kapsel og dekket platen med nøkkelhullet.

Denne hengelåsen er kjøpt i kunsthandelen og har naturligvis ingen proveniens, så en datering må foretas på stilistisk grunnlag. De nærmeste parallellene til mannsmasken er hode-

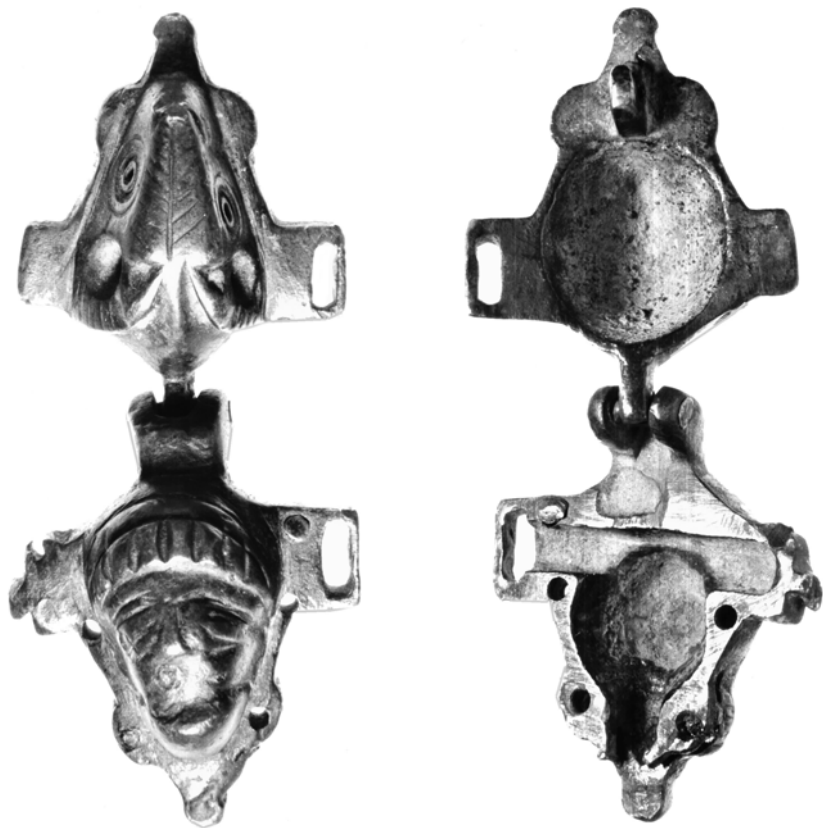

Fig. 8) Til v.: Senromersk hengelås i norsk privateie sett utenfra.

Fig. 9) Til h.: Senromersk hengelås i norsk privateie sett innenfra.

Foto: Lill-Ann Chepstow-Lusty.

ne på bronsevektlodd fra 5. årh. e. Kr. Disse var ofte utformet som byster av keisere eller keiserinner. En lignende dato kan det være passende å foreslå for vår hengelås.

Det kan synes eiendommelig å kombinere et mannshode og et værhode, og man kan spørre seg om motivet har hatt symbolsk betydning. Siden låsen er sen, fra en periode hvor kristendommen hadde slått igjen, vil noen kanskje tenke på Den gode hyrde. I kristen kunst bærer han vel så ofte en vær som et lam. Det skyldes antagelig at kunstnerne var influert av en mye eldre sauebærer, nemlig Hermes Krioforos: Hermes Værbæreren. Statuetter av ham er kjent fra meget tidlig tid, og de viser Hermes i rollen som småfeets beskytter. Senere blir han mer urban og ender opp ikke bare som gudenes sendebud, men også som gud for handel og kommunikasjon, ja, han er også tyvenes gud idet han startet sin karriere med å stjele Apollons kveg like etterat han ble født.

Hermes er et godt valg for en handelsmann som ønsket å beskytte sine kostbarheter, særlig fordi tyvenes gud forhåpentligvis ville være smartere enn sine protegeer. Det er derfor ikke utenkelig at typen opprinnelig har vært tenkt som Hermes med væren. En from kristen kan selvsagt i det 5. årh. ha sett Den gode hyrde i disse to figurene. Uansett hvilken tro som ligger bak, så vitner hengelåsen om folks trang til å stille sitt jordiske gods under guddommelig beskyttelse, særlig når godset som her var beskyttet med en meget spinkel hengelås.

Fig. 10) Middelaldersk hengelås av bronse i form av en hest. Norsk privateie. Foto: Arthur Sand.

Enda mer spinkel er hengelåsen på Fig. 10. Den er også av bronse, 3,9 cm høy og 4,4 cm lang. Nå er vi kommet ut i middelalderen, til 1000-1200-tallet. Noen presis datering er ikke lett å gi for disse hengelåsene, som ble produsert over et lengre tidsrom – ja, lignende låser lages den dag i dag. Fig. 11, som viser et 1900-talls eksemplar i form av en elefant, forklarer hvordan mekanismen virket. Bøylen satt bak, festet til en V-formet fjær som holdt den på plass. Når man stakk en smal nøkkel inn i en sprekk i brystet på dyret, presset den V'en sammen så bøylen spratt ut. I vår hengelås utgjorde bøylen hestens hale. Den gikk i en flott bue over ryggen, og enden presset mot hestens nakke – en meget dårlig sikring. Vanligvis pleide man dog å ha et hull eller en sprekk i nakken som bøylen smatt inn i når man lukket låsen.

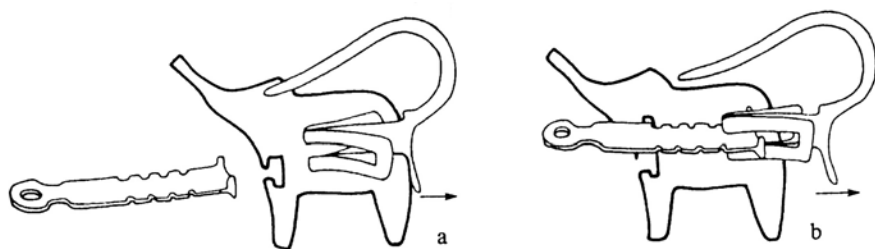

Fig.11) Mekanismen i en moderne hengelås av samme type som den på Fig. 11.

Slike hengellåser finner man i hele det østlige middelhavsområdet. Med korsfarerne kom de til Europa, og helt opp i Norden er de funnet i graver. Alt etter hvor de er kommet for dagen, omtales de i litteraturen som mamelukkiske, seldsjukkiske eller bysantinske. Det er avgjort snakk om "flerkulturelle" bruksgjenstander som ble benyttet av folk flest uansett religion.

Denne type hengellås kom østfra, fra India og Iran, hvor de fremdeles fabrikkeres. Diverse eksemplarer i form av hester er bevart. I våre dager synes løver og elefanter å være mer populære. Slike dyr var tradisjonelt regnet som sterke, og deri ligger vel også deres symbolikk. Disse hengellåsene kunne trenge en symbolsk styrke, for den reelle var ikke mye å skryte av. Symbolikken var samtidig såpass almen at den ikke var knyttet til bestemte trosretninger.

Dermed er det ikke sagt at ikke hengellåsen kunne ha religiøs funksjon. I Iran har det til denne dag vært vanlig for pilegrimer å feste hengellåser til det gitteret som omgir hellig personers graver. Også andre steder i

moskeer og helligdommer kan hengellåser plasseres.

En meget spesiell bruk av hengellåsen finner vi blant sjia-muslimer. Tilhengerne av denne trosretningen sammenlignes stundom med katolikker fordi begge parter er preget av en sterkere religiøs emosjonalitet enn sunni-muslimer og protestanter. Særlig i forbindelse med store høytider kan de religiøse følelsene anta selvplageriske former. Flagellanter opptrer både i den sjia-muslimske og den katolske verden, men visse sjia-muslimer har også tatt hengellåsen i bruk. De stikker simpelthen bøyene på små hengellåser gjennom huden på brystet. På forhånd har de forberedt seg ved hjelp av øvelser som skulle avspenne huden, samt resitasjon av Koran-vers.

Jeg uttaler meg her i presens, men jeg vet ikke om skikken fremdeles eksisterer. Den ble i hvert fall praktisert til godt ut på 1900-tallet etter fotografier å dømme. Unge gutter nøyde seg med å feste én eller to hengellåser på brystet, mens garvede veteraner kunne ha hele klaser. Også metallkjeder festet man på huden.

Formålet med denne drastiske form for piercing var å vise at man i bokstavelig forstand lenket eller låste seg fast til Gud.

I slike tilfelle får hengelåsen nærmest karakter av et segl, som skal være emnet for siste del av denne artikkelen. Lås og segl var nær beslektet i antikken, ja, de ble ofte brukt samtidig.

Et segl er et stempel med ett eller flere motiver innskåret i positivt eller oftest negativt relieff, som presses mot et mykt underlag (voks og leire var mest vanlig i antikken) for å danne et avtrykk. Vi bruker for øvrig uttrykket ”segl” både om stempelet og avtrykket. Hensikten med segl er å vise tilhørighet. Seglavtrykket er så å si eierens bumerke: dette eier jeg! Vi har også uttrykket ”forsegle”, som betyr å lukke på en slik måte at man ikke kan åpne uten at seglet blir brutt. Slik fungerer seglet som en kontroll på at ingen har fingret med ens eiendom. Det sier seg selv at seglet kun har avskrekkende virkning hvis eventuelle langfigrede personer befinner seg i ens nærhet eller er betrodde budbringere. En innbruddstyv bryter like gjerne i stykker et segl som en lås.

Som gjenstand betraktet kan segl ha verdi i seg selv, og som allerede Plinius bemerket, kan verdien ligge både i materialets kostbarhet og i dyktigheten til den håndverkeren som har skåret seglet (*Nat.Hist.* XXX,VI,22). Med hensyn til materialverdien var hel- og halvedelstener særlig ettertraktet. *Gemmer* kaller vi slike. Enkelte kunstnere spesialiserte seg på små kunstverker som gemmer

og kaméer. De fineste av dem var sikkert samleobjekter alt i antikken, og i middelalderen ble mange bevart for ettertiden gjennom å bli brukt som dekorasjoner på messebøker, kors og andre kirkelige gjenstander. De kunne være i omløp i flere hundre år.

Også i våre dager samler man på gemmer. Populære objekter er blant annet mesopotamiske sylindrersegel, hvis verdi ligger i kombinasjonen av materialet (f. eks. agat eller lapis lazuli) og de fint innskårne figurene. Som navnet sier, har disse seglene form av sylindre, og når man ruller dem ut, får man et rektangulært avtrykk hvis lengde er avhengig av sylindrens diameter.

I bronsealderens Hellas foretrakk man segl av den enklere typen som ikke ble rullet ut, men presset ned i underlaget. Både minoiske og mykenske segl er funnet. De har gjerne kjegle- eller pyramideform. Man holdt i spissen mens man presset den dekorerte bunnen ned i voks eller leire.

Plinius antyder at de homeriske helter ikke kjente segl (*Nat.Hist.* XXX,IV,12). Men når Odyssevs forsegler kisten fra dronning Arete med en knute, er det ikke fordi han ikke kjenner andre lukkemuligheter, men snarere fordi han i sin omflakkende tilværelse ikke hadde mulighet til å bære med seg et løst segl. Bronsealderseglene synes å være blitt brukt relativt sparsomt, til å forsegle varesendinger og lignende. På Plinius' tid var det nærmest gått inflasjon i bruk av segl, og man bar dem på seg i form av signettringer. Disse kjente ikke Homer og hans samtidige, og når

Homer ikke nevner ringer, tar Plinius det som en selvfølge at han ikke kjente segl heller.

Fra og med arkaisk tid finner vi greske segl som er forsynt med en bøyle. Den gjorde det antagelig lettere å få et godt grep om seglet. Fra bøyle til ring er ikke steget langt, og alt i klassisk tid hører vi om segl på ringer. Vanlige blir de først i hellenistisk tid, ser det ut til, og da begynner man også å innfatte skårne gemmer i ringer. Tidligere ser det ut til at seglet var av ett materiale, fortrinnsvis metall eller tre.

I den tidligere nevnte passus i *Thesmoforiazousai* (vers 424-428) er det ikke bare snakk om nøkler, men også om segl. Evripides har nemlig lært de athenske ektemenn å bruke en ny type segl også, i tillegg til de lakonske nøklene. Mens de før hadde brukt segl av dusinvare-typen som deres koner kunne kjøpe maken til på torvet, var de nå gått over til segl av markspist tre. Poenget var naturligvis at hullene etter tremarken satt igjen i voksen og dannet et individuelt mønster som ikke kunne ettergjøres.

Man må regne med at her ligger det en sterk overdrivelse, men teksten forteller flere interessante ting. For det første ser vi at segl brukes som supplement til nøkkel, og for det andre at det var forskjellige typer segl. Dels fantes det masseproduserte sådanne som antagelig hadde et begrenset utvalg av motiver, og dels personaliserte segl som man måtte få laget spesielt. De fleste nøyde seg åpenbart med de masseproduserte seglene når de skulle bruke dem i sitt eget hjem, men den som fikk fatt på et

tilsvarende segl, kunne altså bryte det gamle og lage et nytt avtrykk som ikke vakte mistanke.

Man brukte selvfølgelig ikke bare segl for å sikre hus og hjem, men også for å merke varer. Fig. 12 viser et seglavtrykk i leire. Det er kjøpt i London, men kommer antagelig fra den helleniserte delen av Midt-Østen. Seglavtrykk av samme type er det funnet mange tusen av i Seleukia ved Tigris, et av de viktigste hellenistiske sentrene i Mesopotamia, og kanskje er seglet funnet der. Byen ble sent i 4. årh. f. Kr. grunnlagt av Aleksander den stores feltherre Seleukos, stamfar til seleukidedynastiet. Den var en betydelig by i det hellenistiske Stor-Syria, bare overstrålt av Antiokia ved Orontes. I 141 f. kr. ble Seleukia erobret av et nytt persisk dynasti, partherne, men fortsatte å eksistere. Den var blant annet et viktig sentrum for handelen med salt.

Segl av den typen vi ser på Fig. 12 pleide å bli presset ned i en leirklump

Fig. 12) Hellenistisk seglavtrykk fra Mesopotamia i norsk privateie.
Foto: Arthur Sand.

med snor igjen-
nom. Snoren ble så
bundet rundt varen
eller dokumentet.
Seglet viser en
skjegget mann sett
i profil. Trekkene
virker portrett-
aktige. Mannen
har kraftig, krøl-
let hår og skjegg,
og minner i type om
greske fremstillinger

av persere. En by som
Seleukia må ha tiltrukket folk
både fra den greske verden og deler
av det gamle perserriket, så man fant
sikkert forskjellige mennesketyper
der. Seglavtrykket er daterbart til 3.
eller første halvdel av 2. årh. f. Kr.,
og er nokså lite. Det er 1,9 cm bredt,
lite nok til å kunne være laget med en
segtring.

Det var slike ringe man vanligvis
brukte til å forsegle med i romersk
tid, om man skal tro Plinius. Varer og
transportkar som amforaer ble riktig-
nok fremdeles stemplet med større
segl, så seglringer ble helst benyttet
til private formål eller til å forsegle
dokumenter. På Fig. 13 ser man en
romersk seglring. Den har en gul sten
med en bukk og et tre innskåret, mens
selve ringen er av jern. Det viser at vi
har å gjøre med en mannsring. Plinius
forteller at romerske menn tradis-
jonelt bar en jernring som symbol på
mannsmot i krig (*Nat.Hist.* XXX,
IV,9). Alt under den sene republikken
begynte menn å bære gullringer, noe
som tidligere hadde vært reservert for
kvinner. Plinius mislikte dette sterkt,
og man tør formode at konservative

*Fig. 13) Romersk seglring av jern i
norsk privateie. Foto: Arthur Sand.*

menn stadig bar jernringer etterat
gull hadde slått igjennom.

Ringen på Fig. 13 har en indre
diameter på 1,6 cm, noe som kan
synes lite for en mannsring. Plinius
forteller imidlertid at man kunne
bære ringe ikke bare på alle fingre-
ne, men også på alle ledd, bare lang-
fingeren skulle være bar (*Nat.Hist.*
XXX,VI,25). Kanskje ble ringen på
Fig. 13 båret på lillefingerens inner-
ste ledd, for kirkefaderen Clemens av
Aleksandria hevder at ekte mannfolk
bar den slik. Ringer på andre ledd var
i følge ham kvinneaktig (*Paedagogus*
III,XI,57).

Også Plinius nevner ring på lille-
fingeren. Han har en annen forkla-
ring enn Clemens. Ifølge Plinius er
ringen på ringfingeren ikke den
egentlige seglringen, men den forsegl-
ler det stedet hvor denne er oppbe-
vart. Forstår man Plinius rett, er det
her snakk om en ring som brukes til å
forsegle dokumenter med. Lillefing-

erringen viser at bæreren er en mann som har en slik ring, i motsetning til *vulgus*, som bare bruker sine ringer til å forsegle spiskammeret mot lek-kersultne slaver. Med andre ord ser det ut til at man har hatt flere typer seglringer, én til dokumenter og én til mer hjemlig bruk.

Dette med tyverier i huset kommer både Plinius og Clemens inn på. Hvordan var ikke livet i de gode, gamle dager, sier Plinius nostalgisk, hvilken uskyld hersket ikke dengang da intet var forseglet! Nå til dags må man til og med forsegle mat og drikkevarer for å beskytte dem mot tyverier. Plinius legger skylden på alle slavene som folk fyller sine hus med, så mye fremmed pakk at man må ha en egen tjener til å huske navnene på alle sammen (*Nat. Hist.* XXX,VI,26). I gamle dager var det annerledes, da hadde man bare én tjener i hvert hjem. Det spørres jo om Plinius ville satt pris på å ha det slik hvis han plutselig hadde måttet nøye seg med bare én tjener, men det er en annen historie.

Clemens av Aleksandria gir dårlig oppdragelse skylden. Hvis alle var

skikkelig oppdratt, sier han, ville man ikke behøve å forsegle noe, for da ville både herskap og tjenere være like ærlige. Men slik er det ikke, og derfor trenger vi segl. Den nøkterne Clemens gir derfor kvinner lov til å ha én gullring, ikke som smykke, men til å forsegle med (*Paedagogus* III,XI,57).

Clemens gir også gode råd om hvilke motiver man bør ha på sin seglring (*Paedagogus* III,XI, 50-60,1). Siden de kristne har avsverget de tradisjonelle gudene, bør de ikke bære deres bilder, og fordi de er fredselskende, bør de unngå våpen som motiv. Drikkebegre passer seg heller ikke for dem som har valgt måtehold. Forkastelig er det også å avbilde sin elsker eller elskerinne på ringen – bare liderlige folk gjør det. Derimot anbefaler Clemens due, fisk, skip, lyre og anker. Flere av disse motivene kjenner vi fra den eldste kristne gravkunst.

Etterhvert som vi kommer ut i senantikken, finner vi flere spesifikt kristne motiver på ringer. Fig. 14 viser en bronsering med Chi-Rho-monogram (se *Klassisk Forum* 1995:1,

Fig. 14) Senantikk bronsering med Chi-Rho-monogram i norsk privateie.
Foto: Arthur Sand.

Fig. 15) Tidlig bysantinsk bronsering med boks-monogram i norsk privateie.
Foto: Lill-Ann Chepstow-Lusty.

s. 12). Den stammer antagelig fra 4.-5. århundre, da dette motivet var særlig populært.

I det østromerske riket, hvor leseferdigheten i de øvre samfunnslag var langt mer utbredt enn i Vesten, ble det populært med monogrammer av ens eget navn på seglene. En amerikansk privatsamling eier et bysantinsk segl med navnet "Basilius" i monogramform. Det er forbundet med en lenke hvor det henger fire nøkler, et klart vitnesbyrd om det nære forholdet mellom nøkkel og segl. Et annet tegn er at en del ring-nøkler av den typen som er avbildet på Fig. 1 er forsynt med en signet-plate på toppen av ringen. Her har det tydeligvis vært mulig å få innrisset et motiv. Ingen av de bevarte ring-nøkklene har det, men de er antagelig billigutgaver av finere eksemplarer som viste kombinasjonen av nøkkel og inngravert seglring.

I tidlig bysantinsk tid var såkalte boks-monogrammer vanlige. De er ofte rene rebuser idet deler av en bokstav kan utgjøre en annen bokstav (f. eks. kan de vertikale linjene i en N utgjøre en I), og en allerede gitt

bokstav gjentas ikke. Kvinnenavnet Anastasia inneholder fire A'er, men i monogrammet vil man bare se én. Ringen på Fig.15 er en enkel bronsering fra første halvdel av 6. årh. Dens boks-monogram, som er flankert av to kors, kan muligens oppløses som "Anastasios", men sikker kan man ikke være.

Senere blir det utbredt å bruke lengre innskrifter. Private seglringer uttrykker ofte et optimistisk håp, som den på Fig. 16, hvis forkortede innskrift lyder: "Herre, beskytt Theodor". Ringen, som stammer fra 9.-10. årh., er en masseprodusert bronse-

Fig. 16) Bysantinsk bronsering med innskrift i norsk privateie.
Foto: Lill-Ann Chepstow-Lusty.

ring. Spor av sølv viser at den opprinnelig var forsølvet for å imitere dyre- re materiale. Når slike billige ringer har navn, er de gjerne svært alminnelige, av typen Theodor eller Maria. Da kunne man være temmelig sikker på å finne en kjøper. En del ringer har ikke navn i det hele tatt, men sier bare: ”Herre, beskytt”, eller ”Herre, beskytt bæreren”.

Segl som ble brukt på offentlige dokumenter, angav navn og rang på vedkommende geistlige eller embetsmann. Siden segl var så viktige for å sikre ektheten til et dokument, var det bysantinske byråkrati opptatt av dem. Det eksisterte et segl-hierarki som gikk på materiale: gull, sølv, bly og voks. Gull var selvsagt det kostbareste. En krysobull – et keiserlig dokument med gullsegl – var det en stor ære å få. På grunn av materialets verdi er nesten ingen bevart, men det finnes noen få eksemplarer i avsidesliggende klostre, f. eks. i munkerepublikken Athos.

Av keiser Konstantin Porfyrogenetos’ verk *De Cerimoniis*, som ble skrevet på 900-tallet, lærer vi at det

innenfor de enkelte metallkategoriene fantes en gradering ut fra vekt, som reflekterte den respekt mottageren nøt. Det tyngste gullseglet ble satt på brevene til den arabiske kaliff. Det hadde en vekt som tilsvarte fire gullmynter. Paven, stakkar, fikk bare en fjerdedel av denne vekten. Han stod nederst på listen over øvrighetspersoner som hadde rett til å få krysobull (*De Cerimoniis* II,48).

Om de dyreste seglene stort sett er forsvunnet, er til gjengjeld store mengder bevart av de billigere bronse-seglene. De ble først støpt, og så da ut som små, runde plater med en tynn, indre kanal som gikk tvers igjennom hele platen. Gjennom denne tredde man snoren som skulle holde seglet, og så ble dekorasjonen på begge sider preget inn som på en mynt. Under denne operasjonen ble kanalen flatklemt så snoren ble sittende fast i seglet. De bysantinske seglene ligner mye på mynter av utseende, og mynter er også det sammenligningsmaterialet man bruker for å datere dem på stilistisk basis. Fig. 17 viser et skadet bysantinsk blysegl i en norsk privat-

Fig. 17) Skadet bysantinsk blysegl i norsk privateie.
Foto: Arthur Sand.

---

samling. Motivet, Guds Mor, er svært vanlig på slike segl.

Når en person døde, ble vedkommendes segl vanligvis ødelagt for å hindre misbruk, i hvert fall hvis det dreide seg om segl som ble brukt på offentlige dokumenter. I middelalderens Vienne i Syd-Frankrike gikk man endog så langt som til å oppbevare avdøde biskoppers istykkerslåtte segl i et eget skrin for ha kontroll med dem. Plinius snakker om ringer som blir trukket av fingrene til folk mens de sover eller til og med ligger for døden (*Nat.Hist.* XXX,VI,27). Dette minner om stygge historier fra nåtidens sykehus og gamle hjem, men mens de moderne tyvene hovedsakelig er interessert i ringenes verdi som smykker, var de antikke opptatt av mulighetene til å utnytte seglene.

Forat et testamente skulle være gyldig, måtte det være forseglet av vitner. Men av en paragraf i Justinians lovverk (II,10,5) fremgår det at man i hvert fall i senantikken ikke trengte det personlige seglet til alle vitnene, som tradisjonelt skulle være syv i tallet. Faktisk var det nok at én hadde med sitt segl, så kunne de andre bruke det. Det sier seg selv at hvis noen fikk fatt i dette ene seglet eller en kopi av det, kunne vedkommende lage et forfalsket testamente til sin egen fordel.

Det å ha kontroll over segl var et tegn på myndighet. Titler som "segelbevarer" eller "kansler" refererer til personer som hadde ansvaret for å utferdige herskerens brev og forsegle dem. Også nøkler gav prestisje. Lenge var et klirrende nøkkelknippe i beltet symbolet på husfruens makt

og verdighet. Bare betrodde tjenere fikk låne nøkler. De måtte passes godt på, for vanligvis hadde man ikke dubletter.

Det norske folkeeventyret "Stabburnsnøkkelen i rokkehodet" belyser dette. Eventyret handler om en lat jente som skrøt av at hun var så flink til å spinne. En gutt som var interessert i henne, ville sette henne på prøve før han fridde, og under et besøk i hennes familie tok han i et ubevoktet øyeblikk en stor nøkkel som lå i vinduskarmen og stakk den inn i en dott med lin som var viklet om hodet på rokken i påvente av å bli spunnet. Da han kom tilbake flere måneder senere, fortalte familien ham at de ikke hadde sett stabburnsnøkkelen siden han var der sist. Han gikk bort til rokken og stakk hånden inn i linet, og der satt nøkkelen fremdeles. Det ble ikke noe frieri den gangen heller. Dessverre forteller ikke eventyret hvordan familien klarte seg uten stabburnsnøkkel i så lang tid, men de gamle norske låsene var antagelig like lette å dirke opp som de antikke.

Tap av nøkkel kan være ensbetydende med tap av makt og kontroll, og intet viser det mer dramatisk enn den symbolske overlevering av byens nøkkel eller nøkler til en erobrer. Den spanske maleren Diego Velazques malte i 1634 "Overgivelsen av Breda", hvor utleveringen av byens nøkkel er hovedmotivet. En representant for de slagne nærmer seg ydmykt med nøkkelen mens den spanske feltherren gir ham et beroligende klapp på skulderen. Det kunne nok trenge, for overlevering av nøkler var ikke alltid ufarlig.

Langt mer drastisk er den franske billedhuggeren Auguste Rodins versjon: "Borgerne av Calais", som ble oppstilt i Calais i 1895. Gruppen på seks personer viser medlemmer av det lokale byrådet, som kommer med byens nøkkel til engelskmennene. Under den engelsk-franske hundreårskrigen erobret de Calais i 1347. Borgerne skal henges umiddelbart etter nøkkeloverrekkelsen, og de har alt reipet rundt halsen. Den mest kjente figuren kalles "Mannen med nøkkelen" fordi han står med den store byportnøkkelen i hendene. En kopi av denne statuen er oppstilt på Drammensveien i Oslo.

Fordi nøkler er så viktige, får de også symbolsk betydning. I Mithras-kulten forekommer det en guddom som er fremstilt med vinger, løvehode og en slange kveilet rundt kroppen. I eldre publikasjoner kalles han ofte Kronos eller den personifiserte evighet. Han holder én eller to nøkler (Fig. 18). I kristen ikonografi er nøkkelen et velkjent attributt til St. Peter. Årsaken ligger i Matteus' evangelium 16,19, hvor Kristus sier at han vil gi Peter nøklene til himmelens rike.

Også seglet er et element i kristen ikonografi. Det dreier seg da om en skildring i Johannes' Åpenbaring, spesielt i kapitel 5, hvor Gud troner med en bokrull i hånden. Den er lukket med syv segl, som bare Lammet kan åpne. Bokrullen med de syv seglene er særlig populær i tidlig kristen kunst. Noen ganger sees Kristus selv med boken i hånden, mens den andre ganger ligger på en tom trone, et symbol på Kristi gjenkomst. Uttrykket "Min munn er lukket med syv

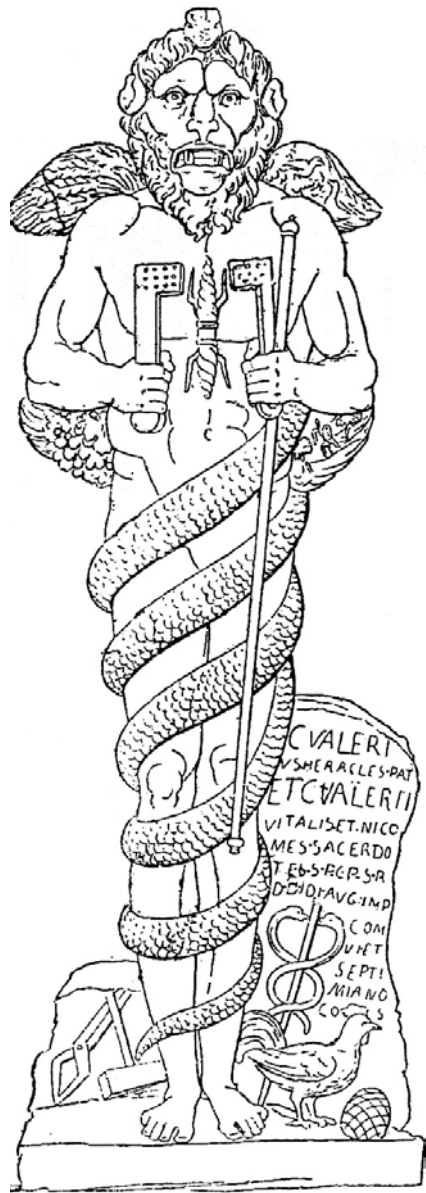

Fig. 18) Guddom med løvehode og nøkler fra Mithras-kulten.

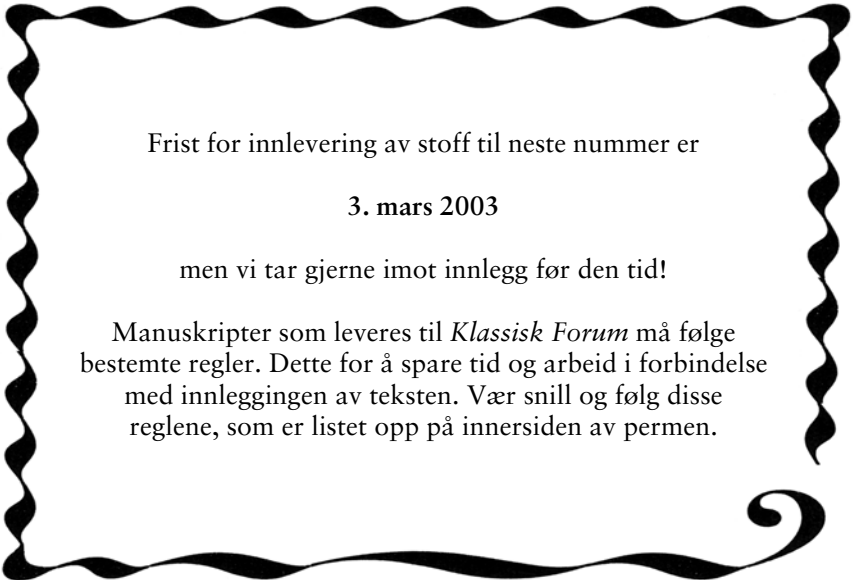
segl” stammer selvsagt også fra Åpenbaringen.

Dette uttrykket hører man ikke særlig ofte, for segl er gått ut av bruk. Jeg har selv et som jeg har arvet etter min mor (vi har de samme initialer), og det følger endog lakkstang med. I nyere tid kom lakk til å erstatte voks som segl på brev. Jeg har imidlertid aldri våget å sende et forseglet brev til noen. Hvem vet om seglet ville overleve postverkets moderne sorteringsmetoder? Ellers kanskje seglet ville øke brevets vekt så mottageren måtte betale straffeporto. Jeg beholder derfor seglet i en skuff, skjønt jeg kunne kanskje forsegle pakker med det.

Også nøkler begynner å forsvinne. Riktignok bruker vi dem i våre hjem,

men i offentlige bygninger og store transportmidler som tog og passasjerferger er de i ferd med å bli erstattet av plastkort. Disse har ikke den samme nimbus som nøkler. Det er noe helt annet å få overrakt et plastkort enn den tunge stabbursnøkkelen.

Nå skal etter sigende også kortene bli umoderne. Vi skal få individuelle låser som skal reagere på våre fingeravtrykk eller til og med på røsten, heter det. Gamle nøkler er jo alt samleobjekter, men kanskje vi må begynne å ta vare på våre Yale-nøkler også i tilfelle de blir antikviteter. Uansett – hver gang en dagligdags gjenstand som har vært i bruk i hundreder, kanskje tusener av år, forsvinner, blir nok et bånd mellom oss og antikken brutt.

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

3. mars 2003

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Publica aut peri!

Bokutgivelse og distribusjon i romersk tid

JON W. IDDENG

Hele Romerriket visste at Vergil sang om helten som kom fra Troja til Italias kyster og hans mange kamper. Epigrammatikeren Martial skryter av å være kjent i hele verden – *toto notus in orbe*. Men hvordan nådde egentlig litterære verk dengang sitt publikum? Vi skal se nærmere på kildene og forskningsdiskusjonen til nettopp bokutgivelse og tekstsirkulasjon i romertida i denne artikkelen.

Den vil jeg forøvrig dedisere til *princeps senatus* Hugo Montgomery, som tidligere i år fylte 70 år og var den aller første som ledet min oppmerksomhet mot keisertidas sosiale og politiske forhold og den latinske sølvalderlitteraturen.

Vi kan identifisere fem normale stadier eller aktiviteter i den litterære prosessen fra idé til ferdig bok:

1. *Disponere/invenire* – å forme og utlegge en litterær idé eller en *topos*, som kunne diskuteres med *amici*.
2. *Manu scribere (dictare)* – å utarbeide et førsteutkast, som gjerne ble sendt til *amici* for respons og kommentarer.
3. *Emendare* – å gjennomgå og forbedre teksten

4. *Legere/recitare* – å lese opp et revidert utkast for middagsgjester, en gruppe litterater eller ved hoffet. Alternativet var en mer organisert resitasjon.
5. *Publicare/edere* – å utgi den endelige versjonen av teksten og påfølgende reproduksjon (*describere*).

Resitasjonen

De tre første punktene er av mer privat karakter og angår vårt tema lite. Etter revisjon (*emendatio*), kunne imidlertid en utbedret versjon – men fremdeles ‘a work in progress’ – bli sirkulert i en noe videre krets av venner og kjente og kanskje bli lest opp under en middag. Det første offisielle steget var normalt den romerske *recitatio*, men forholdet mellom

---

denne og en utgivelse av en tekst er omdiskutert og verd et par kommentarer. Den romerske *recitatio* ble etter sigende innført av Asinius Pollio og ble en urban kulturinstitusjon utover i tidlig keisertid.¹ Det ser dessuten ut til at det har vært en glidende overgang mellom privat opplesning og en riktig *recitatio*. Derfor er dens egenart også blitt heftig diskutert. Var den som mange har ment en offentlig oppførelse, eller var resitasjonen en privat tilsteling med spesielt innbudte gjester, som Dupont (1997) hevder? Var resitasjonen kun en ‘appetittvekker’ og reklame for den endelige bokutgivelsen, som er det tradisjonelle synet, eller var den det egentlige mål – for ikke å si formål – med litterær aktivitet, og den påfølgende boken kun et biprodukt, som det er blitt hevdet med tyngde de siste årene? Kenneth Quinn (1982) har for eksempel argumentert for at den litterære institusjonen fremdeles i tidlig augusteisk tid hadde karakter av muntlighet, der en framføring for den urbane eliten var høydepunktet i prosessen (s. 144-45): “In the Augustan Age it seems clear the written text continued to be felt as no more than the basis for a performance.” Han går nok litt langt i denne beskrivelsen av perioden augusteisk tid, selv om han samtidig understreker at forholdene endret seg relativt raskt utover i keisertida, med et større litterært marked og publikum.

Flere sølvalderforfattere gir oss et ganske godt innblikk i resitasjonen

som institusjon i keisertiden. Berømt er beskrivelsen i Juvenals første satire av hele måneder med hese strupers kontinuerlige resitering av mytologisk visssvass, en tematikk som har sin forløper i flere av Martials epigrammer. Langt mer positiv er topparistokraten Plinius den yngre, som i sine brev forteller oss at han er en ivrig resitasjonsbesøker. Stort sett er det venner han avlegger besøk – men altså ikke nødvendigvis alltid – selv om han i all beskjedenhet mener det knapt finnes en litterat som ikke også er en venn av ham (*Ep.* 1.13). Plinius’ erkefiende Regulus, får vi dessuten vite, resiterer for en diger folkemengde (*Ep.* 4.7). Dette synes altså tilsammen å implisere at det ikke nødvendigvis bare var en engere krets av innbudte venner som var tilstede på en *recitatio*. Når han selv inviterer til resitasjon, sier Plinius, er det med henblikk på å få en gruppe stor nok til å kunne tilfredsstille hans todelte ønske, nemlig å få vist seg fram og få nødvendig tilbakemelding før en utgivelse (*Ep.* 5.12). Plinius understreker gang på gang at selve utgivelsen er det viktigste momentet, selv når det gjelder taler. Poenget må altså være at man inviterte så bredt man ønsket og hadde muligheten til. For en up-and-coming dikter eller prosaforfatter var det utvilsomt av betydning å søke støtte hos rike og innflytelsesrike herrer som kunne åpne ulike dører (ikke minst en til et passende resitasjonslokale). En god *recitatio* kunne simpelthen være starten på

---

1 Seneca d.e. *Controv.* 4 *praef.* 2. Se Dalzell 1955.

ikke bare en litterær karriere, men en tradisjonell romersk politisk og juridisk karriere. *Vir bonus peritus dicendi* var ikke bare kjennemerket på en romersk adelsmann, men på en byråkrat, sakfører, feltherre osv. Dette var selve meningen med den romerske utdanningen, som vi vet var svært litterær. Derfor var evnen til å formulere seg – og gjerne på vers om mytologiske emner – viktig for å få anerkjennelse og å få knyttet nyttige kontakter. Men ikke alle patroner stilte opp like velvillig, om vi skal tro Juvenal (*Sat.* 7.41-47) når han beskriver patronen som har skaffet sin diktervenn ei shabby rønne, langt utenfor byen:

*haec longe ferrata domus seruire iubetur
in qua sollicitas imitatur ianua portas.
scit dare libertos extrema in parte sedentis
ordinis et magnas comitum disponere uoces;
nemo dabit regum quanti subsellia constant
et quae conducto pendent anabathra tigillo
quaeque reportandis posita est orchestra
cathedris.*

Bygningen, forlenget stengt, men beordret til disposisjon, har dører som skriker som skremte griser. Han vet å begunstige deg med noen frigivne, sittende på de ytterste plassene på hver rad, og plasserer ut velvillige tilskuere med kraftige røster.

Men ingen av disse småkongene vil gi deg nok til å dekke benkene, gallerisetene (som hviler på innleide bjelker) eller armstolene foran, som må returneres etterpå.

Oppsummeringsvis tror jeg vi best kan forstå resitasjonen som institusjon om vi sammenligner med dagens kunst-vernissager, hvor venner og kjente og de som betyr noe inviteres

for å stifte bekjentskap med kunstneren og hans verk. En ting er sikkert: resitasjonen hadde en mellomposisjon – mellom den private samtale og den offentlige diskurs – og var således en kanal for meningsutveksling og meningsdannelse som ga visse fordele i et autokrati.

Publisering og forlagsvirksomhet?

Det tradisjonelle bildet av publisering og distribusjon av bøker i antikken har for en stor del sammenfalt med rådende oppfatninger av antikk økonomi og samfunn. Veldig forenklet kan man si at det tradisjonelle synet lenge var basert på et modernistisk bilde av antikken. De mest sentrale navnene her er Theodor Birt, Wilhelm Schubart, Frederick Kenyon og Tønnes Kleberg. De framstilte antikkens bokvesen ikke vesensforskjellig fra vårt eget, med institusjoner som forlag, publisering og masseproduksjon av bøker, omfattende bokhandelvirksomhet med engros- og detaljisthandel, og et relativt stort marked av lesende.

Mot dette synet har det i kjølvannet av Moses Finleys primitive økonomiske modell og sosialantropologiske tilnæringsmåter utviklet seg et annet bilde av den litterære institusjonen og bokvesenet i antikken. Som jeg tidligere har skrevet om i *Klassisk Forum* (1999:2), har William Harris med flere pekt på at det synet man tradisjonelt har hatt på lese- og skriveferdighetene i antikken har vært altfor optimistisk og distribusjonskanalene for litteratur mer villkårlig og langt mindre i omfang

enn tidligere antatt. Dette har ført til en betydelig revurdering av det antikke bokvesenet i en retning vi forenklet kan kalle primitivistisk. Det er nå vanlig å mene at det ikke fantes reelle forleggere i romertida, kun noen ytterst få frigivne som maktet å gjøre forretning på utgivelse og salg av populære nye verk; noen publisering er det i egentlig forstand ikke tale om, men en prosess hvor man ferdigstiller et manus og lar det sirkulere vilkårlig ved privat avskrift; alle kommersielle interesser var minimale – kun knyttet til omsetting via små handelsmenn. Vi skal ikke her begi oss inn på en bred gjennomgang av alle sider knyttet til dette, men sette søkelyset på noen interessante områder.

Dersom vi ikke skal regne med noen publisering – at dette er et anakronistisk begrep – hvordan skal vi forstå de mange henvisninger til utgivelse i romersk tid? Gjentatte ganger snakkes det om *publicare* og *edere*, og en rekke tilsvarende ord møter vi også: *emittere* (Quint. *Inst Or.* intr., Plin. *Ep.* 9.1, Tac. *Dial.* 3.2), *foras dare* (Cic. *Att.* 13.22.2), *in publicum dare* (Plin. *Ep.* 8.3.2), *proferre* (Cic. *Att.* 15.13), *exire* (Cic. *Att.* 13.21a), *divulgare* og *pervulgare* (Cic. *Att.* 12.40.1, 12.44.1, 12.45, 13.21a), *dispensare et digere* (Plin. *Ep.* 3.10.3). Ordenes etymologi henspiller på å gjøre noe kjent, eller tilgjengelig, samt å gi noe fra seg. Denne gjentatte vektleggingen av det siste leddet i tekstproduksjonen må bety at det var en viktig prosess for antikkens litteratur. Hva besto den i?

Van Groningen var en av de første som diskuterte dette med utgangs-

punkt i det greske ΣΑΥΘΡΘΧΘΩΤΤΙΛ (lat: *editio*), og mente dette stadium kun innebar å ferdigstille et manus, a final draft. Den antikke editorens jobb var kun korrekturlesning og å lage en endelig *editio*. På anmodning kunne han dessuten ofte bidra med å få laget et mindre antall kopier for forfatteren. Noen ytterligere mangfoldiggjøring eller distribusjon fant ikke sted. Dette er altså et minste felles multiplum vedrørende tekstutgivelser i antikken, og jeg vil forsøke å unngå det noe kontroversielle begrepet publisering og heller snakke om utgivelse. Ingen steder får vi bedre innblikk i denne prosessen enn i Ciceros brev til sin venn Atticus.

Atticus og utgivelsen av Ciceros arbeid

Den rike, distingverte og innflytelsesrike romerske ridderen Titus Pomponius Atticus ble av modernistene presentert som kroneksempelen på en romersk forlegger. Richard Sommer (1926) kritiserte tidlig dette synet og framholdt at Atticus kun hjalp Cicero, og at det beskjedne antallet kopier som ble laget kun ble privat videre-distribuert. Dette har etterhvert vunnet allmenn aksept. J.J. Phillips (1986) har enn videre påpekt at det ut fra Ciceros brev ikke er snakk om mange utgivelser og at det bare er referanse til at Atticus er utgiver for ett annet verk enn Ciceros. O. Perwitz, som har skrevet en biografi om Atticus (1992), er ikke Finley-primitivist når det kommer til det økonomiske, og trekker fram Atticus som en av de store innen nærings- og bankvirk-

---

somhet. Bokproduksjon for Cicero var imidlertid på ingen måte del av hans forretningsvirksomhet, hevder han, men en *Freundschaftsdienst*, og Atticus' stab utgjøres av “für den Bankbetrieb ausgebildeten Schreibsklaven” (s. 22).

Det er imidlertid slik at bakgrunnen for beskrivelsen av Atticus som forlegger ligger i tallrike henvisninger i Ciceros brev og ikke minst i en kommentar fra Cornelius Nepos, i noe så sjeldent som en antikk samtidshistoriografi. Nepos beskriver Atticus' personell av høyt utdannede folk (helt ned til fotfolket), som består av ekspertlesere og et svært høyt antall skrivere: *pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedissequus quidem quisquam esset* (Atticus 13.3). Noe som også tilsynelatende blir bekreftet i Ciceros brev. At slike *pueri* blir utnyttet av en bankier heller enn en forlegger er langt fra selvfølgelig. *Litteratus* var rett nok ofte brukt om lese- og skrivekyndige, men ifølge Sveton skal Nepos selv ha vært svært nøye med bruken av ordet og forbeholdt det for lærde litterater.² Her finner vi altså superlativformen og må anta at de angjeldende ikke var bare alminnelige skriveslaver, men svært velutdannede og derfor veldig kostbare slaver. *Anagnostae* kan vel best forstås som enten korrekturlesere eller opplesere for stenografi, mens også benevnelsen *librarius* som regel er knyttet til bøker og litteratur. En mer nøytral

term for ‘skrivere’ ville ha vært *notarii* eller *scribae*. Det virker derfor vanskelig å komme utenom at Atticus i sitt hushold hadde et stort antall (*plurimi* indikerer mange) som arbeidet med litterære tekster og bokproduksjon av en eller annen art. Vi har likevel ingen sikre indikasjoner på antall eller omfang. På meg virker det dog som en såpass stor stab burde være i stand til å lage et antall kopier som helt klart var større enn det antallet forfatteren ønsket for sine egne bokskap.

Men intet verken hos Cicero eller Nepos tyder på at Atticus var involvert i kommersiell forlagsvirksomhet, med ett mulig unntak: Cicero skriver til Atticus (*Ad Att.* 13.12.1): *Ligarianam praeclare vendidisti. posthac quicquid scripsero tibi praeconium deferam* (Du har solgt min tale for Ligarius på en utmerket måte. Hva enn jeg skriver skal jeg heretter overlate til deg å bekjentgjøre). *Vendidisti* blir imidlertid normalt forstått metaforisk. Vi vet Atticus var en pådriver for å få Cicero til å skrive mangt og mye, og vi vet han besørget utgivelsen av noen av Ciceros verk. Men holdt han sine mange litterære *pueri* bare for å kunne tilby Cicero små tjenester? Trengte egentlig Cicero slike tjenester? Det var slett ikke noen sertifisering for å kunne *edere* eller *publicare* tekster, Cicero var velstående nok til å holde sine egne skriveslaver – ja han fikk kopiert opp litteratur på egen hånd ved flere an-

---

2) Sveton *Gram.* 4.1. Plinius beskriver eksempelvis de utdannede medlemmer av sitt hushold som *eruditi*, ikke *litterati* (*Ep.* 9.36.4).

---

ledninger og skal endog ha utgitt tekster for sin bror.³ Dersom det var minimal kommersiell interesse involvert, hva var det da som sto på spill?

Atticus kunne åpenbart tilby noe mer enn språkvask og kopiering til privat bruk. Han hadde et stort kontaktnettverk av venner og bekjente i Roma by, i Italia og i den gresktalende delen av verden. Dette var viktige kontakter, politisk såvel som kulturelt. Han var selv sprenglærd, ekstremt rik og hadde eiendoms- og forretningsinteresser over hele riket – han hadde nese for finansielle affærer, politisk virksomhet og, kan vi legge til, litteratur. Dessuten var han Ciceros barndomsvenn. Med andre ord var Atticus en mann Cicero kunne diskutere personlige, finansielle og politiske saker med, og utveksle tjenester med. Cicero kombinerte politikk, demagogi og litterær stil i en slik grad at han lyktes å bli en av de mest berømte aktørene på datidens politiske scene og samtidig en av de aller ypperste forfatterne i sin tid. Det var en litterær og retorisk såvel som politisk side ved alt Cicero skrev – og hans verk ble antagelig imøtesett med både stilmessige såvel som politiske forventninger. Atticus kunne involveres fra begynnelse til slutt både i politiske spørsmål og i den litterære prosessen. Gjentatte ganger i sin korrespondanse med Atticus kommenterer Cicero skriveprosessen og Atticus' innsats som editor – han hisser seg opp over tekster på avveie

før utgivelse, han vil gjøre forandringer i ferdige utgaver og diskuterer adressater. Men, og dette er viktig, Atticus' rolle ble neppe avsluttet ved å lage den endelige utgaven: han sørget for å distribuere Ciceros verk til dem som betydde noe i politikken og kulturellevet – til Ciceros ønskede leserkrets. Som en seriøs utgiver kunne Atticus dessuten besørge kvalitetskopier av den seneste diktning, og de seneste taler og prosaskrifter (dårlige kopier var et vedvarende problem). Det er heller ikke usannsynlig – gitt hans betydelige stab – at han sørget for et større opplag ved utgivelse og kunne virke som en litterær sentral for interesserte. Om de betalte ham tilbake i cash eller i form av tjenester er av mindre interesse; vennetjenestene må vi likevel regne inn i det politiske, sosiale og økonomiske systemet knyttet til *amicitia* og *clientela* – en ganske normal måte å distribuere varer og tjenester i førkapitalistiske samfunn. Likevel var Ciceros og Atticus' verden en verden av de rike og mektige. I denne verden sirkulerte alle slags tekster, og fra Ciceros brev er det lett å se at privat kopiering fra venn til venn var den mest vanlige formen for ytterligere distribusjon. Men i en verden av patronasje og resiprokale tjenester kunne likevel antallet tekster i sirkulasjon være stort, om enn vilkårlig.⁴

Et ganske likt bilde møter oss hos topparistokraten Plinius hundre og femti år seinere, selv om enhver

---

3) *Ep. ad Fam.* 16.22.1; *ad Att.* 2.16.4; 12.14.3; 13.21a; 13.25.

4) Murphy 1998 skriver interessant om forventede og reelle mottagere av Ciceros arbeid.

Gaius, Marcus og Sextus nå framstår som poeter. Imidlertid kan vi i keiser-tiden også finne noen glimt av en annen verden og andre sosiale strata involvert i tekstutgivelse og sirkulasjon.

Utgivelse og distribusjon i tidlig keisertid

Et par faktorer var viktige for en breiere og mer omfattende distribusjon av litterære tekster i romersk keisertid. For det første sikret innlemmelsen av Egypt som romersk keiserprovinc at tilgangen på papyrus ble mer stabil. Selv om romerne var kjent med flere andre skrivematerialer som tretavler, pergament og lin, var papyrus det etablerte materialet for å ferdigstille en *volumen* – en antikk bokrull. Videre førte den økende importen av gresk kultur, endog lærd personell, til en liten eksplosjon i det romerske skolesystemet etter gresk mønster. Vi skal ikke overvurdere verken kapasiteten, lengden på utdannelsen eller ferdighetene til den vanlige elev, men påpeke at en betydelig økning av leseferdigheten i urbane strøk fant sted samt at skolene i noe monn fungerte som kopisentraler av litterære tekster, dog primært utdrag fra dem som inngikk i skolens kanoniske liste. Enn videre dukket det opp flere og flere bibliotek også i Roma og vesten. Deres karakter er imidlertid altfor usikker til at vi i dag kan si stort mer enn at de er indikasjoner på en framvoksende bokkultur og økt interesse for litteratur. Også ideen om et enhetlig imperium og en *pax romana* er av betydning i vår sam-

menheng. Den lokale eliten rekrutterte til sentraladministrasjonen, statusposter og kulturlivet i Roma – først fra vest, seinere også med utvidede borgerrettigheter fra det greskspråklige øst. Litteraturen som ble rettet mot hjertet i den romerske kroppen – nemlig Roma – ble pumpet ut igjen til alle kroppens lemmer. Blodårene var mange og gikk ikke kun mellom de fremste aristokrater. Det var blitt viktigere med nedskrevne tekster, og publikum var blitt større.

Horats understreker at man kryser en linje når man utgir noe og advarer for konsekvensene (*Ars poetica* 389-90) – dette kan sees ikke bare som et råd mot kritikerslakt, men kanskje også som en advarsel i et forandret og mer lukket politisk klima. Litterære tekster blir også nå forespeilet å nå lengre ut og til en bredere del av befolkningen. Vi hører om Sosii-brødrene, som tilsynelatende var utgivere og bokselgere med distribusjonskanaler ut av byen. Dessuten fleiper Horats med at hans tekster kan ende opp som skolemateriale i en fjern landsbyskole (*Ep.* 1.20).

Det er i år akkurat 1.900 år siden epigrammatikeren *par excellence*, Marcus Valerius Martialis døde i sitt hjemsted Bilbilis i Spania. Mesteparten av sitt virksomme liv levde og skrev han imidlertid i Roma. Hans epigrammer gir oss informasjon også om litteratur og bokdistribusjon utenfor topparistokratiet utover i tida for den latinske sølvalderen. Han forteller om ulike bokhandlere, hva en bok koster, om videre omsetting, lesere ute i provinsene osv. På forespørsel henviser han nemlig alle som er inte-

resserte i hans dikt til den lokale bokhandleren, selv tilbyr han aldri å låne ut en tekst eller andre former for privat avskrift. Særlig vittig er epigram 7.51, hvor Martial henviser Urbicus til Pompeius Auctus, som kan Martials epigrammer på rams, hvor den gjerrige Urbicus kan lære dem å kjenne uten å kjøpe dem. I et annet epigram nekter Martial å gi Tuca en kopi av en epigramsamling fordi han vil selge den, ikke lese den (*nam vis vendere, non legere*; 7.77). Martial framholder at bøker er fine gaver og han har også med noen bemerkninger om utsalgsprisen deres. Hans tidlige samling av saturnaliedikt (*Xenia*) kan kjøpes for 4 sestertser, 6 til 10 sestertser er nok for å skaffe seg en av hans normale epigramsamlinger, mens en spesiell utgave av hans epigrammer – antagelig en stor kodeksutgave – kan kjøpes for 5 denarer (= 20 sestertser).⁵ Hans samtidige Statius (*Silv.* 4.9) anslår at utgiftene til en bok utgitt for første gang, behandlet med pimpstein og alt, ligger på 10 asser, mens en second-hand utgave av Brutus' søvndyssende skrifter (*oscitationes*) kan kjøpes for 1 ass i en boksjappe. Anslagsvis var samtidig prisen i Roma for et stort brød 2 asser og 5 asser per sextarius (omlag en halv liter) bordvin.⁶ Kostnadene for en ny utgivelse var altså lik en liter vin, en lite populær bruktbok kunne kjøpes for prisen av et halvt brød, mens man måtte opp i 15-20

brød eller 3-4 liter vin for en polert bok av en anerkjent forfatter hos en bokhandler.

Plagiat og litterært tjuveri var tilsynelatende utbredt, og vi skal ha tiltro til Martial, og da hjelper det å utgi teksten, for “en velkjent bok kan ikke bytte herre” (1.66). Så også for Martial er det snakk om ‘publish or perish’, og han finner seg ikke i kritikk fra dem som ikke selv utgir egne dikt. Snarere enn å rette seg mot en urban elite av feinschmeckere skryter han – som Ovid – av å bli lest av mange rundt om i hele riket: *toto legor orbe frequens* (5.13). Selv om Martials epigrammer trolig var blitt presentert og kanskje til og med hadde sirkulert rundt i mindre *libelli* i god tid før bokutgavene,⁷ er det tydelig at de bøker vi har overlevert ble utgitt av en *bibliopola*. Likevel er Martial lite meddelsom om personene som var involvert i selve utgivelsen. Hvem var de?

Utgivere, forhandlere

De manglende henvisningene til et organisert distribusjons- og salgssystem er blitt sett på som sikre tegn på at disse *librarii* eller *bybliopolae* kun drev smått og lokalt. Fra de øvrige referansene til utgivere og bokhandlere er det tydelig at Atticus er atypisk; alle vi møter i keisertiden er av langt lavere sosial status – der det lar seg avgjøre er det snakk om frigivne,

5) Om salgssteder og pris: *Epig.* 13.3; 1.2; 1.3; 1.66; 1.117; 4.72;

6) Overslag fra K. W. Harl *Coinage in the Roman Economy*, Baltimore 1996 (s. 278-79).

7) Om dette se White 1974 og 1996, delvis contra Citroni 1988 og Fowler 1995.

slik som Sosii-brødrene, Dorus og Tryphon. Derfor er en annen fornuftig forklaring på hvorfor det er så stille om utgiverne og alle involverte i bokproduksjon og distribusjon i de tekstene vi har bevart simpelthen at disse tilhørte et langt lavere sosialt stratum, og derfor manglet tilhørighet og naturlige bånd til den litterære eliten. Bokutgivelse og distribusjon var ingen gentleman's leisure, men en profesjon for frivillige og andre utdannede menn av lav sosial rang (Brockmeyer 1973). Det kommersielle aspektet er det ikke mulig å komme bort fra, og vi kjenner til flere bokhandlere (*librariae*) i antikkens Roma og vet at autografe manuskripter og sjeldne antikvariske utgivelser var svært ettertraktet på bokmarkedet.⁸ Utenfor Roma er det færre referanser til bokomsetning. Plinius uttrykker overraskelse og glede ved at hans verk er til salgs i en bokhandel i Lyon (*Ep.* 9.11), Gellius gjorde et scoop i Brundisium (*NA* 9.4.2-5). Noen papyri bekrefter også handel med bøker, sogar omreisende handelsmenn med faglitteratur i porteføljen (P. Oxy. 2192, P. Petaus 30).

Vi kan slå fast at det ikke eksisterer noen reelle åndsverksrettigheter eller *geistiges Eigentum* i antikken (Dziatzko 1894). Likevel eksisterte det en viss omsetning av bøker og noen som livnærte seg av dette. Marginalt eller ikke, det kommersielle elementet og utgiverstrukturen har visse konsekvenser som vi kjapt kan liste opp:

1. Profesjonelle utgivere oppsøkte populære forfattere og kommersielt interessante verk
2. En forfatter kunne selge sitt upubliserte manuskript 'skin and all', med alle 'ideelle' åndelige rettigheter. Men jeg har kun støtt på tre tilfeller hvor dette er omtalt: 1) Plinius (*Ep.* 3.5.17) sier at onkelen ble tilbudt 400.000 sestertser for sine opptegetninger. 2) Juvenal (7.87) hevder at Statius måtte selge sin jomfruelige *Agave* til hofffavoritten Paris for å få til salt i maten. 3) Suetonius (*de Gramm.* 8) forteller at M. Pompilius Andronicus, da pensjonert *grammaticus*, måtte selge sitt lille skrift, *illud opusculum suum Annalium Ennii Elenchorum* for 16.000 sestertser. Senere ble det igjen utgitt i hans navn.
3. Ingen forfatterbetaling. Muligheten for at forfatteren kunne få et engangsbeløp fra utgiveren kan ikke fullstendig avvises, men det meste tyder på at forfatteren overhodet ikke fikk noen økonomisk gevinst ved å utgi, verken 'sign-on fees' eller royalties. Som Martial uttrykker det i denne sammenheng: "lommeboka mi merker ingenting" (11.3.6: *nescit sacculus ista meus*).
4. Usikkert opplag. Etersom det ikke fantes noen copyright kunne heller ikke utgiveren sikre seg mot privat- eller piratkopiering. Han måtte stole på to mulige markedsfordeler: kvalitetsutgaver (første-

8) Se Kleberg 1970, Starr 1990 og McDonell 1996.

utgaver var nær sagt alltid best) og nyhetens verdi. Dette skulle favorisere kopiering av ganske mange eksemplarer der og da for hurtig distribusjon. Kostnadene med dette og muligheten for å brenne inne med mange dyre papyrusruller taler imidlertid for et lite førsteopplag og kopiering etter behov. Vi har ingen pålitelige kilder til normale opplag.

Av dette er det klart at forfattere ikke valgte sine utgivere av økonomiske hensyn, men trolig av noen andre: kvalitetsutgivelser og distribusjonsnettverk. Man ønsket simpelthen å nå sin målgruppe med tekster som var så frie for feil som overhodet mulig.

Oppsummering

Selvsagt var litteraturen i romersk tid i særlig grad et fenomen som opptok den urbane eliten. Likevel ble litteratur skrevet og formidlet rundt om i hele riket. Der det var greske *poleis*, romerske *civitates* eller romerske legioner var det *litterati* og litteratur. Mer enn en fjerdepart av alle de omlag 4.500 papyri som så langt er publisert fra den egyptiske landsbyen Oxyrhynchus er av litterær karakter. Plinius (*Ep.* 2.3.8) forteller oss dessuten en anekdote som kan illustrere hvordan litteratur og forfattere vant ry i hele det romerske riket: en spanjol hadde under Augustus tatt veien til Roma by fra sin jordlapp på den iberiske landsbygda kun for å ta historieforfatteren Livius i øyesyn før han vendte tilbake. En slik historie kunne bare bli fortalt i en verden hvor

litteraturen angikk mer enn en liten urban elite. Og selv folk som ikke kunne lese godt eller var svaksynte kunne få del i litteraturhistorien i og med at litterære verk ofte ble lest høyt fra scenen, torg, bad og i private lag. Privat kopiering var åpenbart den vanligste formen for tekstdistribusjon i dette samfunnet, men vi bør kanskje igjen åpne for en noe mer betydelig bokindustri og kommersiell virksomhet enn det bildet mange forskere har tegnet de siste tjue åra. Men hvor omfattende er fremdeles et spørsmål om tro.

Plinius' brev (5.10) til keiserbiografen Sveton skal få stå som det siste glassklare eksempel på hvordan et litterært verk fant sitt publikum. Plinius henstiller til Sveton å publisere sitt verk (muligens *De viris illustribus*):

Perfectum opus absolutumque est, nec iam splendescit lima sed atteritur. Patere me videre titulum tuum, patere audire describi legi venire volumina Tranquilli mei.

Verket er fullendt, ytterligere pussing vil ikke gjøre det mer skinnende, bare slite det ned. La meg få se det ferdig med tittel, la meg høre at alle bindene av min Tranquillus blir kopiert, lest og solgt

Det er snakk om 'publish or perish', verket må utgis i en endelig form (en *editio*), og da vil det nå sitt publikum ved at det blir nedskrevet (kopiert), lest (for det meste høyt) og solgt. Tre naturlige kanaler for litterær spredning i romersk tid.

Litteratur

Birt, T. 1882: *Das antike Buchwesen in seinem Verhältnis zur Literatur*, Berlin.

- Blanck, H. 1992: *Das Buch in der Antike*, München.
- Brockmeyer, N. 1973: "Die soziale Stellung der 'Buchhändler' in der Antike", *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 13, 238-48.
- Citroni, M. 1988: "Publicazione e dediche dei libri in Marziale", *Maia* 40, 3-39.
- Dalzell, A. 1955: "Asinius Pollio and the introduction of recitation at Rome", *Hermathena* 86, 20-8.
- Dupont, F. 1997: "Recitatio and the reorganization of the space of public discourse", i: T. Habinek & A. Schiesaro (red.) *The Roman Cultural Revolution*, Cambridge, 44-59.
- Dziatzko, K. 1894: "Autor- und Verlagsrecht im Alterthum", *RhMNf* 49, 559-76.
- Fedeli, P. 1989: "I sistemi di produzione e diffusione", i: G. Cavallo, P. Fedeli, & A. Giardina (red.) *Lo spazio letterario di Roma antica* (II), Roma, 343-78.
- Fowler, D.P. 1995: "Martial and the book", *Ramus* 24 (Roman Literature and Ideology II: Essays in honour of J.P. Sullivan.), 31-58.
- Gamble, H.Y. 1995: *Books and Readers in the Early Church*, New Haven.
- Hänny, L. 1885: *Schriftsteller und Buchhändler im alten Rom*
- Kenney, E.J. 1982: "Books and readers in the Roman world", i: E.J. Kenney & W.V. Clausen (red.) *The Cambridge History of Classical Literature: II Latin Literature*, Cambridge, 3-32.
- Kenyon, F.G. 1932: *Books and Readers in Ancient Greece and Rome*, Oxford.
- Kleberg, T. 1962: *Bokhandel och Bokförlag i Antiken*, Stockholm.
- Kleberg, T. 1970: "Bücherliebhaberei und private Büchersammlungen in der römischen Kaiserzeit", i: J. Mayerhöfer & W. Ritzer (red.) *Festschrift Josef Stummvoll*, Wien, 401-9.
- McDonnell, M. 1996: "Writing, copying, and autograph manuscripts in ancient Rome", *CQ* NS 46, 469-91.
- Murphy, T. 1998: "Cicero's first readers: epistolary evidence for the dissemination of his works", *CQ* 48, 492-505.
- Pperlwitz, O. 1992: *Titus Pomponius Atticus: Untersuchungen zur Person eines einflussreichen Ritters in der ausgehenden römischen Republik*, Stuttgart.
- Phillips, J.J. 1986: "Atticus and the publication of Cicero's work", *CW* 79, 227-37.
- Quinn, K. 1982: "The poet and his audience in the Augustan age", *ANRW* II.30.1, 75-180.
- Reichmann, F. 1938: "The book trade at the time of the Roman empire", *Library Quarterly* 8, 40-78.
- Schubart, W. 1907: *Das Buch bei den Griechen und Römern*, Berlin.
- Sommer, R. 1926: "T. Pomponius Atticus und die Verbreitung von Ciceros Werken", *Hermes* 61, 389-422.
- Starr, R.J. 1987: "The circulation of literary texts in the Roman world", *CQ* NS 37, 213-23.
- Starr, R.J. 1990: "The used-book trade in the Roman world", *Phoenix* 44, 148-57.
- Van Groningen, B.A. 1963: "ΕΛΥΘΡΟΧΘΩΤΤΙΛ", *Mnemosyne* 16, 1-17.
- White, P. 1974: "The presentation and dedication of the *Silvae* and *Epigrams*", *JRS*, 40-61.
- White, P. 1996: "Martial and pre-publication texts", *EMC* n.s. 15, 397-412.

Keiser Gallienus

og hans betydning for portretthistorien

MARINA PRUSAC

Gallienus var keiser sammen med sin far fra 253 til 260 og alene fra 260 til 268 e.Kr., i den romerske perioden vi kaller "soldatkeisertiden", og som normalt dateres fra slutten av det severiske dynasti ca. 220 e. Kr. til Diokletians innføring av tetrarkiet i 283 e.Kr.

Denne perioden var preget av kriger og pester, og få keisere klarte å holde på tronen mer enn noen måneder, før de ble drept av sine etterfølgere. Gallienus' 15 år på tronen var derfor en stor bragd. Det er likevel få opplysninger om Gallienus. Bortsett fra de lite flatterende beskrivelsene av ham som kommer frem i *Scriptores Historiae Augustae* (SHA), er lite fra hans liv og levnet dokumentert. I SHA fremstilles Gallienus som lat og makelig, forfengelig og grådig.

Når vi så vet at Trebellius Pollio, som skrev om Gallienus i SHA, skrev for Konstantin den stores sønn Konstantius II som var keiser fra 337-361 e.Kr., blir beskrivelsen mindre troverdig: Gallienus var en erkerival av Konstantius IIs bestefars bror, Claudius II Gothicus, som var keiser etter Gallienus, fra 268 til 270 e.Kr. For å fremheve Konstantius II og hans slekt, rakk Trebellius Pollio ned på deres motstander Gallienus. Tapte kilder

skal imidlertid ha gitt en annen beskrivelse av Gallienus og tiden under ham.

Romerriket opplevde riktignok store tap og gikk nærmest bankerott under Gallienus. Det skyldtes ikke nødvendigvis så mye hans evner til å styre riket, som den tilstanden det var i da han overtok. Gallienus ble enehersker da faren Valerian ble tatt til fange av perserne. Det var ikke en usurpatorisk handling overfor faren, slik Trebellius Pollio skriver, men nødvendig for å bekjempe rivaliserende makter, som Claudius II Gothicus. Gallienus befridde faren på et strategisk riktig tidspunkt, og ingenting tyder på uvennskap mellom dem. Tvert imot oppkalte Gallienus sin sønn etter sin far, og det er sannsynlig at de ønsket å opprette et valeriansk dynasti.

Gallienus og hans forbilder

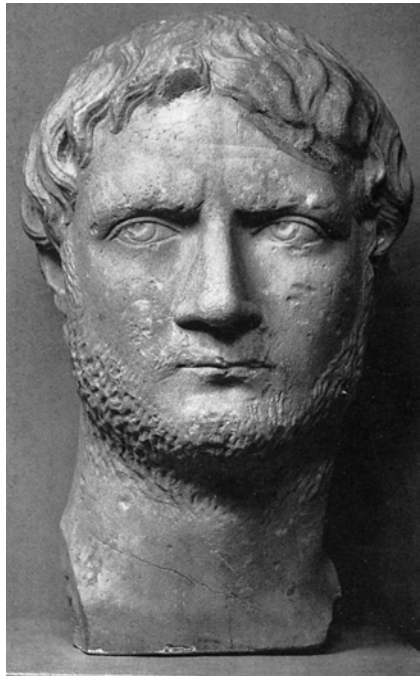
Valerians krigføringer og Gallienus' forsøk på å holde fred i riket ser ut til

å ha inspirert Gallienus til å sammenligne forholdet mellom dem med forholdet mellom Trajan (98-117 e.Kr.) og adoptivsonnen Hadrian (117-138 e.Kr.), som satt på tronen da Romerriket var på sitt største. I likhet med Hadrian var Gallienus interessert i filosofi, og han var også arkont i Aten. Gallienus' identifikasjon med Hadrian kommer også frem i portrettene.

De forskjellige sitatene i Gallienus' portretter og i hans myntpregninger, som spesielt i hans yngre dager er inspirert av Alexander den stores og Augustus' myntbilder, har fått den fremtredende portrettforskeren Marianne Bergmann til å gjøre et poeng av Gallienus' eklektisme. I motsetning til tidligere keisere, påpeker hun, har han ikke ett bestemt forbilde, men flere, som han velger å referere til ved forskjellige anledninger.

Ved nærmere undersøkelse viser det seg imidlertid at han hadde mer eller mindre faste forbilder i forskjellige faser av sitt liv. I ungdommen var det den guddommelige Alexander den store, som med sitt heltemot inspirerte mange keisere, og den likeså guddommelige Augustus, den første romerske keiser. Som eldre trekker han paralleller til Hadrian og mer filosofiske og fredsskapende verdier enn heltemot og krigskunst.

Det å henspille på tidligere keisere i propagandistisk øyemed var ikke noe nytt. Det nye med Gallienus var at han gjenbrakte portretter etter tidligere, populære keisere. Han lot dem omarbeide til sitt eget portrett, men man kunne stadig skimte de

Fig. 1. Julisk-claudisk portrett omarbeidet til Gallienus, nå i Brüssel, i Musées Royeaux d'Art et d'Histoire. Lokkene over pannen indikerer at det opprinnelige portrettet viste en julisk-claudisk keiser. Dette er ikke et av Gallienus' tidligste portretter; skjegget, som er hugget inn i haken og kinnene på det opprinnelige portrettet, viser at han har begynt å bære skjegg.

opprinnelig avbildede i portrettene, og se Gallienus' "likhet" med dem, se fig. 1-2. Omarbeidede portretter er portretter som med hensikt er forandret slik at de har fått en ny form og normalt viser en annen person enn den som opprinnelig var avbildet. Det kan sees på merker etter fysiske inngrep i form av spor etter omhugging eller rester etter tidligere faser.

Fig. 2. Portrett av Hadrian omarbeidet til Gallienus. Byste i Paris, Louvre.

Diokletians og Konstantins *spolia*

Den måten Gallienus gjenbrakte skulptur på, forbindes normalt med Konstantin og de gjenbrakte relieffene, *spoliene*, på Konstantinbuen. Hans Peter L'Oranges undersøkelser av *spoliene*s portretter viste at de var omarbeidet fra tidligere populære keiseres portretter: Trajan, Hadrian og Mark Aurel, såkalte gode keisere (161-180 e.Kr.), som med sitt nærvær på buen viste at Konstantin identifiserte seg med dem. Diskusjonen omkring Konstantinbuens egentlige opprinnelse pågår fremdeles, men det er stort sett enighet omkring omarbeidelsene av portrettene på Konstantinbuens *spolier*. Omarbeidelser av populære keiseres portretter forstås av de fleste som noe som bare kunne

skje i senantikken, da gjenbruket av så vel skulptur som udekorert bygningsmateriale var i god gang. Forfalne bygninger og monumenter fungerte nærmest som steinbrudd; derav betegnelsen *spolia*, som opprinnelig betydde avflådde dyreskinn, og etter hvert krigsbytte.

Diokletian (284-305 e.Kr.) hadde gjort det samme som Konstantin da han dekorerte sin triumfbue med claudiske relieffer: Claudius (41-54 e.Kr.) hadde i likhet med Diokletian kunnet feire en seier over britannerne. I den forbindelse ble det reist en triumfbue med relieffer Diokletian senere kunne gjenbruke for å markere sin seier og sitt forhold til Claudius. Diokletians bue, den såkalte *Arcus novus*, er gått tapt, men enkelte av dens relieffer er bevart i Villa Medici og i Boboli-parken i Firenze, se fig. 3.

Diokletians og Konstantins propagandistiske gjenbruk og omarbeidelse av relieffer fra tidligere, populære keisere var altså akseptert i senantikken. Omarbeidelse av portretter had-

Fig. 3. Fragmentert relieffpanel i claudisk stil fra Diokletians *Arcus novus*.

de tidligere vært forbeholdt portretter av keisere utsatt for *damnatio memoriae*. *Damnatio memoriae* er en moderne betegnelse på romernes sanksjoner mot en persons minne; hvis man falt i unåde, skulle ens minne slettes fra den offentlige hukommelse. Dette innebar at portretter av den det gjaldt i beste fall ble fjernet og satt i det skjulte; i verste fall ble de knust og ødelagt. I noen tilfeller valgte man av forskjellige grunner å omarbeide portrettene i stedet. De flaviske Cancelliarelieffene ble omarbeidet slik at Nerva (96-98 e.Kr.) og Vespasian (69-79 e.Kr.) erstattet Domitian, se fig. 4. Det er et sjeldent eksempel på omarbeidelse av portretter i relieffer fra tiden før senantikken. Det var ikke alltid mulig å overføre motivet i relieffene til nye personer.

Portretters *form*

Med de rundskulpturelle portrettene var det annerledes. Flere av dem kan

påvises som omarbeidet fra tidligere portretter. For romerne var portrettene imidlertid ikke bare steinbilder; de inneholdt den avbildedes *animus/ anima*. Det kan oversettes med *vesen*, eller *form*. Den æren man viste den avbildede, viste man også portrettet. Keiserportretter kunne for eksempel fungere som stedfortredere for keiseren. Under rettsaker var keiserens portrett tilstede som en garanti for rettferd, og man skulle oppføre seg like ordentlig foran det som foran keiseren *in persona*. Keiserens *form* var mer opphøyet enn private persons *form*. Det er ingen eksempler på at *damnatio memoriae*-portretter ble omarbeidet til private personer. Selv den usleste keiser hadde altså en *form* som ikke kunne besudles av vanlige mennesker. Skillet mellom keisere og vanlige mennesker var skarpt, og mens portretter av private personer ble æret som personen selv, innbød keiserportrettene til den dypeste re-

Fig. 4. Et av de to Cancelliarelieffene. Domitians portrett er omarbeidet til Nervas. Portrettomarbeidelsen sees best på den markante håravgrænsningen, som får det til å se ut som om et ytre lag av ansiktet er skrellet av som det ytterste laget på en løk. Omarbeidelsen kan også sees i den stilistiske diskrepansen mellom Domitians hår og Nervas ansikt.

spekt. Man skulle aldri være uanstendig kledd, eller urinere, i keiserportretters nærvær. Hvis man på den annen side mistet ærbødigheten for keiseren eller respekten for en person, kunne vreden gå ut over bildet av vedkommende. Det er flere kilder til lemlestelse og halshugning av portretter av personer som hadde mistet sin anseelse på mer eller mindre rettferdige måter, både keiserlige og private personer. Dio Cassius (64. 21. 2) forteller at statuene av Vitellius ble slept sammen med ham til fengselet. Suetonius (*Nero* 24, 1) forteller at Nero fikk statuer av kjente sangere ødelagt og kastet i latrinen da han hadde proklamert seg selv til sanger og ikke ønsket konkurranse.

Portrettenes *form* og troen på bilders kraft kan kjennes igjen i vår tid i ikoner.

Portretter var altså ikke bare materie, men også ”besjelede” monumenter. Diokletian og Konstantins omarbeidelser av portretter av tidligere, populære keisere i senantikken indikerer imidlertid at det skjedde en mentalitetsforandring i forhold til portrettene og deres betydning. Når skjedde denne mentalitetsforandringen?

Med Caracalla (211-217 e.Kr.) og hans nådeløse henrettelser og portrettødeleggelse gikk det en slags inflasjon i *damnatio memoriae*-tilfeller, og fenomenet mistet sin betydning; det finnes kun spredte eksempler på metodisk ødeleggelse av portretter i senantikken. På denne tiden var portrettomarbeidelser av andre grunner enn *damnatio memoriae* imidlertid blitt vanlig, men man har lenge ment at de fleste eksemplene

Fig. 5. Privat portrett av en flavisk kvinne omarbeidet i trajansk tid, fra det 1. årh. e. Kr, Boston, Museum of Fine Arts.

likevel kommer fra *damnatio memoriae*-keiserne.

Portrettomarbeidelser i det 1. og 2. århundre e.Kr.

En større undersøkelse viser at omarbeidelse av portretter i det 1. og 2. århundre e.Kr. hovedsakelig var forbeholdt *damnatio memoriae*-keisere, men at også private portretter kunne bli omarbeidet. Portretter som viste avdøde personer uten gjenlevende pårørende kunne for eksempel forandres slik at de i stedet fremstilte en annen person.

Av de private portrettene fra det 1. og 2. århundre e.Kr. ble først og fremst portretter av kvinner omarbeidet, se fig. 5. Mesteparten har bare

fått frisyrene omarbeidet, og på det grunnlag mener en rekke forskere at portrettene ble moteriktig oppdatert ettersom de avbildede kvinnene forandret frisyre. Dette kan ikke påvises. Omarbeidelser må ha vært kostbare, og det er like sannsynlig at de omarbeidede kvinneportrettene viser nye individer. Romerske kvinneportretter hadde mer idealiserte ansikter enn portretter av menn, og ansiktene behøve ikke forandres. Frisyren indikerte hvem som var avbildet. Kvinns posisjon i hjemmet var videre underordnet menns, og når en kvinne døde, kan hennes portrett i større grad enn mannens ha blitt forandret til et yngre, kvinnelig familiemedlem, eller solgt, slik at det kunne gjenbrukes av andre. Det kan forklare antallet omarbeidede kvinneportretter i det 1. og 2. århundre e.Kr.

Portrettomarbeidelser i det 3. århundre e.Kr.

I det 3. århundre e.Kr., i soldatkeiser-tiden, stod mannen, soldaten, i sentrum, og det ble produsert færre portretter av kvinner enn tidligere; det ble i det hele tatt produsert færre portretter enn i det 1. og det 2. årh. e.Kr., som en følge av vanskelige kår og mindre kapasitet til kunst og kultur. Antallet omarbeidede, private portretter av menn økte imidlertid betraktelig. Soldatstilen, med det korte håret og de innrissede skjeggstubbene, krevde mindre volum enn de skjeggete portrettene på slutten av det 2. århundre e.Kr., og det å omarbeide portretter av menn må ha vært lettere enn tidligere, se fig. 6. Den andre portrettstilen som var på moten i det 3. årh. e.Kr., filosofstilen, som

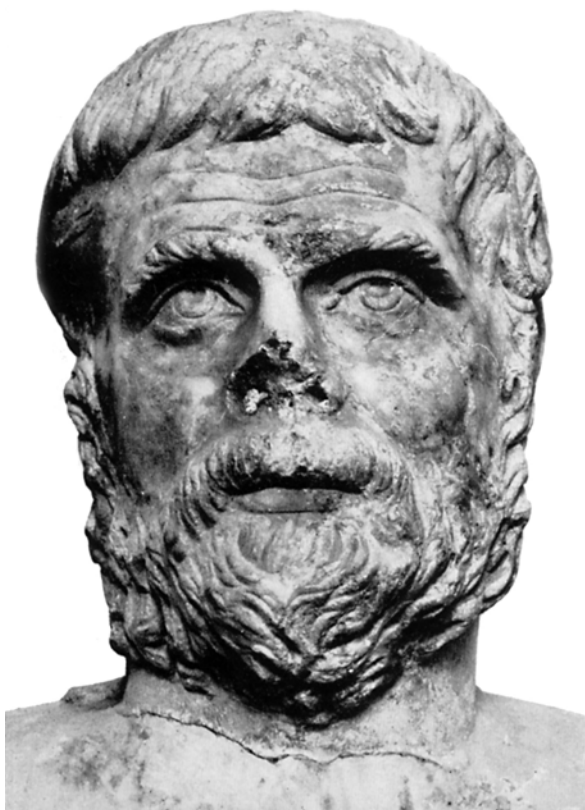

Fig. 6. Omarbeidet, privat portrett av en mann i soldatkeiserstil, fra det 3. årh. e.Kr., Torino, Museo di Antichità.

ser ut til å ha hatt flest tilhengere i greske områder, ble også omarbeidet i større grad enn tidligere. Filosofene, som normalt hadde skjegg, kunne uten større vanskeligheter omarbeides fra de skjeggete portrettene av menn fra slutten av det 2. århundre e.Kr., se fig. 7. I tillegg til disse tekniske, praktiske forholdene, kommer det faktisk at befolkningstallet hadde gått ned på grunn av krigene og pestene, og det fantes mange portretter på markedet som kunne erverves for en billig penge.

Denne bakgrunnen gjorde det på den ene siden mulig å omarbeide portretter i større utstrekning enn tidligere. På den andre siden må de vanskelige levevilkårene i denne perioden ha ført til at menneskelige verdier fikk mindre betydning enn tidligere. Portrettene *form* ble sannsynligvis ikke tillagt så stor betydning som før. Gjenbruket, som skulle bli så utbredt i senantikken, var begynt.

Da Gallienus ble keiser var statskassen tom, og han måtte ta i bruk nye metoder for å kunne reise offentlige monumenter. Ved å gjenbruke selektivt utvalgte skulpturer, kunne han trekke paralleller til tidligere,

Fig. 7. Omarbeidet, privat portrett av en mann (kosmet) i filosofstil, fra det 3. årh. e. Kr. Fra "Valerians Mur", ved Vindenes tårn, Aten. Nå i Nasjonalmuseet, Aten.

populære keisere, samtidig som han sparte utgifter.

Gallienus' gjenbruksprogram

Gallienus' *Arco di Portogallo* ble bygget over en hadriansk bue, og Hadrians og Sabinas portretter i relieffpanelene ble omarbeidet til Gallienus og hans gemalinne Salonina. *Arco di Portogallo* er gått tapt, men to av relieffene er bevart og står nå i

Fig. 8. Relieff fra den såkalte Portogallo-buen, nå i Roma, Konservatorpalasset.

Konservatorpalasset i Roma, se fig. 8. Keiserens portrett er restaurert i moderne tid slik at omarbeidelsen ikke lenger kan sees, men Saloninas portrett og frisyre vitner om omarbeidelsen. Dette er det tidligste eksemplet på omarbeidelse av portretter i offentlige relieffer etter populære keisere. Det bevarte materialet tilsier altså at den propagandistiske skulpturgjenbrukstradisjonen som normalt tillegges Konstantin, allerede begynte med Gallienus. Da Konstantin kom til makten omkring 40 år senere, videreførte han den formen for skulpturgjenbruk som Gallienus

introduserte og som sikkert flere enn Diokletian hadde benyttet seg av i mellomtiden.

Gallienus gjenbrakte ikke bare offentlige relieffer. Av hele elleve bevarte omarbeidede, rundskulpturelle portretter attribuert til Gallienus, er minst to omarbeidet fra Augustus. Selv om første fase i de resterende portrettene ikke kan påvises med sikkerhet, har syv av dem frisyre som kan være Hadrians, og som indikerer at portrettene kan være omarbeidet fra ham. Augustus og Hadrian var, som nevnt over, begge keisere Gallienus ønsket å identifiseres med, og hans gjenbruk av portretter av dem kan ikke forstås som tilfeldig.

Uansett viser Gallienus' skulpturgjenbruk at omarbeidelse av portretter av populære keisere var blitt akseptert i løpet av det 3. århundre e.Kr. Et viktig skritt var tatt i den romerske portretthistorien. I det 4. og det 5. århundre e.Kr. ser det ut til at det var minst like vanlig å omarbeide portretter som å lage nye – om ikke vanligere.

Mange av omarbeidelsene er av så høy kvalitet at det er vanskelig å påvise dem. De beste eksemplene vil kanskje aldri bli oppdaget. Konstantinkolossen, som nå står i kortilen i Konservatorpalasset i Roma og som

for mange er selve bildet av Konstantin, er et eksempel på hvor mye oppmerksomhet et portrett kan få uten at det fremgår at det er omarbeidet, se fig. 9. I en artikkel av Cecil Evers fra 1991 kommer det frem at Konstantinkolossen opprinnelig viste Hadrian.

I senantikken er portrettomarbeidelseskunsten så utbredt at den kan forstås som et symptom på sin tid. Det er imidlertid viktig å huske på at portrettomarbeidelse ikke er et fenomen som *oppstod* i senantikken. Det store antall omarbeidelser i senantikken er *resultatet* av en utvikling som begynte å gjøre seg gjeldende i soldatkeisertiden, og spesielt under Gallienus.

Denne keiseren, som regjerte lenge i en vanskelig tid, benyttet de mulighetene han hadde til å ta et viktig skritt i portretthistorien. Han våget å ta i bruk nye metoder som kunne virke provoserende; bare noen tiår før ham ville det ha vært utenkelig å omarbeide portretter etter tidligere, populære keisere. Det ser imidlertid ikke ut til å ha provosert romerne at han gjorde det. Mens det i SHA legges vekt på hans såkalte manglende respekt for sin far, nevnes det ikke med ett ord at han forbrøt seg mot tidligere keiseres minnesmerker.

Gallienus, som i ettertid kunne ha vært forstått som en av de kunsthistorisk mer innovative romerske keisere, er i dag en mindre kjent keiser

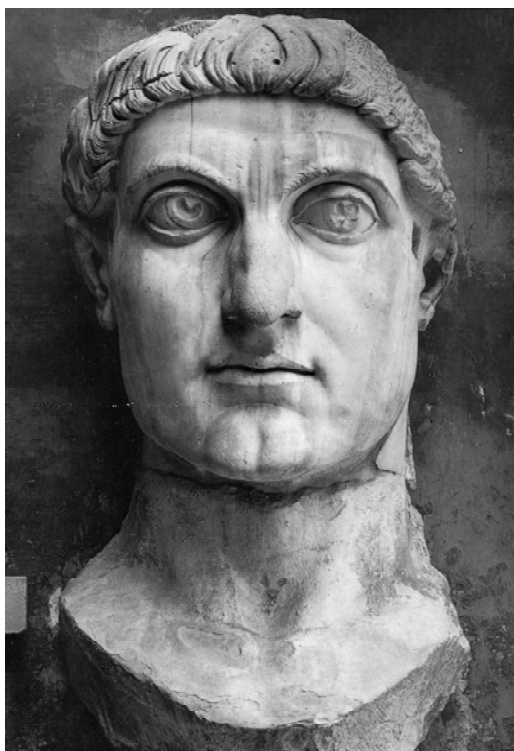

Fig. 9. Konstantinkolossen, omarbeidet fra Hadrian. Roma, Konservatorpalasset.

med et heller dårlig ettermæle. Beskrivelsen av ham i SHA er bare nok et eksempel på hvor subjektivt og usikkert det skrevne ord kan være. En ting er imidlertid sikkert: Gallienus' skulpturprogram skilte seg ut fra tidligere keiseres skulpturer, og hadde betydning for skulpturhistorien og portrettomarbeidelsene i tiden som fulgte, uansett om det bygget på Gallienus' egen oppfinnsomhet, eller om det sprang ut av "tidsånden" i den perioden da han regjerte.

Den første romerske agrарhistorie på norsk

"*Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid*" (1904)
af A. Ræder

JESPER CARLSEN (ODENSE)

Udforskningen af de sociale og økonomiske forhold i Romerriget kan i store træk siges at have to blomstringsperioder. De seneste årtiers intense studier i antikkens økonomi har genopdaget og genoptaget mange af de temaer, som allerede var centrale i årtierne omkring 1900, hvor den såkaldte primitivismemodernisme debat om karakteren af den antikke økonomi hærgede.

Denne diskussion, som undertiden også kaldes Bücher-Meyer kontroversen efter de to mest fremtrædende deltagere, afledte en lang række undersøgelser af romersk landbrug, slaveri og andre afhængighedsformer, hvoraf nogle stadigvæk har blivende værdi trods den omfangsrige moderne litteratur.¹ I Danmark er det bedste eksempel Poul Nørlunds disputats *Det romerske slavesamfund under afvikling* (1920),

hvis resultater imidlertid forblev ukendte uden for Norden, da de aldrig blev formidlet til et internationalt publikum, fordi Nørlund (1888-1951) gjorde karriere som middelalderarkæolog og blev direktør for Nationalmuseet. Det er derfor særlig de to finske forskere, Herman Gummerus (1887-1948) og Gunnar Mickwitz (1906-1940), der har påkaldt sig international interesse med deres banebrydende studier af romersk hånd-

---

1) Litteraturen om primitivismemodernisme debatten er overvældende, men se foruden E. Christiansen, *Sociale og økonomiske forhold i antikken*, Roskilde 1975, også H. Schneider, Die Bücher-Meyer Kontroverse, in: W. Calder III & A. Demandt (eds.), *Eduard Meyer. Leben und Leistung eines Universalhistorikers*, Leiden 1990, 417-445, og M. Mazza, Rostovtzeff e l'economia antica, in: A. Marcone (ed.), *Rostovtzeff e L'Italia*, Napoli 1999, 211-256. Debattens vigtigste indlæg er samlet i M.I. Finley (ed.), *The Bücher-Meyer Controversy*, New York 1979.

---

værk og landbrug, hvor påvirkningen fra Max Weber især er tydelig hos Mickwitz.²

Disse afhandlinger står dog ikke så isolerede, som man i dag kunne fristes til at tro, når man ser de historio-grafiske oversigter, hvor den videnskabelige kanon opregnes. Fuldstændig glemt i dag og ukendt af næsten alle moderne nordiske antikhistorikere er en lille populærvidenskabelig bog på norsk af Dr. Anton Ræder. Den udkom i 1904 under titlen *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* på forlaget H. Aschehoug & Co. og i Danmark i kommission hos H. Hagerup. Titlen kan snyde en moderne læser, og som det forhåbentlig tydeligt vil fremgå af den følgende præsentation af værket, fortjener Ræders bog at blive genopdaget, fordi den ikke kun er den første moderne fremstilling af romersk landbrug på et nordisk sprog. Ræders kombination af de litterære kilder med epigrafisk materiale repræsenterer en tilgangsvinkel i studiet af romersk landbrug, som først er blevet almindelig igen i de seneste år, men som burde være langt mere udbredt, da indskrifterne ofte er blevet ladet ude af betragtning i moderne forskning.³

Værket

Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid består af to skarpt adskilte dele, der behandler forhold henholdsvis i byerne og på landet i Romerriget. Titlen på første del er 'Foreningsliv i den romerske keisertid', og indledningsvist fastslår Ræder, at der er mange ligheder mellem hans samtid og romersk kejsertid:

"Man er gjerne tilbøilig til heri, som ved andre udslag som tidsaanden giver sig, at se noget for vor tid nyt og eiendommeligt. Undersøger man sagen nærmere, vil man snart finde at saa ikke er tilfældet. Tværtimod, historien kjender andre tider, da forholdene i meget lignede nutidens, og ikke mindst deri at de gav sig udslag i et sterkt fremtrædende foreningsliv. Dette gjælder blandt andet den romerske keisertid, som i det hele taget er en periode som har mange berøringspunkter med den tid vi lever i" (s. 3).

Med udgangspunkt i Plinius den yngres brevveksling med kejser Trajan fra begyndelsen af 2. årh. e.Kr., behandler Ræder de romerske *collegia*, som han inddeler i lav eller fagforeninger, religiøse sammenslutninger og begravelseskasser. Man bemærker den lettere anakronistiske sprogbrug, som Ræder ikke var ene om på

-
- 2) Nørlands værk blev genudgivet i 1982 med efterskrift af T. Damsholt og N.M. Saxtorph. H. Gummerus, *Der römische Gutsbetrieb als wirtschaftlicher Organismus nach den Werken des Cato, Varro und Columella*, Leipzig 1906 (Aalen 1979); *Die Fronden der Kolonen*, Helsinki 1907-1908; *Industrie und Handel*, RE IX (1916), 1439-1535. G. Mickwitz, *Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts n.Chr.*, Helsinki 1932; *Economic Rationalism in Graeco-Roman Agriculture*, EHR 52 (1937), 577-589. For deres placering i finsk antikforskning se H. Solin, *Storia degli studi epigrafici in Finlandia*, in: H. Solin (eds.), *Epigrafi e studi epigrafici in Finlandia*, Roma 1998, 1-71.
  - 3) Se f.eks. J.-J. Aubert, *Business Managers in Ancient Rome*, Leiden 1994, og J. Carlsen, *Roman Estate Managers until AD 284*, Rom 1995.

---

dette tidspunkt, og fremstillingen må som helhed karakteriseres som nøgtern og nuanceret.

For en moderne læser er det frem for alt Ræders metode i beskrivelsen af de romerske foreninger og sammenslutninger, som er interessant. Han forsøger at kombinere litterære kilder med epigrafisk materiale, fordi den romerske litteratur var skrevet af medlemmer af overklassen til læsere af samme stand og derfor kun meget sjældent behandlede emner fra almindelige menneskers hverdag:

”Man vilde imidlertid faa et høist ukorrekt indtryk af foreningslivets udbredelse og betydning hvis man kun havde disse kilder at holde sig til, og af den sparsomme omtale vilde drage slutning om en tilsvarende talrigheid og indflydelse. Her som paa saa mange omraader kommer indskrifterne os tilhjaelp, kaster nyt lys over spørgsmaalet og gjør det muligt for os at opgjøre os en nogenlunde begrundet opfatning af sagen” (s. 13).⁴

Overalt, hvor det er muligt, inddrager Ræder indskrifter fra provinserne og belyser derved Romerriget som helhed og ikke, som det ofte er tilfældet, alene forholdene i Rom og Italien. Et kollegium i Lanuvium syd for Rom, som var helliget ’Diana og Antinous’, spiller især en fremtrædende rolle i fremstillingen, fordi dets vedtægter er bevaret og belyser sammenslutningernes indre forhold. Ræder har oversat store dele af indskrif-

ten, og de øvrige paragraffer refereres udførligt i kapitlet om fællesmåltider og fester (s. 52-56). Ræder synes at have et imponerende overblik over det spredte kildemateriale, men det er ikke tilfældet. Ræder omtaler ganske vist ingen moderne forskere, men kapitlerne om foreningslivet bygger næsten udelukkende på J.-P. Waltzings monumentale værk om de romerske *collegia*, der var udkommet få år tidligere, og hvori alle indskrifterne er samlet. Alligevel må Ræders kapitler om foreningslivet i romersk kejsertid, som fylder knap en tredjedel af bogens godt 200 sider, karakteriseres som en glimrende introduktion til et emne, der heller ikke siden har haft forskernes store bevågenhed.⁵

Efter behandlingen af sammenslutningerne i byen tager Ræder fat på landet under den lidet prætentiose rubrik: ’Træk af de romerske jordbrugsarbejderes historie’. Ræder tager atter udgangspunkt i Plinius den Yngres breve og citerer i fuld udstrækning (s. 72-73) et brev, som beskriver forpagternes problemer på senators ejendom ved Tifernum Tiberinum i Umbrien. Forpagterne (*coloni*) var blevet forgældede, og Plinius var tvunget til at ændre deres kontrakter, således at pengeafgifterne blev afløst af en fast procentdel af høsten. Med denne forpagtningsform, partielt fæstebrug eller ’share-cropping’, afhænger

---

4) Senere hedder det således: ’den antikke litteratur tager jo i det hele lidet hensyn til forhold som nærmest angaar de mere tarvelig stillede lag inden befolkningen’ (s. 45-46).

5) J.-P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains I-IV*, Bruxelles 1895-1900, er stadigvæk hovedværket om de romerske *collegia*, og der savnes en moderne fremstilling af deres samfundsmæssige betydning og funktion.

ejerens udbytte direkte af kontrollen med forpagterne i høstperioden og betød derfor, at Plinius måtte holde bedre opsyn med sine forpagtere i høstperioden gennem sine betroede slaver og frigivne for at undgå svinde med afgifterne. I den efterfølgende fremstilling af forpagternes vilkår inddrages såvel Horats som Columella, der begge omtaler kombinationen af slaver under ledelse af en forvalter og *coloni* inden for den samme ejendom. Som forklaring på den stigende udbredelse af forpagtere i løbet af 2. og 3. årh. e.Kr. fremfører Ræder den på hans tid meget udbredte opfattelse, at prisen på slaver steg i kejsertiden, da ekspansionen ophørte, og forsyningerne af krigsfanger svandt ind. Der kan imidlertid ikke påvises sådanne prisstigninger i løbet af kejsertiden, og der går heller ikke en lige linje fra kejsertidens frie forpagtere til middelalderens livegne, således som Ræder hævder (s. 91).⁶

Kapitlets slutning rummer en kortfattet diskussion af de slavedrevne godsers opståen og Gracchernes reformforsøg, og atter udtrykker Ræder skepsis over for tendensen i de litterære kilder. Hans advarsel fortjener at blive citeret i sin fulde udstrækning, fordi man i mange fremstillinger stadigvæk kan finde en næsten blind tiltro til de omtalte forfatteres sandhedsværdi:

”Man har fæstet sig ved de samtidige forfatteres klager over at de rige tilvendte sig bøndernes eiendomme. Sallust, Vergil, Horats, Quinctilian, de to Senecaer, Columella, Petronius, Juvenal og Tacitus, alle klager de over de stores griskhed efter land; de smaa selveiere er en saga blot. Det er unødvendigt at citere de kjendte udraab og deklamationer i den retning. At der ligger noget sandt til grund for disse klager er sikkert nok. Men man maa altid være på vagt ligeoverfor den slags udtalelser og ikke tillægge dem for stor beviskraft, eller rettere ikke drage for vidtgaende slutninger med dem som udgangspunkt. Sådanne ytringer maa altid forstaas med en vis begrænsning” (s. 99-100).

Ræder understreger gentagne gange, at de mindre selvejerbønder ikke forsvinder fuldstændigt, og i kapitlet ”Selveiende bønder i Italien” analyseres to indskrifter fra Veleia og Beneventum fra 2. årh. e.Kr. Indskrifterne dokumenterer oprettelsen af stiftelser til understøttelse af børn gennem renterne på lån, som kejseren havde ydet områdets jordejere. Listerne over lånene viser, at mange mindre gårde fortsat eksisterede i begyndelsen af 2. årh. e.Kr., og som de fleste moderne forskere anser Ræder forholdene i de to områder for at være repræsentative for jordfordelingen andre steder i Italien på dette tidspunkt.⁷ Ræder diskuterer endvidere afgrøderne på de mindre gårde

6) Se f.eks. M.I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, London 1980, 129-130.

7) Den moderne litteratur om alimentainstitutionen er overvældende, men se f.eks. G. Woolf, *Food, Poverty and Patronage: The Significance of the Epigraphy of the Roman Alimentary Schemes in Early Imperial Italy*, *PBSR*, 58 (1990), 197-228, og L. Wierschowski, *Die Alimentarinstitution Nervas und Traians. Ein Programm für die Armen?*, in P. Kneissl & V. Losemann (eds.), *Imperium Romanum. Studien zu Geschichte und Rezeption. Festschrift für K. Christ zum 75. Geburtstag*, Stuttgart 1998, 756-783.

---

og foregriber også her på mange måder moderne forskning i spørgsmålet om korndyrkningens betydning, selv om han undervurderer kornproduktionen på de større *villae*.⁸

Diskussionen af landbruget i Italien efterfølges af et kapitel om forholdene i Nordafrika, hvor indskriftene fra de kejserlige *saltus* i den frugtbare Bagradas-dal sydvest for Karthago præsenteres. Mellem 1879 og 1906 blev der i dette område fundet 6 indskrifter, som hurtigt blev genstand for en livlig international debat med deltagelse af bl.a. H. Gummerus.⁹ Ræder tager endnu en gang udgangspunkt i en oversættelse af en vigtig kilde. Denne gang er det indskriften fra Souk el-Khmis (*CIL* VIII 10570), hvor de mindre forpagtere på *saltus Burunitanus* appellerede til kejser Commodus om hjælp mod overgreb foretaget af ejendommens generalforpagter (*conductor*) med støtte fra den kejserlige procurator. Efter en kort fremstilling af de kejserlige godsers administration koncentrerer Ræder sig om forpagternes

vilkår. Det er især forpagternes arbejdsforpligtelser på hovedgårdens jord, som Ræder diskuterer udførligt. I naturlig forlængelse heraf rejses spørgsmålet om forpagternes frihed. Formelt set var *coloni* ikke stavnsbundne, men med gæld til jordejeren var de det reelt. I dette kapitel er det igen slående, hvor velorienteret Ræder var i samtidens forskning, uden at den omtales direkte, og de fleste relevante kilder citeres direkte eller indirekte.

Efter Nordafrika kommer turen til Gallien i senantikken, fordi der findes en righoldig litteratur fra området, som blandt andet omfatter Ausonius og Sidonius Apollinaris. Også i dette tilfælde anser Ræder udviklingen i Gallien for repræsentativ for hele Romerriget, men det synes næsten som om, at det fyldige kildemateriale har været afgørende for denne vurdering:

”Studiet af jord – og arbejderforholdene i Gallien i romertiden har imidlertid sin interesse ogsaa i og for sig, da de samtidig ialfald i hovedtrækkene artede sig paa

-
- 8) W. Scheidel, Grain Cultivation in the Villa Economy of Roman Italy, in: *Landuse in the Roman Empire*, (eds. J. Carlsen, J.E. Skydsgaard & P. Ørsted), Roma 1994, 159-166. Jf. også E. Christiansen, *Romersk historie*, Århus 1989, 88: 'I modsætning til hvad der ofte er blevet hævdet, blev den italiske kornavl ikke udkonkurreret af kornleverancerne fra de oversøiske provinser. Dette korn kom navnlig til storbyen Rom, hvor det tjente til daglig føde som brød og grød.”
- 9) Se A. Marcone, *Il colonato tardoantico nella storiografia moderna (da Fustel de Coulanges ai nostri giorni)*, Como 1988, 27-47. Indskriftene er atter blevet genstand for intens udforskning i de seneste årtier, og blandt andet kan nævnes D.P. Kehoe, *The Economics of Agriculture on Roman Imperial Estates in North Africa*, Göttingen 1988, og flere bidrag i E. Lo Cascio (ed.), *Terre, proprietari e contadini dell'impero romano. Dall'affitto agrario al colonato tardoantico*, Roma 1997. En syvende indskrift, som er endnu en kopi af *Lex Hadriana*, blev fundet i 1999 af italienske arkæologer under et survey omkring Dougga og publiceret provosorisk i M. de Vos (ed.), *Rus Africum. Terra, acqua, olio nell'Africa settentrionale. Scavo e ricognizione nei dintorni di Dougga (Alto Tell tunisino)*, Trento 2000, figg. 57.1-6.

---

samme maade i romerrigets andre vestlige provinser. Udviklingen i Gallien er forsaavidt typisk for tiden, samtidig med at vore kilder flyder rigest for dette lands vedkommende, saa vi har lettest for der at lære forholdene at kjende" (s. 138).

De geografisk afgrænsede kapitler leder naturligt frem til en behandling af kolonater mere generelt, og Ræder indleder med den sædvanlige etymologiske forklaring på begrebet, som kommer af *colere*, at dyrke. I begyndelsen blev *colonus* alene brugt i betydningen jorddyrker, men langsomt kom ordet til også at betyde forpagter. Ræder beskriver, hvorledes *coloni* langsomt, men sikkert mistede flere og flere af deres rettigheder og slutteligt blev bundet til jorden, selv om de bevarede deres formelle status som frie.¹⁰ Ræder forsøger at indleve sig i forpagternes syn på dette tab ved at understrege, at alle i det senantikke samfund var 'stavnsbundet' på den ene eller anden måde. Det giver perspektiv på forpagternes status i samfundet, men Ræders fremstilling må dog siges at være stærkt forældet på dette punkt, da han opfatter kejsernes mange forordninger som en mere eller mindre direkte afspejling af virkeligheden.¹¹

Det sidste kapitel i *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske kejsertid* har overskriften 'Patron og klient i Romerrigets sidste tid' og beskriver, hvorledes mange mindre bønder gav sig selv og deres jord ind under stormændenes beskyttelse. Ræder er i dette kapitel under stærk indflydelse fra Max Weber, selv om 'Die soziale Gründe des Untergangs der antiken Kultur' ikke nævnes direkte.¹² I lighed med Weber karakteriserer Ræder den græsk-romerske oldtid som en bykultur, og byernes forfald ses som en forløber for middelalderen, fordi stormændene forlod byerne og flyttede ud på deres godser på landet. I dette kapitel refereres også den fjerde og mere ukendte landbrugsforfatter Palladius, som Ræder daterer til 4. årh., men som moderne forskning vil placere ca. 100 år senere. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at Ræder inddrager Palladius, som i mange år har været en oversat kilde, og som det først igen er blevet almindeligt at inddrage i diskussionen efter udgivelsen af nye tekstudgaver i 1970'erne, og som i dag anses for andet og mere end blot en kompilator.¹³

Denne præsentation af A. Ræders *Kulturhistoriske skildringer fra den*

---

10) For den moderne litteratur se bl.a. P.W. de Neeve, *Colonus. Private Farm Tenancy in Roman Italy during the Republic and the Early Principate*, Amsterdam 1984; P. Rosafio, *Studies in the Roman Colonate*, Diss. Cambridge 1991, og J. Carlsen, *Landowners, Tenants and Estate Managers in Roman Italy*, in: P. Herz & G. Waldherr (reds.), *Landwirtschaft im Imperium Romanum*, St. Katharinen 2001, 41-55.

11) Se nu f.eks. A. Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*, London 1993, 81-103.

12) Artiklen findes oversat til dansk i J. Carlsen & H. Tvarnø (red.), *Slaver og produktionsforhold i Romerriget. En antologi*, Herning 1983, 222-239.

13) C.H. Rodgers, *An Introduction to Palladius*, London 1975. Rodgers redigerede også Teubner-udgaven, der udkom samme år, mens Budé-udgaven udkom i 1976

---

romerske keisertid har forhåbentlig demonstreret, at værket bedst af alt kan karakteriseres som en romersk agrarhistorie trods de indledende kapitler om *collegia* og andre foreninger i Romerriget. Ræders værk afslører fortrolighed med datidens internationale videnskabelige diskussioner, og det er derfor rimeligt at se lidt nærmere på forfatteren og hans baggrund, inden jeg afslutningsvis forsøger at placere *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* i en bredere historisk kontekst.

Forfatteren og tiden

Anton Henrik Ræder (1855-1941) kan med få ord karakteriseres som en norsk skolemand og historiker. Han var ud af en gammel embedsmandslægt og grundlagde i 1885 Oslo Latin- og Realskole, som han ejede i 10 år. Derpå gjorde Ræder karriere inden for administrationen og var i en periode chef for Norges undervisningsvæsen. Han var rektor for Kristiania Katedralskole i årene 1907-1927 og medlem af en lang række kommissioner og foreninger. I sin studietid var Ræder på studieophold i Berlin i 1882, hvor han fulgte Th. Mommsens forelæsninger over kejsertidens historie. Fra Tyskland rejste Ræder videre til Italien og Hellas, hvor han besøgte datidens mest interessante udgravninger. Han blev dr. philos 1893 på en afhandling om "Athens politiske udvikling fra Kleisthenes til Aristeides' reform".¹⁴

Ældre nordmænd forbinder mest Ræders navn med nogle af de mest benyttede lærebøger i mellemkrigstidens historieundervisning, men han har også et omfangsrigt populærvidenskabeligt forfatterskab bag sig. I 1897 udsendte Ræder *Hadrian. En kulturhistorisk Skildring*, og med undertagelse af det første bind i Nobel-instituttets skriftrække, *L'arbitrage international chez les Hellènes* (1912), er hans forfatterskab helliget formidling. Undertitlen på Hadrian-biografien peger frem mod *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* (1904). De to næste bøger, *Fra Keisertidens Rom paa grundlag av Plinius d. Y.s brevveksling* (1915) og *Rom og kampen om jord* (1920), udbygger begge temaer, som allerede spillede en vigtig rolle i fremstillingen fra 1904. Efter at være blevet pensioneret vendte Ræder tilbage til biografien og udgav i løbet af få år tre bøger: *Keiser Konstantin* (1931), *Julian den Frafaldne* (1932) og *Alexander den Store* (1935).

Ræders populærvidenskabelige bøger udkom hos H. Aschehoug & Co., som var et af samtidens førende forlag i Norge, også inden for faglitteratur. Bøgerne er ikke udstyret med et forord eller en litteraturliste, endsize noter og register. Teksten rummer heller ikke henvisninger til de antikke kilder, som citeres eller oversættes, og læseren bliver således ikke tilskyndet til at læse videre andre steder. Ræder optræder som autoriteten, der nøgternt formidler stoffet, men han

---

14) E. Boysen, Ræder, Anton Henrik, *Norsk biografisk leksikon* 12 (1954), 101-112, med yderligere henvisninger.

---

lægger ikke skjul på, at kilderne i nogle tilfælde er blevet fortolket meget forskelligt. Bøgerne er velskrevne og veldisponerede, og det kan derfor undre, at *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid*, som var den første romerske agrarhistorie på et nordisk sprog, i den grad er gået i glemmebogen. Forklaringen skal nok frem for alt søges i bogens titel, da kulturhistorie omkring 1900 ikke var det samme, som vi i dag forstår ved begrebet.

Historiefaget gennemgik en professionalisering i løbet af det 19. årh., som er tæt forbundet med historismen og anvendelse af den kildekritiske metode, som er blevet knyttet til Leopold von Ranke's navn (1795-1886). Denne udvikling fandt også sted i Norge, hvor historieskrivningen var domineret af undersøgelser af ældre og nyere norsk historie.¹⁵ Samtidig med denne historieskrivning videreudvikledes en kulturhistorisk tradition, som behandlede hverdagslivets historie. Kulturhistorie på dette tidspunkt var med andre ord mere eller mindre identisk med det, som vi dag vil karakterisere som socialhistorie, og for nogle blev der tendens til at identificere kulturhistorien med landbrugs- eller bondehistorie.¹⁶ Det er tilsyneladende denne tradition, som Ræder skriver sig ind i med *Kultur-*

historiske skildringer fra den romerske keisertid, men kulturhistorien blev snart mødt med foragt og kritik fra den etablerede historieskrivnings side.

I Tyskland kommer dette til udtryk i den såkaldte Lamprecht-strid, hvor Karl Lamprechts forsøg på at skrive kollektivhistorie i sit store værk *Deutsche Geschichte* blev nedsablet i en 81 sider lang artikel i *Historische Zeitschrift* i 1898.¹⁷ Den tyske kulturhistorie overvandt ikke dette angreb, og den danske kulturhistoriker Troels-Lund (1840-1921), hvis værk *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede* udkom i 16 bind i perioden 1879-1901, ble skarpt angrebet af den tyske historiker Dietrich Schäfer (1845-1929). Schäfer mente, at historiens genstandsområde burde være staten i modsætning til kulturhistoriens 'Kleinleben', og selv om der var mere plads i Norden end i Tyskland blev kulturhistorien langsomt, men sikkert marginaliseret.¹⁸ Den nye kulturhistorie (*New Cultural History*) har ikke mange lighedspunkter med traditionen omkring 1900, og kulturhistorie har således skiftet både indhold og betydning, siden Ræder udgav sit værk. *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* blev derfor ud fra sin titel kategoriseret på linje med mere kulørte værker som

---

15) Se f.eks. K. Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo 1992, 51-68.

16) I Danmark gælder det blandt andet *Årbog for dansk kulturhistorie* (1891-1900); se P.O. Christiansen, *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, København 2000, 79.

17) For tidens historieskrivning og Lamprecht-striden se bl.a. I. Floto, *Historie. Nyere og nyeste tid*, København 1985, 59-80.

18) Se P.O. Christiansen, *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, København 2000, 38-56.

---

f.eks. Frederik Poulsens *Romerske Kulturbilleder* (1945), hvor kun Ræders *Fra keisertidens Rom paa grundlag av Plinius d.Ys brevveksling* (1915) optræder i litteraturlisten.¹⁹

Epilog

Denne lille artikel har haft til formål at rehabilitere et oversat værk af en i samtiden fremtrædende norsk skolemand og antikhistoriker. Moralens på fortællingen er ikke opbyggende, hvis man anser videnskab for at være kumulativ. Hvis Ræders *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* havde haft en anden titel, hvis centrale begreb ikke skiftede betydning i løbet af de følgende årtier og blev betragtet med mistro af fagets toneangivende kredse, ville den sandsynligvis have fået en fremtrædende placering i nordisk antikforskning, da interessen for romersk landbrug og slaveri vendte tilbage i takt med den sociale og økonomiske histories fremmarch efter 2. verdenskrig. I stedet gik *Kulturhistoriske skildringer fra den romerske keisertid* fuldstændig i glemmebogen, selv om dens hovedtema har været genstand for omfattende udforskning i de sidste 40 år.²⁰ Mange af Ræders synspunkter

er selvfølgelig forældede, men nogle steder findes analyser af kilder, som stadigvæk har værdi. Men ikke mindst må hans metode med kombinationen af de litterære kilder og det epigrafiske materiale fremhæves, da denne tilgangsvinkel igen først er blevet almindeligt udbredt i de senere år, når det gælder undersøgelser af arbejdskraften inden for romersk landbrug.

---

19) A.B. Drachmann, *Fra den romerske kejsertid. Kulturbilleder*, København 1903, er samtidig med Ræders værk og et godt eksempel på en traditionel kulturhistorie. Bogen tager udgangspunkt i Pompeji og skildrer især de fysiske rammer for romernes hverdag. De to sidste kapitler hedder henholdsvis 'sociale tilstande' og 'religiøse tilstande', således at alle aspekter af dagliglivet i det romerske imperium bliver dækket.

20) Den første bog på et nordisk sprog om romersk landbrug siden Ræders værk var J.E. Skydsgaards banebrydende *Den romerske villa rustica* (1961), som også internationalt set var enestående ved sin udgivelse, men som aldrig er udkommet på andre sprog end dansk.

Res gerendae

En filologs avskjedsforelesning (Oratio qua suo munere se abdicavit)

EGIL KRAGGERUD

Tittelen er kalkert over Augustus' berømte innskrift *Res gestae*, den han stadig arbeidet på de siste årene av sitt liv og der han overfor samtid og ettertid avla regnskap for sitt politiske liv (*res gestae* "utførte handlinger") – en subjektiv redegjørelse, men så uimotsigelig som bare romersk lapidarstil kan gjøre den. Augustus' avskjedstale til det romerske folk kan sees i det lange perspektiv fra egyptiske faraoer og persiske storkonger, atenske embetsmenn til norske politikeres memoarer.

A vskjedsforelesningen, en gammel akademisk institusjon, gir mulighet for å vende blikket fremover mot *res gerendae* ("det som bør utføres"); den er en likeså subjektiv meddelelse, men med et åpent inkluderende *vi* hele veien. Og apropos gerundiven: denne særegne latinske konstruksjon uttrykker mulighet, hensikt, mål, vilje, ikke å forglemme forhåpning og ønske, ja den kan såmenn oppfattes som nødvendighet og pålegg om taleren har autoritet å legge i vektskålen. Jeg vet ikke om man har lagt merke til det: Gerundiven er utålmodig, tidsperspektivet skal ikke være for langt. Jeg holder meg i alle fall innenfor perspektivet av et par-tre globale oppvarmingsgrader.

I mitt første semester som professor kom det i heisen fra en kollega med lang ansiennitet på et avslepet, lett nasalt bergensk: «Er det fortsatt noe å gjøre i den klassiske filologi, da?». Dessverre ble svaret håpløst unyansert på de 15-20 sekundene seminarfellesskapet varte. Spørsmålet er fortsatt verd en skål.

En måte å svare på kunne være å ta for seg en årgang av *L'Année Philologique* med de anslagsvis 12.000 numre som der registreres hvert år. Bak hvert nummer har det – forhåpentlig – vært en gerundivisk tanke: "bør skrives", "må skrives". For å bedømme ambisjonens berettigelse i hvert enkelt tilfelle, måtte vi lese sånn ca. 40 bøker og artikler om dagen alle årets dager. Nøyer vi oss

med å lese bare selve *L'Année Philologique* – det vil ikke ta mer enn en uke med god lesehastighet –, så blir vi overveldet av mangfoldet innenfor antikkforskningen. Det er en høyst pluralistisk gerundiv som gjør seg gjeldende i dag. Jeg ber en bønn for den fortsatt frie utfoldelse av skrive-trangen.

Mangelen på koordinert innsats

Noe annet er at vi ikke bruker tid nok til å drøfte de ting – for å bruke en annen latinsk konstruksjon (relativ sammenslyngning) – som hvis vi unnlater å gjøre dem, ikke tjener vårt fag til beste. For det er legitimt å spørre hva som trengs, for så i neste omgang å sette noe inn på å eliminere savnet. Et storartet moderne eksempel er *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, en vidunderlig koordinering av innsats fra ca. 200 mennesker fra alle kanter til et praktfullt resultat. Hvis jeg tar for meg *L'Année Philologique* igjen under et slikt perspektiv, kan jeg nok godt glede meg over de ca. 140 mer eller mindre vitenskapelige artikler, bøker og kommentarer til Vergil hvert år, men samtidig beklage en viss mangel på koordinering av forskningsaktiviteten. Og selv når den organiseres, kan det mangle en sans for hva som er særlig nødvendig. I forbindelse med Vergil-jubileet i 80-årene organiserte *Istituto della Enciclopedia Italiana* et ni-års prosjekt, en *Enciclopedia Virgiliana*, i 6 store bind og ca. 11000 spalter. Verket er blitt et monument over en sjeldent koordinert aktivitet, men en som i høy grad bekrefter det

bestående. En mastodont i slik sammenheng er den endeløse og kostbare serien *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*.

Apropos min livsbeskjeftigelse Vergil: Ennå har vi f. eks. ikke noe vi kan kalle en skikkelig oversikt over Vergils språk, en Vergil-grammatikk. Hva som kommer nærmest i moderne tid er hva Woldemar Görler skrev etter oppdrag nettopp fra *Enciclopedia Virgiliana* og som ble en ganske enkel oversikt over Aeneidens språk og stil på vel 50 sider.

Dette er bare ett av de mange savn (*desiderata*) man etter hvert konstaterer på så mange områder. Det hender at prisverdige tilløp på å fylle behovene løper ut i sanden av finansielle eller andre grunner. Franz Blatt satte for femti år siden i gang med en mer up-to-date ordbok over middelalderlatin. Hva som hittil er utkommet av hefter er som et permanent løfte om et førsterangs hjelpemiddel for å forstå middelaldertekster. Men 3 1/2 bokstaver er hva det er blitt til etter alle disse årene. Slike ufullførte leksika påfører en i virkeligheten Tantaluskvaler. Den nye latinske litteraturhistorien i Handbuchserien – et fransktysk samarbeidstiltak – er havnet i et lignende uføre, ser det ut til. Helheten skulle ha vært innen rekkevidde på dette stadium. Hva vi har fått, er for såvidt et ypperlig hjelpemiddel – så langt det rekker.

Hva er klassisk filologi?

Men vi kan stige ned fra dette høye stadiet av frustrert forventning og ta utgangspunkt i et spørsmål jeg nå for

tiden hører fra mitt barnebarns klassekamerater (om det kanskje ikke formuleres akkurat slik): «Hva er klassisk filologi?» Jeg prøver å svare dem så enkelt jeg kan: Jo, det er å møte mennesker som har levet, som har uttrykt seg på gresk og latin, språk som ikke har noe landområde, noen stat, ingen plass i FN. Disse døde generasjoner er likevel med oss og har til tider et stort meddelelsesbehov. Hva de har å si oss markerer av og til skille i vår verdens åndelige kultur. Og selv om ikke alt glimrer, er det i det hele minst like spennende å møte mennesker som døde for 2500 år siden som å leve blant trobriandere i Stillehavet. Noen av våre informanter er utrolig velartikulerte og reflekterte, og de utfordrer oss like meget når de ligner oss som når de er forskjellige. Men mens Malinowski stod overfor en levende helhet og en kontekst, har vi fortidsfilologer å gjøre med fragmenter og store tomrom. Vår forståelse blir aldri noe mer enn et forsøk på tilnærming.

Hermeneutikken skal hjelpe oss, men ingen gud Hermes er med i prosessen: Det er mennesker i begge ender og langs hele formidlingsveien. Det menneskelige er kjernen i humaniora-begrepet (til og med aksentuert ved komparativformen), men det slår meg stadig hvor distansert og distanserende vårt verktøy, selve fagtermene, er: Hermeneutikk, med underforstått *techne*, er et eget fag med sin agenda, Dilthey, Heidegger etc. Vi lever under mange abstraksjoners mer eller mindre følbare tyranni. «Tekst» er abstrakt, «edisjon» blir teknisk og mekanisk, «tekstkritikk»

får en intellektualistisk slagside, for ikke å si en negativistisk. Vi har mengden av andre betegnelser på vår virksomhet. Mange av dem går på oppdeling, oppløsning, demontering; det er ikke noe nytt, det er så menn gammelt som filologien selv. Jeg skal være den siste til å si at vi kan unnvære våre teknikker og vår begrepsapparat med hele den møy-sommelige vei til distinksjoner og dermed gjenkjennelser, rubriseringer, kategorier. Jeg godtar at vi for å erkjenne oss selv i en værenssammenheng dekomponerer tekstene. Selv et gammelt ord som analyse er som begrep ensidig ved sitt fokus på begynnelsen av en erkjennelsesprosess, på oppløsningen, formelig dis-sekeringen av det organiske. Dette har gitt den allmenndannende skole et pedagogisk problem i omgangen med litteraturen. Den gode tekstanalyse, diktanalysen ikke minst, peker imidlertid ut over seg selv, den er integrering, den sublimerer mange enkeltlesninger til en gjenopplevelse av levet liv; bare slik kan møtet bli et spill for oss selv. Hjerteblodet blir synlig (vel, til tider, illusjonen av et hjerteblod).

Vi trenger å gjenoppvekke selve filologi-begrepet. Filologi, som for oss er blitt et blekt og utvannet ord, var et varmt og engasjerende begrep da det dukket opp i språket: det sier noe om et behov for å lytte, lære og kommunisere: det reflekterer at noen ikke kunne la være å gå opp i litteraturen, at de blant alle mulige beskjef-tigelser følte noe særlig for litteraturen rent eksistensielt. Begrepet reflekterer ikke minst viljen til å forstå og

---

overvinne hindringer mellom oss og det skrevne. *Filo-* har opprinnelig rett og slett en følelsesdimensjon ved seg, som så å si springer ut av det nære forhold mellom dikteren og hans publikum. Vi kan formelig gjennom begrepet fornemme at den eldste episke fortelling, det eldste drama, den arkaiske lyrikk, kort sagt gresk diktning kunne ryste og bevege, vekke medfølelse, forløse og glede i en dyp forstand.

Filologi-begrepet har riktignok i seg selv ingen historisk dimensjon, langsiktigheten i tingene har ikke fra først av noe med saken å gjøre. Sammensetningen “klassisk” filologi tjener til å bringe den dimensjonen inn i bildet, og med langsiktigheten følger nærmest av seg selv påminnelsen om å ta med verdisiden ved den etterlatte arv i betraktningen. Det ligger i dette kjærlighetsforholdet en trang til å hegne om *logos*, beskytte den, om nødvendig bøte på dens tap og mangler som følge av vanrøkt, skjødesløshet, glemsel, inkompetanse.

Filologi som *cura fontium*

Hvis romerne med sitt typiske alvor og forvalteransvar skulle ha dannet et begrep for dette, tror jeg at de ville ha brukt ordet *cura* “omsorg”, “ansvar”. Man kan tenke på hva som ligger i en betegnelse som *cura aquarum* (omtrent: “oppsyn med vannforsyningen”). Vår filologi er slik sett en *cura fontium*, et oppsyn med og en forvaltning av kilder. Så lenge vi er trygge på vårt drikkevann, kan vi la være å bekymre oss. Men, som alle vet, på dagens miljøkonferanser dreier

det seg om en av de mest presserende og kritiske saker for vår klode.

Nylig leste jeg utkastet til en stor publikasjon om de latinske metriske innskrifter. Det spesielle ved innskrifter er at de er enestående, som aller oftest. Fra den oppvåkne renessanseshumanisme av kan man ikke klage på interessen for dette materialet. Likevel er det sjokkerende å konstatere hvor ofte innskriftene er gått tapt etter gjenoppdagelsen, men, gudskjelov, helst etter at de er blitt kopiert. Det finnes ingen garanti selv i dag for at uvurderlig materiale overlever rent fysisk. Sist vinter ble det klart at en norsk bok- og manuskriptelsker hadde reddet et uvurderlig buddhistisk manuskript ut av klørne på religiøse fanatikere i Afghanistan. Slikt lyser opp i den vandalismens og ødeleggelsens historie som er en del av kulturoverleveringen. Men den bevisste ødeleggelse er bare en del av historien. Ingen har noen sinne gått inn for at 94% av Sofokles’ dramatikker skulle forsvinne for alltid, men det skjedde like fullt. Den kulturterrorist som setter fyr på biblioteket i Alexandria, ønsker riktignok å ødelegge 100%, men de største tapene skyldes lang vanrøkt, ja nettopp mangel på *cura*.

Tap er en mulighet selv i dag i et kulturland. Under nylatinprosjektet fikk Inger Ekrem og jeg tilgang til et kontor i UB på Drammensveien hvor det lå en stabel av ukatalogiserte latinske dissertaser av norske magistre fra steder som Wittenberg, Leiden, Rostock eller hvor de måtte ha fått sin utdanning. James Binns, som skrev den epokegjørende boken

---

Intellectual Culture in Elizabethan and Jacobean England, fortalte meg at han i sin studietid, som falt sammen med min egen, hadde kjøpt opp en god del av det som skulle bli hans materiale rundt om i antikvariater for slikt og ingenting. Finnen Pitkäranta har vist at dissertaslatinen er uvurderlig ikke bare som materiale til den nylatinske thesaurus-ordboken vi engang skal få, men for det like viktige prosjekt som synes enda fjernere, nemlig i ordboksform å vise hvordan de moderne europeiske språk utviklet seg i samspill med latinen og graecolatinen fra slutten av middelalderen og fremover. Forleden år tok en Uppsala-doktorand for seg fire runologiske avhandlinger fra Uppsala-universitet og fylte på en vesentlig måte ut bildet av runeforskningens fremvekst. Det er sammenhengen med de fremvoksende vitenskaper som gjør nylatinen til en så sentral og umistelig del av nyere europeisk kultur og språkutvikling.

Mitt begrep *cura fontium* har selv sagt ikke bare å gjøre med nye kilder, selv om det er grunn til å fremheve disse som et særlig ansvar. Det nye UB Blindern har en bare delvis offentliggjort papyrussamling. Det dreier seg om et gammelt materiale, gammelt ikke bare i den forstand at det utgjør et antikt primærmateriale hvor hvert nummer er et unikum, men at det har vært i vår varetekt i snart hundre år. Apropos tap: Det merkes her til lands at vi for vel 20 år siden mistet en utmerket papyrolog i hennes beste alder, Martha Eliassen. Det nygamle materiale vil fortsette å fascinere. Og jeg er glad for å nevne

som deltager i det internasjonale arbeidet med å utforske Herculanæum-papyrene, min kollega Knut Kleve. Jeg selv bragte det aldri videre enn til å studere Papyrus Herculanensis 816, offentliggjort, dvs. edert, allerede 8-9 ganger etter 1809.

En ny form for tekstutgaver – editio explicata

Og med begrepet *editio* har jeg stikkordet for det som også alltid må utgjøre den største del av *cura fontium*, nemlig det videre arbeide med de tekster vi allerede har og kjenner som trykte, utgitte tekster, noen av dem i et to- eller tresifret antall utgaver fra trykkekunstens oppfinnelse til i dag. Ser man de klassisk-filologiske tekster mest mulig under ett slik det f. eks. er mulig i Bodleian Librarys to store saler for gresk og latinsk litteratur, skulle man forsverge at det var noe å gjøre for de unge som fyller disse salene, de fleste født etter 1980. Ta f. eks. Vergil – nei, ikke for eksempel, han er eksemplet i særklasse siden han ble overlevert på forholdsvis bred front i de 1500 år manuskriptene var den eneste form for overlevering. Noen av dem som fikk Otto Ribbecks Vergil-utgave i hende i 1894, sa sikkert: Lenger kommer man ikke med selve teksten, alle håndskrifter av betydning har avgitt sitt, teksten er rimelig sikker, i alt vesentlig. 100 år etter signaliserer Josef Delz i håndboksverket *Einführung in die Alterumswissenschaft*, at Vergils tekst ikke er så sikker som vi innbiller oss. Når det ikke finnes noen hvileposisjon selv i forhold til Vergils

---

tekst, kan man si at en usikkerhetsfaktor alltid og allevegne vil hefte ved vårt materiale. Det må vi klassisk-filologer prøve å leve med på en skapelig måte.

Derfor er jeg blitt mer og mer opptatt av tanken på at vi for fremtiden må bli mer bevisste på selve utgave-konseptet. På det vitenskapelige plan må en tekst ikke bare reflektere den best mulige opparbeidelse av manuskriptoverleveringen, den må også bygge på det filologiske arbeide som har funnet sted gjennom mer enn fem hundre år. Vi må registrere systematisk hva filologene opp gjennom tidene har gjort av rettelser til tekstene. Hvilke av dem er velbegrunnede, hvilke inviterer ikke til gjentakelse, hvilke problemer blottlegges av konjekturalvirksomheten? Det er blitt gjort svært få slike undersøkelser i den klassiske filologi. Men før materialet er innsamlet, får vi ikke de vitenskapelige tekstutgavene vi trenger og fortjener. Å lave helt nye og mer informative vitenskapelige tekstutgaver bør derfor bli en ny stor utfordring for den klassiske filologi. Jeg sier like ut en prioritert oppgave. Hvordan jeg tenker meg en slik ny tekstutgave? Hovedtekst og kritisk apparat skal ikke være prinsipielt annerledes enn tilfellet er i dag i de beste utgavene, bare at det kritiske apparat kanskje klarere bør signalisere utgivers preferanser og vurderinger. Men ikke minst: brukeren må samtidig få en fullstendig og lett tilgjengelig dokumentasjon av tekstens historie som tillegg (*en appendix critica*): En konjekturbank må følge teksten som et selvstendig tillegg.

Vesentlig er også kommentaren, en tekstkritisk orientert kommentar vel å merke. Selv har jeg en plan om å kunne gjøre en slik utgave av Horats' epoder med en tekstkritisk kommentar til som en del av det Horats-prosjektet som støttes av den Svenske Riksbanks jubileumsfond. Konjekturbanken er for øvrig et selvstendig overgripende tiltak under det samme prosjekt og tar sikte på en fullstendig kartlegging, med publisering både i elektronisk form og i en papirutgave som mål.

Får vi først på bred front frem vitenskapelige og kommenterte tekstutgaver som reflekterer tekstkritikkens historie når det gjelder nettopp den eller den aktuelle tekst, vil all bruk av teksten vinne på det. Utgaver med kommentarer innrettet mot tekstvanskelighetene vil være et bidrag til slanking av våre dagers kommentarer som en bieffekt. Kommentarene begynte å utarte på slutten av 1800-tallet med Mayors Juvenal; vi har f. eks. Headlams Herodas og Arthur S. Peases kommentarer. Det er ikke blitt bedre senere (f. eks. Franz Bömers *Metamorfose*-utgave); i det aller siste har elephantiasis nådd det uleselige stadium. Hit regner jeg (med all respekt!) Malcolm Campbells kommentar til Apollonius' *Argonautica* III (ennå ufullført) og Horsfalls kommentar til *Aeneiden* VII, kommentarer jeg selv har måttet bale med. Enda så takknemlig jeg er for Nisbet og Hubbards to bind med Horats' oder, så ville de to glimrende forskere ha gjort den unge generasjon en stor tjeneste om de parallelt hadde skrevet en skolekommentar for å erstatte

T.E. Page's Macmillan-utgave fra 1883. At det i vår verden til enhver tid finnes noen tusen studenter i klassisk filologi som trenger relativt lettfordøyelig lesehjelp synes ikke å ha gått helt opp hverken for fagets utøvere eller deres forleggere. I en elektronisk *www-tid* må det være mulig f. eks. å lave løpende vokabularer til tekster; bare tenk å kunne lese en gresk tragedie uten samtidig å streve seg gjennom 300 sider kommentar. Det elektroniske medium er ungt, og jeg er optimist nok til å tro at slikt og annet vil komme.

Fremtidens klassikere vil, hvis mitt ovennevnte utgavekonsept slår igjennom og danner skole, få en personlig bonus: I stedet for å ha i sine hyller eller i de sparsomt utstyrte institutthyller en samling mer eller mindre pålitelige tekstutgaver pluss et varierende antall mer eller mindre uhåndterlige kommentarutgaver vil de kunne ha en enhetlig form for tekstkritisk kommenterte utgaver med all den tekstinformasjon de trenger. Så kan de for øvrig supplere det meste av sine daglige behov med noen få gode realia-håndbøker.

«Norske» oppgaver

Men det er et delaspekt jeg ikke bør glemme og som rettelig hører inn under min tittel: Er det fortsatt noe å gjøre for *norske* klassisk-filologer? Spesielle oppgaver som spesielt vi bør ta oss av?

Jeg tillater meg å ta for gitt at vi skal fortsette å formidle ikke minst gjennom oversettelser og å undervise i de to språk noen steder i landet. Å

leve av å oversette fra latin og gresk er ikke mulig i Norge i dag, men åremåls oversetterstipend burde etter søknad være mulig å få istand. Det er sentrale ting i den vestlige tradisjon som overhodet ikke er dekket på norsk: romersk komedie, Ovids *Metamorfoser* og *Fasti* for bare å holde meg til antikken og for ikke å nevne noe fra den langt rikere greske litteraturen.

Det er også store oversettelsesoppgaver som i virkeligheten er forskningsoppgaver: Thormod Torfaeus' *Norgeshistorie (Historia rerum Norvegicarum)* er underveis, takket være generøs forståelse. Jeg ber hørbare bønnen om at man ikke undervurderer hva denne oppgaven krever av tid og kompetanse.

Vi har to hovedhensyn som norske klassisk-filologer må forholde seg til: å være med i utforskningen av en felles kulturbakgrunn og å formidle det hjemlige materiale. *Diplomatarium Norvegicum* har jeg nevnt i *Klassisk Forum* tidligere. Mange tekster er rett og slett for dårlig utgitt. Bind 17, med et stort antall latinske diplomer, ble kritisert alt da det kom ut. Det latinske materiale alene fortjener en ekstraordinær satsning av format. Det er vår simple plikt å legge listen på det som idag regnes som internasjonalt nivå for slike publikasjoner. Jeg snakker med andre ord om en tospråklig serie med kommentar der filologien og historieforskningen går sammen i tjenlig forening og borger for et så godt resultat som mulig.

Så har jeg enda et ord å si om nylatinen som ennå ikke er lagt helt død hos oss. Jens Nilssøn er underveis

som fjerde bind av Oslo-humanistene. I rent trykkvolum har denne satsningen som sprang ut av et felles-nordisk prosjekt ved midten av 80-årene, gitt store resultater. Så får man bare håpe at noen vil føre ansatsene videre. Den som vil ha en hovedoppgave, kan bare slå på tråden.

I den klassiske retorikk var talens avslutning (*peroratio*) en høyt utviklet kunst. Men jeg tror jeg velger

å kutte av her på en mer abrupt måte. Man står uansett midt i en strøm. Dessuten: Fremtidsvyer bør ikke ta form av altfor eksplisitte agendaer. Jeg ser på *res* som legio muligheter som søker sin *gerere*-gerundiv. Da blir det spennende hvordan nye initiativer og nye vinklinger kan få bærekraft forutsatt den rette (utførende) kompetanse og den rette (bevilgende) forståelse.

AMBASSADØR H. C. BERG OG HUSTRUS LEGAT

TIL FREMME AV KJENNSKAPET TIL DEN KLASSISKE OLDTID

Av dette legat står det til disposisjon for utdeling i 2003 inntil kr. 40.000,-.

Legatets formål er å oppmuntre interessen for antikkens språk og kultur i h.t. følgende formålsbestemmelse i statuttene:

- a. Å prisbelønne lærere i den høyere skole for særlig god og interessert undervisning i latin og eventuelt gresk i den hensikt at de kan utdype sitt kjennskap til antikken, blant annet ved reiser i antikkens land.
- b. Å støtte arbeidet på annet vis for utbredelsen av kjennskapet til klassisk språk og kultur (latin og gresk).

Bare søkere med undervisningskompetanse i gammelgresk eller latin vil komme i betraktning.

Ansøkingen sendes innen **1. februar 2003 til høyesterettsadvokat Ole A. Bachke, Postboks 1400 Vika, 0115 Oslo**. Søknaden bør inneholde opplysninger om søkerens studier, virksomhet i skolen, plan for eventuell bruk av stipendiet og hvilket beløp det søkes om.

Den som får tildelt legatmidler vil bli bedt om å sende inn beretning etter at studiet er gjennomført.

Ifølge legatets statutter kan bare personer som har norsk statsborgerrett komme i betraktning ved utdelingen.

Narona og 20 hodeløse, keiserlige statuer

MARINA PRUSAC

Hvis du besøker den lille landsbyen Vid i dagens Kroatia, nær grensen til Bosnia-Hercegovina og bare 20 km. fra Adriaterhavet, vil du bli møtt av ruinene etter den romerske byen Narona idet du krysser broen over elven Norin (den antikke Naro) på vei inn i landsbyen. Du vil høre de sortkledde, gamle enkene rope beskjeder til hverandre fra gårds plass til gårds plass, og fiskerne som hilser på hverandre når de møtes ute på elven i de små kanolignende båtene sine. Av og til høres en hund fra et av husene, plaskelyder fra barna som avkjøler seg i elven, og tidvis tilstedeværelsen av støvsugere, mopeder og biler. Du vil se et par barer og en ny restaurant ved elvebredden, og kanskje en og annen turistbuss eller -båt.

Daglig kommer besøkende som vil se restene etter den romerske byen Narona; en av de største romerske byer på den østlige Adriaterhavskysten.

I løpet av de siste årene har Narona fått mye oppmerksomhet fra arkeologiske myndigheter og kulturhistorisk orientert presse. Det er ønsket om å gjøre hele landsbyen om til en slags kulturpark, der besøkende kan gå ruter mellom bygningene og monumentene og gjenoppleve de romerske innbyggernes omgivelser, jfr. *infotainment* (*information + entertainment*).

Hvis du foretok den samme reisen men la den 2000 år tilbake i tid, ville du sannsynligvis komme med skip

opp elven og bli møtt av yrende liv og bylarm. Elven var bredere da enn nå, og Narona var et handelsknutepunkt der varer fra Roma i vest ble byttet med varer fra provinser lenger øst. Som en havneby fikk Narona impulser fra flere kanter, men bakgrunnen som gresk koloni gjorde seg sannsynligvis gjeldende et godt stykke inn i den romerske perioden. Den opprinnelige illyriske befolkningen kan også ha hatt en viss innflytelse på regionen.

Da romerne la den sydlige delen av provinsen Illyria – senere kalt Dalmatia – under seg i det 2. årh. f.Kr., var det med utgangspunkt i den tidligere greske kolonien Narona, som ble brukt som base for felttog

mot øst. Det er foreslått at den ene scenen på Trajansøylen der soldatene går i land i felttoget mot dakerne, viser havnen i Naroná. Da romerne kom til byen for første gang, gikk de sannsynligvis i land i den samme havnen, og som besøkende ville du også kommet i land her for to tusen år siden.

På din høyre side – som er østsiden – ville du ha to av byens basilikaer. Først en mindre som nå ligger under en sent 1800-talls kirke og som vi vet ble ombygget til en tidligkristen kirke i senantikken; den senantikke døpefonten er rekonstruert og gulvet er åpnet slik at man kan se de forskjellige bygningsfasene under den lille steinkirken.

Basilikaen bortenfor var den største av byens tre basilikaer. Den er ennå ikke utgravet, men funn i om-

rådet tilsier at det var urban aktivitet på stedet fra omkring 500 f.Kr., altså gresk tid, til ca. 500 e.Kr., da byen av ukjente grunner synes å ha blitt forlatt. Et norsk-kroatisk samarbeidsprosjekt der utgravningen av denne basilikaen står sentralt, er under planlegging.

Bakenfor denne basilikaen mener man at det kan ha ligget en villa, og bak den igjen går bymuren. Deler av bymuren står fremdeles, og den kan følges oppover i fjellsiden som en opptil tre meter høy silhuett, se fig. 1. Den moderne kirken som ble tegnet av den danske arkitekten og arkeologen Ejnar Dyggve, står på toppen av åsen i dag. Fundamentet til den romerske bymuren fortsetter under den moderne kirken og nedover fjellsiden på den andre siden mot nordøst.

Fig. 1. Bymuren slik den kryper opp over fjellsiden på østsiden av byen.

Fig. 2. Augusteet slik det ser ut i dag.

På din venstre side når du går i land – det er vestsiden – ville du ha byens *forum*, yrende av livet i havnebyen, med handelsboder, et Augusteum, se fig. 2, og andre bygninger som ikke er identifisert. Bak Augusteet går en smal gate, og bak den igjen er det flere uidentifiserte bygninger oppover i fjellsiden. Det er sannsynligvis et handelsstrøk med enkelte mindre boliger. Sannsynligvis ligger også teateret og badene i denne fjellsiden, som ser ut til å ha vært den tettest bebyggede delen av Narona. Området er også bebygget i dag, og bortsett fra gjenbruket av romerske, ornamenterte bygningssteiner i de moderne husveggene og det innbyggerne kan fortelle om tomtene sine, vet vi lite om hvordan denne delen av byen så ut i antikken, se fig. 3. Materialet indikerer imidlertid at den eldste bydelen lå her.

Fig. 3. Presten Don Barisa Eres' tårnlignende hus fra begynnelsen av 1900-tallet med gjenbrukte, romerske monumenter innmurt i veggene. Flere av dem har innskrifter. Da den siste eieren, en gammel kvinne, døde for noen år siden, ble bygningen fredet og inngår nå som en severdighet i kulturpark-planen.

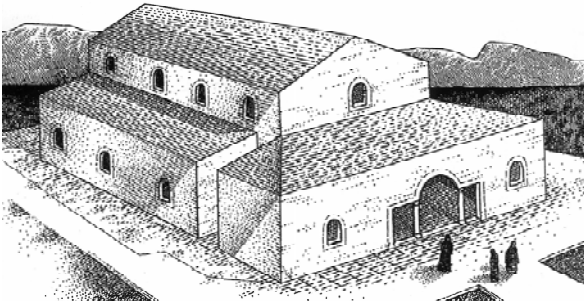

Fig. 4. Rekonstruksjon av en av Naronas basilikaer.

Lenger mot vest ligger den tredje basilikaen, se fig. 4, som i likhet med basilikaen under steinkirken fra 1800-tallet ble gjort om til en tidligkristen kirke i senantikken. En lignende kirke ble bygget nærmere fjellsiden.

Nær den tredje basilikaen skal det ha ligget et tempel for Liber Bacchus. Nøyaktig hvor er usikkert. Det er imidlertid ingen tvil om at det lå senantikke villaer i dette området. De ble bygget da befolkningen av ukjente grunner flyttet nedover fjellsiden og ut på markene i det 3.-4. årh. e.Kr. At de flyttet nedover kommer også frem i det at samtlige tidligkristne kirker ligger nedenfor fjellet.

For den moderne landsbybefolkningen som dyrker markene ved foten av fjellet, er romerske lamper, amforafragmenter og andre potteskår dagligdage

gjenstander, som inntil de siste årene har vært til like stor irritasjon som til glede og interesse for jordbrukerne. Hvis det regner kraftig, slik det kan gjøre i høsthalvåret i disse trakter, blir jorden skyllet så mynter kommer til syne. Landsbyguttene hadde tidligere et større forråd av greske

og romerske mynter til å kaste på stikka med enn moderne dinarer til å kjøpe godter for. Først i løpet av de siste årene har man begynt å forstå verdien av dem, se fig. 5.

Du ville altså komme via elven i sør til en landsby omkranset av villær i vest og med en bymur som strakte seg over fjellet og avgrenset

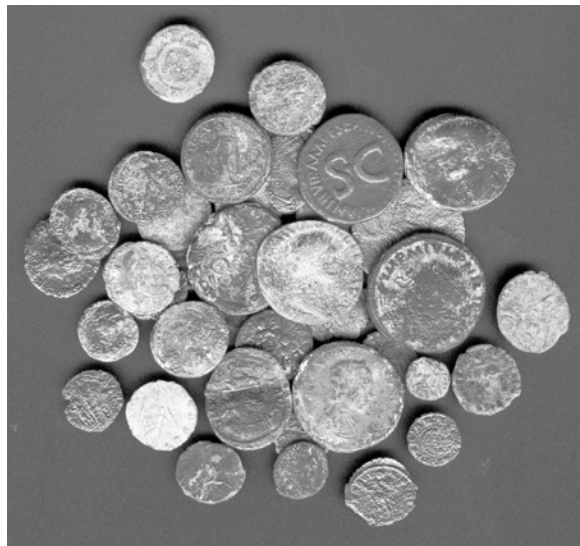

Fig. 5. Mynter fra en privat samling i Vid. De tidligste er klassisk greske, de seneste er bysantinske.

byen i nordøst. Bak bymuren, i det som i dag er Bosnia-Hercegovina, lå *villae rusticae*, bondegårder, som var tilknyttet byen og sikkert stod for en del av matvareforsyningen. En av de største gårdene lå i dagens Mogorjelo, se fig. 6. I senantikken ble den bygget om til et palass som kan minne om en mindre utgave av Diokletians palass i dagens Split ca. 10 mil lenger mot nord. Det senantikke palasset i Mogorjelo har to mindre basilikaer innebygd. Den rike, ukjente eieren av palasset må ha hatt en tilknytning til Narona.

Vi vet også at andre lokaliteter i regionen var tilknyttet Narona. Et militærfort, *castrum*, nær Bigeste, også i Bosnia-Hercegovina, er strate-

gisk plassert som en innlandsvakt-post for Narona.

Det har imidlertid vært få utgravninger i Narona-regionen, og i den grad de arkeologiske myndigheter kan skaffe finanser er det gode muligheter for å gjøre nye oppdagelser. Det viste den eneste egentlige utgravningen som er foretatt der. Augusteet, tempelet til ære for den guddommelige Augustus, som du så på venstre side av havnen ved *forum* da du gikk i land, se fig. 2, ble gravet ut i perioden 1996-1999. Frem til da hadde det vært skjult av en eselstall.

I tillegg til de arkitektoniske strukturene og fragmenter av tempelornamentikken med fresker, mosaikker og ornamenterte bygningsblokker,

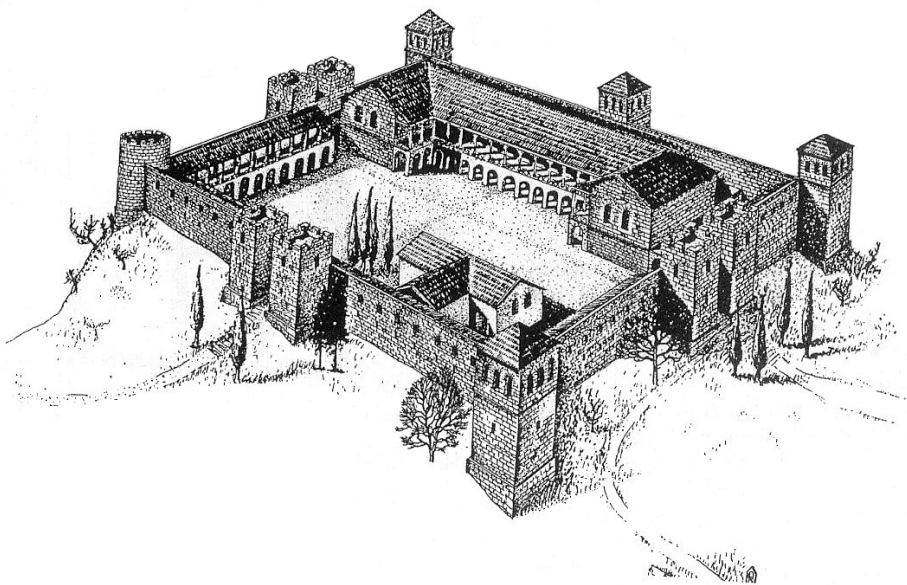

Fig. 6. Plantegning over Mogorjelo.

Fig. 7. Hodeløse statuer.

ble det gravet frem 20 hodeløse statuer, se fig. 7. De fleste ser ut til å kunne dateres til julisk-claudisk tid – med unntak av en flavisk keiser, Vespasian (69-79 e.Kr.), og en hellenistisk gudinne – men noen kan også være senere. I tillegg til de to statuene som er attribuert til Augustus, kan en statue identifiseres som Livia, en som Tiberius, og en som Claudius.

Sannsynligvis har det vært en sterk Augustus-kult på stedet, men oppføringen av Augustustempler var også et tegn på byens betydning. Selv om romerne gjerne knyttet provinsene til seg ved oppføringen av templer for keiserkulten, skulle byen ha gjort seg fortjent til det, og provinsbyene konkurrerte seg imellom om denne gunsten. Narona hadde vært et juridisk sentrum i regionen, *Conventus Naronitanus*, helt siden området ble en romersk provins. Det ser ikke ut til at byen fikk mindre betydning da Augustus kom til makten omkring 30 f. Kr. På denne tiden ble Narona omdøpt til *Colonia Iulia Narona*, og

sannsynligvis ble Augusteet reist ved denne anledning.

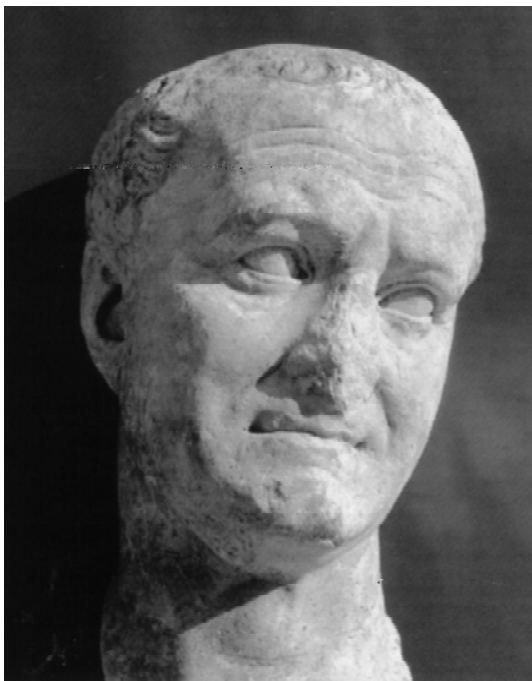
De 20 statuene er alle av høy kvalitet, i pentelisk marmor fra et brudd ikke langt fra Aten, og de er godt bevart. De kan ha blitt laget i et atensk verksted før de ble transportert til Narona. Ut fra det vi foreløpig vet om byen er det ingenting som tyder på at det fantes et billedhuggerverksted som kunne produsere slike statuer på stedet.

Det er imidlertid påfallende at alle statuene mangler hoder. Statuene ble funnet liggende på gulvet i et av tempelets siderom, uten indikasjoner på hva som kan ha skjedd og hvorfor hodene er fjernet.

Funnet var oppsiktsvekkende og forskere fra flere land kom for å se, men ingen har kunnet gi en sikker forklaring på hva som har hendt med hodene. Den største av skulpturene, en 2.5 m. høy kultstatue av Augustus, er nå ferdig konserverert og står oppreist og imponerende, men hodeløs, i konservatoratelieret ved

Fig. 8. Kultstatuen av Augustus slik den ble funnet t.v., og etterat den er blitt restaurert, t.h. Bildet av statuen slik den er nå, med ben og armer montert, er ikke publisert.

Fig. 9. Vespasian-portrettet fra eiendommen ved siden av Augusteet, det lokale museet i Vid.

Det arkeologiske museum i Split, se fig. 8.

Det eneste hodet man har kunnet lokalisere er Vespasians, se fig. 9. Det ble funnet tidlig på 1980-tallet på en eiendom tilgrensende Augusteet. Hvordan det er havnet der er usikkert. Området er ikke utgravet slik at man kan si noe mer om konteksten. Vespasian-portrettet har spilt en viktig rolle for landsbybefolkningens forståelse for stedets verdi. Det har skuet ned mot dem fra sin plass over hodene deres hver gang de besøkte det lokale museum i landsbyskolens kjeller, med kroppen tilsynelatende drapert i en rød fløyelskappe. Endelig kan det stilles opp på sin virkelige kropp.

Fig. 10. Livia-portrettet fra Naronia i Ashmolean Museum.

Det var også til alles glede da det ble klart at en av statuene kunne attribueres til keiserinne Livia (31 f.Kr.-29 e.Kr.). Det andre kjente portrettet som er funnet i Naronia er nemlig av henne, se fig. 10. Det ble funnet i det 19. århundre og solgt til selveste Sir Arthur Evans for hans hatt, da han var på gjennomreise i 1878. Da han døde i 1941 tilkom Livia-portrettet Ashmolean Museum. Da det viste seg at Livia-statuen i Naronia kunne være kroppen til Livia-hodet i Oxford, ble det umiddelbart tilbudt de kroatisk arkeologiske myndigheter. Det passet bare *nesten*, ikke helt, og hodet ble sendt tilbake til Oxford. Ut fra dette vet vi imidlertid at det var minst to Livia-statuer i Naronia.

Det forholdet Livia-hodet i London har til statuene fra Naronia er bakgrunnen for en kommende utstilling i Ashmolean Museum, Oxford,

neste år. 7 av de 20 nylig konserverte statuene skal stilles ut der før de får sin endelige oppstillingsplass.

De 20 statuene skal deretter stilles permanent opp i Augusteet i Naronia, som er blitt konservert i løpet av de siste to årene. Bygningen skal dekket av glasstak og -vegger, slik at besøkende som kommer kjørende over broen vil se tempelet og de hodeløse statuene idet de kommer inn i byen. Arkitekturplanene ligger klare – se evt. <http://www.d-a-z-hr/ostalo/natjecaji/naronia.htm> for bilder av tegningene – og de 200 000 kroatisk kuna som i september i år ble bevilget av staten til oppføringen av dette museet, vil forhåpentligvis sette arbeidet i gang. Først når Augusteum-museet er ferdig vil det være mulig å begynne med nye utgravninger. Det skal ikke graves mer enn det som kan konserveres og formidles.

Besøkende vil sikkert undres over at de ellers intakte statuene er hodeløse, og forhåpentligvis vil det etter hvert graves frem indisier på hva som har skjedd. En mulig hypotese går ut på at statuene ble deponert da barbarene, som i dette området var østgotere, kom på 400-tallet e.Kr. Hodene som var den viktigste delen av keiserstatuene – den delen som inneholdt noe av den avbildedes *form*, eller kraft – kan ha blitt tatt med da den romerske befolkningen forlot stedet. Det er også foreslått at østgoterne tok hodene med seg som krigstroféer. Det er imidlertid ingen klare indikasjoner på at området ble invadert; befolkningen kan ha begravd de verdifulle statuene i et forsøk på å redde dem for ettertiden og planla kanskje å komme

tilbake en gang. Siden byen etter hvert – riktignok sent – ble kristnet, kom de aldri til å bli stilt opp igjen.

Augusteet ble også kristnet. På 400-tallet e.Kr. ble det brukt som gravplass for de resterende av landsbybefolkningen og for gotere som døde på sin vandring gjennom området. Enkle teglsteinsgraver er føyet inn i murene, og de døde er normalt lagt direkte på mosaikkgulvene. Denne typen graver er ikke uvanlig i byen; de fleste av de moderne husene er bygget over graver som er lagt inn i bygningsstrukturene i det området som synes å ha vært tettest bebygget i byens tidlige fase. Da befolkningen flyttet nedover på markene i senantikken, brukte de den gamle bydelen som gravplass. Det er påfallende

mange graver. I en tid da befolkningstallet ellers i Romerriket var lavt som en følge av pest og kriger i det 3. årh. e. Kr., var det altså også mange dødsfall i Naronas. Det kan være en av grunnene til at det er få spor etter aktivitet i byen i senantikken. Det ser videre ikke ut til at befolkningen var like rik i senantikken som i 1.-3. årh. f. Kr. Gravene er enkle, og få av dem inneholder gravgods. Men det finnes unntak: fig. 11 viser en grav som inneholdt smykker, og som forfatteren selv hadde gleden av å grave ut.

Byen døde mer eller mindre ut i tidligkristen tid, og dens kristne historie er kort, selv om det finnes sporadiske tegn til liv helt frem til 800-tallet e.Kr. En tidligkristen basilikatype som er spesielt utbredt i Bosnia-

Hercegovina, skal ha oppstått i Naronas og går under betegnelsen "Naronas-basilika". Bortsett fra det vet vi lite om byen i overgangen til middelalderen.

Det er forskjellige teorier omkring hva som hendte med Naronas. Noen mener byen ble herjet og utslettet under de slaviske invasjonene der på 700-tallet e. Kr., men det er ingen spor etter en slik hendelse. Det er mer sannsynlig at naturen lå bak Naronas endelikt. Elven, som i antikken var bred

Fig. 11. Gravfunn fra en av de senantikke gravene i Naronas. Denne fibulaen er den ene i et par som ble funnet i graven til en østgotisk kvinne som må ha vært mer velstående enn de fleste andre innbyggere i Naronas i senantikken. Hun hadde en beltespenne, en sølvring og to perler, men graven var av den typiske, enkle teglsteinstypen.

og kunne ta imot store handelsskip, ble siltet opp og forandret løp slik at skipene ikke lenger kunne komme til og måtte benytte en havn litt lenger nord. Byen ble derfor gradvis fraflyttet i tillegg til at befolkningen allereide var tynnet ut, i likhet med ellers i Romerriket, slik de mange gravene viser. Ved siden av pestepidemiene som befengte hele riket, kan det i Naronaregionen ha vært problemer med malaria. Malaria-myggen var i hvert fall grunnen til at området ikke ble bebodd igjen før på slutten av 1800-tallet; det var først da malaria-myggen forsvant at folk kunne flytte ned fra landsbyene i fjellene bak og begynne å dyrke de frodige markene ved elvebredden.

Romernes fraflytting må ha begynt på 300-tallet e.Kr. På denne tiden var Salona nær dagens Split blitt et større religiøst sentrum. Det var sannsynligvis dit Naronas befolkning dro da levevilkårene ble ringere i Naronas.

Salona er en av de mer utforskede romerske lokaliteter i Kroatia, og hvis man først er i Split og ser keiser

Diokletians palass ved Adriaterhavet, er det relativt enkelt å reise ut og se Salona, som ligger en halvtimes bilreise lenger inn i landet.

Salona er ikke dekket av en moderne bosetning, og det er mulig å gå fra tempel til basilika til teater. Underveis kan man prøve å forestille seg hva som ligger under de gressbekledte tuftene mellom de utgravde strukturene.

Det mest imponerende i Salona er kanskje kirkestrukturen ved inngangen til museumsområdet. Der står tidligkristne sarkofager på rekke og rad, og man må nærmest klatre opp i de ytre for å komme frem og se de som står innerst, se fig. 12. Ejnar Dyggve som tegnet kirken i Vid, har også nedlagt en del arbeid i utforskningen av Salona, og han er kjent som en av historiens store kulturhistorieforskere i Kroatia og nabolandene.

Salona og Naronas sorterer under de samme arkeologiske myndigheter: Det arkeologiske museum i Split. Museet ble pusset opp for et par år siden, og den nye utstillingen av artefakter og monumenter fra Dalmatia

Fig. 12. Tidligkristne sarkofager, Salona.

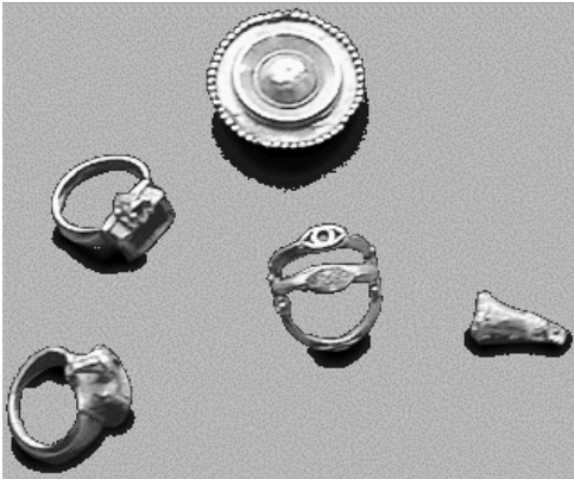

Fig. 13. Detalj av gullskatten fra Narona, Det arkeologiske museum i Split.

er rik og mangfoldig. I kortilen omkring museumshaven står flere sarkofager, skulpturer og mosaikker fra Salona, og i museets magasiner er det mengder av materiale som er samlet gjennom de siste par århundrene. Undersøkelsen av dette materialet er nesten som en utgravning i seg selv, og museumsdirektøren dr. Emilio Marin

er selv aktiv i oppryddingsarbeidet. Han er mest interessert i det epigrafiske materialet, som kan gi nye opplysninger om romerske lokaliteter i Dalmatia. Sammen med det epigrafiske materialet finnes det flere romerske portretter i magasinet – greske og romerske guder og gudinner, og en gipsmodell som viser den største basilikaen i Salona – laget av Ejnar Dyggve. Det arkeologiske museum i Split rommer også en del av funnene fra Narona, bl.a. en gullskatt bestående av smykker og 62 mynter, se fig. 13. Den er funnet på en av de private eiendommene i Vid. En annen kjent artefakt fra Narona befinner seg også der. Det er et lite skrin i ben med en pygmée og en pelikan på siden, se fig. 14.

Fig. 14. Pygme- og pelikan-kosmetikkskrin fra Narona. Det arkeologiske museum, Split.

Det er planlagt at alt som er funnet i Naronas en gang skal bli flyttet tilbake til det nye museumsanlegget i Vid, men det vil sannsynligvis ta lang tid før en slik overflytting kan skje. I første omgang må landsbyboerne nøye seg med de hodeløse statuene fra Augusteet og det lokale museet, som i tillegg til Vespasian-portrettet har flere andre viktige funn. Ett av disse viktige funnene er en 30 cm. høy alabastbyste av den egyptiske gudinnen Isis, se fig. 15. Ansiktet mangler; det har sannsynligvis vært av sølv eller et annet slags metall som er smeltet om.

*Fig. 15. Isis-byste i alabast.
Det lokale museet i Vid.*

Det er ikke bare det lokale museet som rommer viktige funn fra Naronas. Lokalbefolkningen i Vid har funnet antikviteter på jordene sine og laget mindre, private samlinger. De fleste har noen mynter liggende, et par keramikklamper i vinduskarmen, se fig. 16, mindre glassflasker fra graver, og amforalokk med innrisede varemerker på hyllene. Korintiske kapiteler er stilt opp ned med en glassplate over og brukes som bord. De fleste viser villig frem hva de har og vil gjerne vite mest mulig om gjenstandene og om hvordan byen var i romersk tid. Noen forestiller seg et Atlantis, med gullkleddede bygninger og stor overflod; andre har mer beskjedne idéer, men det viktige er at de fleste er interesserte og gjerne vil hjelpe arkeologene. Det er en fattig by som i likhet med resten av landet opplevde en stor krise under krigshandlingene på begynnelsen av 1990-tallet, men som nå er våknet og er i ferd med å forstå hvilken verdi de gamle ruinene har. Det har ført til at også unge mennesker som før emigrerte, har valgt å bosette seg der, og det bygges nye boliger på tomter som i Nordvest-Europa automatisk ville vært erklært som fredede kulturminneområder.

I løpet av de snart to hundre årene landsbyen Vid har eksistert, er flere fornminner blitt solgt; Sir Arthur Evans var ikke alene om å besøke området. Tyske og amerikanske oppkjøpere og samlere kom på regelmessige handelsturer i første halvdel av 1900-tallet, og landsbyen hadde

Fig. 16. Romerske volutt- eller bildelamper fra 1. årh. e. Kr. Tilhører private samlinger i Norge. Den ene er av høy kvalitet og viser en jakthund som har bitt seg fast i nakken på et villsvin, og er intakt. Den andre er fragmentert og støpt i en 3. eller 4. generasjonsform; nye lampeformer ble gjerne laget av austøpninger av andre lamper med populære motiver. Etter hvert kunne motivet bli så utydelig at lokale lampemakere risset inn linjer for å oppfriske relieffbildet.

Denne lampen er imidlertid spesiell fordi den er en av de mer sjeldne av typen som viser arkitektoniske motiver, og det er ikke umulig at den viser en lokal, uidentifisert bygning. På begge sider av bygningen er det en sypress; en utbredt tresort i myrområdet omkring Narona.

endog sin egen mellommann. Dessverre er det også i dag en lokal selger som har en liten butikk nede ved elven, hvor han selger antikviteter funnet i området. Turistene som daglig avlegger landsbyen et besøk handler det de kan få kjøpt, og for hver gang man besøker butikken blir den tommere og tommere. Kroatia har ikke de samme fornminnelover som oss, og det er vanskelig å hindre folk i å gjøre hva de vil med ting som er funnet på deres egen eiendom. Dette vil forhåpentligvis bli annerledes i fremtiden. I mellomtiden er det viktig

å sørge for at monumenter som er funnet i området blir stående utstilt slik som i Augusteet, så det blir klart for lokalbefolkningen at funnene har størst og mest langsiktig verdi for dem hvis de blir på stedet. Hvis planen om å gjøre Vid til en museumslandsby lykkes, vil det gi et næringsgrunnlag som stedet ikke har opplevd maken til siden Naronas blomstringstid. Inntil videre er det de holdeløse statuene i Augusteet som vil vise dette, slik de vil bli stående og hilse besøkende både velkommen og på gjensyn fra tempelpodiet.

Den dekorerte stoa i Athen

og gresk historie på 400-tallet f.Kr.

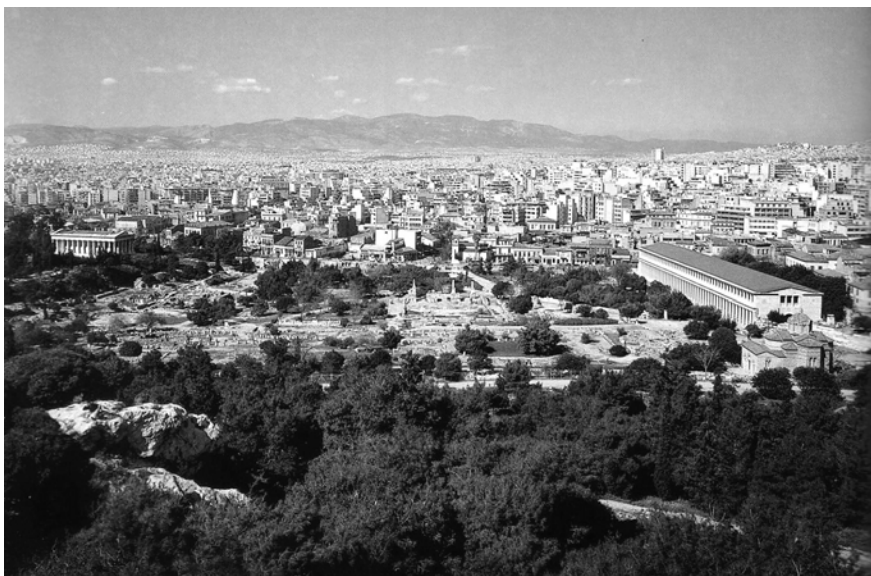
JOHAN HENRIK SCHREINER

Stoa er gresk for det som heter *porticus* på latin og søylehall på norsk. Det var fullt av slike bygninger i den gresk-romerske verden, ikke minst på agora i Athen. Etter hvert ble dette torget nærmest innrammet av dem. I dag er det bare arkeologiske spor tilbake etter herlighetene. Med ett unntak, den stoaen kong Attalos av Pergamon i hellenistisk tid skjenket til sine studentdagers by.

Bygningen var såpass godt bevart at nordamerikanerne kunne gjenreise den i 1950-åra, som museum for de arkeologiske funnene fra agora. Attalosstoaen ligger på østsida av agora, mens den stoaen vi skal befatte oss med, Stoa Poikile eller den dekorerte søylehallen, lå lengst i nord. Arkeologene har nylig gravd ut en del av bygningen, og mer vil saktens følge når de får kjøpt mer av grunnen. Den gjeveste plassen for en søylehall var slik i nordenden av en plass, for om vinteren ga bakveggen ly for den sure nordavinden, mens den lave sola slapp inn og varmet hutrende grekere. Og om sommeren, når Helios kjørte sin vogn høyt over himmelvelvingen, ga stoaen svalende skygge. Det er ikke rare restene vi ser av Stoa Poikile i dag, men i antikken var den så berømt at en rekke forfattere gir oss opplysninger om den, særlig vår uunnværlige

reiseleder Pausanias som skrev midt på 100-tallet e.Kr.

Stoaen var et yndet samlingssted, en attraksjon og et *must* på linje med Parthenon for de tilreisende. Her vrimlet folk, hit søkte tiggerne. Her opptrådte sverdslukere, dansere og andre som ville tjene noen oboler. Og her hørte den filosofskolen hjemme som Zenon fra Kypros grunnla på slutten av 300-tallet. Filosofene fra stoaen, eller stoikerne som vi sier. Særlig berømt var bygningen for fire malerier av Polygnotos og andre toppkunstnere, derav 'den dekorerte' stoaen. Ikke fresker, men malerier på treplater som var stiftet til bakveggen. Bildene framstilte slaget ved Oinoe på Peloponnesos, der Athen sammen med Argos seiret over Sparta, videre en scene fra trojanerkrigen, så seieren over amazonene den gang de angrep Athen, og endelig slaget ved Marathon i 490. En bedrift fra

Agora i våre dager, med den gjenreiste Attalos-stoaen.

her og nå, slaget ved Oinoe, blir altså hevet opp i en høyere sfære ved å bli stilt sammen med de aller, aller største bedriftene i Athens historie. En parallell har vi i et svært monument som kong Attalos av Pergamon stilte opp på Akropolis: fire grupper bronsestatuer, én av Pergamons seier over de barbariske kelterne, og en annen av gudenes kamp mot gigantene. Videre amazonekampen og slaget ved Marathon. Kampen mot de ville gigantene var et yndet tema i Pergamon, en mytisk parallell til kongenes kamp mot kelterne. Amazonenes angrep på Athen var likedan en mytisk parallell til persernes angrep og slaget ved Marathon. Budskapet er klinkende klart: i hine dager var Athen den store forsvarer av gresk kultur mot barbariet; nå har Perga-

mon overtatt den rollen. Pergamon blir framstilt som det nye Athen.

Et merkelig trekk hos de på flere måter så rasjonelle grekerne. Når Athens høyest historiske seier over spartanerne og Pergamons like historiske seier over kelterne skal minnes med verdige monumenter, blir de løftet opp i en høyere sfære, opp i mytenes verden, ved å stilles sammen med det som etter våre begreper er pur myte. Og ikke bare det, på bildet av Marathon i stoaen tok guder og heroer del i slaget på atthenernes side, nasjonalheroen Theseus kom sågar stigende opp av jorda for å hjelpe til. Stoaen kan dateres til noe før 460, og Marathonslaget fra tretti år tidligere har allerede rukket å bli omformet til myte – vi minnes Aiskhylos' tragedie *Perserne* som ble oppført i 472. Der

---

har kampen mot kong Xerxes og hans persere bare åtte år tidligere rullet å bli nærmest reinspikka myte. Hvis en taler skal lovprise Athen, det være seg i gravtale over årets falne soldater eller ved andre høve, kommer han sikkert med de høyst historiske slagene ved Marathon og Salamis, men like sikkert kommer han drassende med kampen mot amazonene og mer av samme ulla. Taleren hopper elegant og uten overgang mellom det vi kaller myte og det vi kaller historie. Noe av det vanskeligste jeg veit er å få tak i grekernes forhold til mytene, i hvilken grad de trodde på dem og hvordan de skjelnet myte fra historie. Det skrives bøker og artikler i fleng om sånt i vår postmoderne tidsalder; det er flust å lese; du nikker og beundrer de intelligente formuleringene. Men å virkelig forstå, med innsida av skallen og hele seg, det har i alle fall ikke falt i mitt lodd.

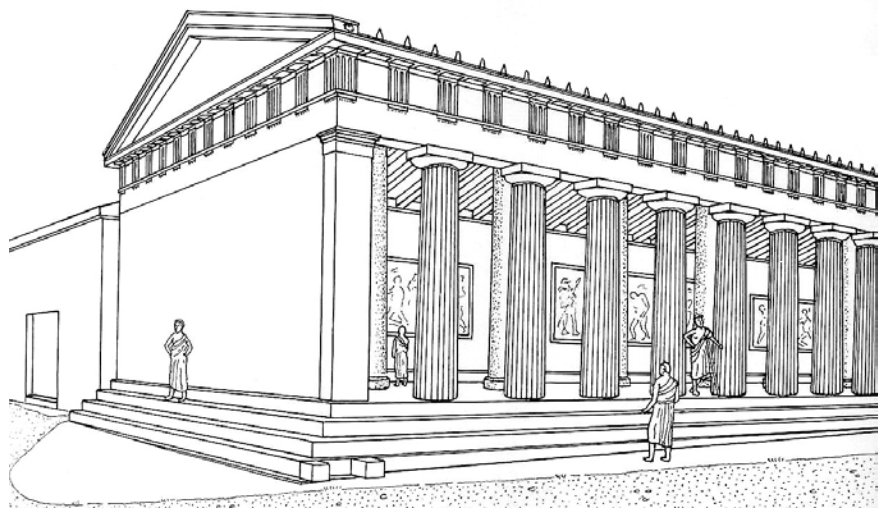
Kunsthistorikerne har naturligvis vært opptatt av de tapte maleriene i Stoa Poikile slik de er beskrevet i kildene, og en yndet sport er å rekonstruere bildene ut fra vasemalerier som man mener går tilbake på veggmaleriene. Men også historikerne har skrevet opp og ned om maleriene, mest av alt om Marathon og Oinoe – det siste slaget er en lei hodepine for selv de skarpeste i faget. Det er en opplagt sak at alle de fire bronsegruppene til Attalos på Akropolis var et nøye uttenkt hele, seieren over kelterne ble sidestilt med Marathon, med gigantkampen og med amazonekampen, og alle gruppene ble oppstilt på samme tid. Men når det gjelder bildet av Oinoe, får vi gjerne høre at det ble

malt og satt opp flere år etter de tre andre maleriene, for slaget kan umulig ha stått allerede før stoaen ble bygd seint på 460-tallet. Det er mange ganske detaljerte historiebøker som ikke har et pip om Oinoe, mens andre nevner at slaget rett nok er omtalt av Pausanias, men nekter å tro på det. Hvorfor slik stemoderlig behandling av Oinoe? For det første fordi Pausanias, som skrev flerfoldige hundreår seinere, er vår eneste kilde til slaget. Han nevner det to ganger, i omtalen av Stoa Poikile i Athen, og av det seiersmonumentet som Argos stilte opp i Delfi. For det andre fordi Thukydides, vår såkalt tidligste og beste kilde til perioden, ikke bare unnlater å nevne noe slag ved Oinoe, men opererer med en kronologi der slaget rett og slett ikke lar seg passe inn. Oinoe var ifølge Pausanias en seier for Athen og Argos over Sparta, vunnet på området til Argos. Slaget sto altså etter at Athen og Argos ble allierte, og ifølge Thukydides kom denne alliansen tidligst i stand i året 462. Det var simpelthen ikke tid fra 462 til stoaen sto ferdig i 461 (eller til nød 460) til en allianse Argos-Athen, til en athensk ekspedisjon til Argos og et slag ved Oinoe, og til å få seiersmaleriet bestilt og malt. Hvis det virkelig var noe slag ved Oinoe, må det altså ha vært etter 460 og etter at bygningen var reist, får vi høre. Men her er poenget at andre kilder enn Thukydides, såkalt seine og dårlige kilder, har en annen kronologi og setter alliansen Athen-Argos allerede tidlig på 460-tallet, slik at det var godt med tid til å få slaget framstilt i stoaen sammen med de tre andre

maleriene. Thukydides sier at når han behandler perioden før den såkalte Peloponneskrigen som er hans egentlige emne, er det fordi Hellanikos, eneste mann som har behandlet perioden tidligere, har en forkjært kronologi. Det er altså godt mulig at de seine og angivelig dårlige kildene følger kronologien til den tidlige, men dessverre tapte historikeren Hellanikos. Hvis vi med de seine kildene flytter Athens allianse med Argos opp til tidlig 460-tall, har det store konsekvenser. I 462 ble det gjennomført en demokratisk reform i Athen, da det gamle rådet på Areiopagos mistet det meste av sin makt til mer demokratiske institusjoner. Det er på det rene at Kimon var ute på et felttog da hans motstandere nyttet høvet til å gjennomføre reformen. Kimon var sønn av Miltiades som fikk æren for seieren ved Marathon. Men *hvor* var vår

venn Kimon? Etter den aksepterte kronologien var han på Peloponnesos og blamerte seg da han skulle hjelpe Sparta mot de opprørske helotene. Men etter den alternative kronologien som Stoa Poikile krever, var Kimon ute og vant sin store seier over perserne ved elva Eurymedon sør i Lilleasia da motstanderne nyttet høvet og gjennomførte reformen. Kimon var minst av alt ute og dummet seg ut på Peloponnesos, og da kommer reformen og demokratiet i et annet lys. Stoa Poikile er altså en nyttig korreks til Thukydides, og krever at viktige deler av 400-tallets historie skrives om.

Stoaen med bildet av Oinoe var på dette vis et sannhetsvitne, men et merkelig sådant, jamfør gudene og heroene som kjempet med i slaget ved Marathon, jamfør trojanerkrigen og amazonekampen som ingen i dag tar

Slik vi tenker oss Stoa Poikile.

I romersk keisertid var Agora omgitt av søylehaller på alle sider.

for god fisk og ordentlig historie. Vi kjenner Marathonmaleriet så godt fra litteraturen at når vi sammenlikner det med Herodotos, vår såkalte hovedkilde for slaget ved Marathon, er det klart at han langt på vei baserte sin knappe og underlige framstilling på bildet. La oss tenke oss tilbake til året 490, hva er det vi venter oss? Perserne er ute med en svær flåte, for å ta hevn over Eretria på Euboia og

Athen for at de hadde brakt hjelp til grekerne i Lilleasia i oppstanden mot perserne tidligere på 490-tallet. En svær straffeekspedisjon som athenerne må ha visst om og fryktet på et ganske tidlig tidspunkt. De ba andre greske stater om hjelp, og budbringerne dro seinest av sted da perserne landet på Euboia og inntok Eretria. Budet må ha vært omtrent slik: Kom til Athen og hjelp oss, hva enten vi

---

skal forsvare murene og byen, eller vi skal rykke ut og møte perserne på det stedet de lander i Attika. Da det ble meldt at perserne landet ved Marathon, var det bare lille Plataiai som hadde sendt tropper i tide, mens den lovete hjelpen fra Sparta drøyde. Athens murer var for dårlige til at man våget å bli i byen og vente på spartanerne der, og hvem veit om ikke en femtekolonne i Athen ville åpne portene for perserne? Det hadde skjedd i Eretria, og kunne skje i Athen også. Altså rykker hæren ut, neppe for å angripe perserne, men for å korke igjen veien fra Marathon mot Athen med en defensiv stilling og vente på spartanerne der. Til forsvar av en slik stilling trengte man saktens alle som kunne være til nytte, ikke bare tunge hoplitsoldater, menn som hadde råd til å stille i full utrustning, men også fattige steinkastere, spydkastere og bueskyttere, frie som slaver, borgere som ikke-borgere. Og vi venter at kommandoen ligger hos øverste krigsmyndighet, polemarken Kallimakhos. I neste omgang venter vi at perserne ikke nøler med å angripe Kallimakhos og stillingen, før spartanerne kan komme til unnsetning. Hvis nå angrepet mislykkes og perserne ikke greier å slå seg gjennom mot Athen, vil kanskje perserne gå om bord i skipene og seile rundt Kapp Sounion for å angripe Athen fra motsatt kyst, mens en mindre styrke blir igjen for å holde atenerne engasjert ute ved Marathon og hindre at de løper den reineste maraton hjem til Athen for å forsvare byen. Videre regner vi ikke med at den athenske flåten ligger og sover når perserne

kommer seilende rundt Sounion til havna Faleron for å angripe Athen fra den kanten.

Noe slikt er det vi venter oss, men noe helt annet er å lese hos hovedkilden Herodotos – og i moderne framstillinger. Hos historiens fader er det bare tunge hoplitter som rykker ut til Marathon og vinner seieren der, ikke bueskyttere og den slags. Og atenernes bønn om hjelp har først kommet etter at perserne landet ved Marathon, slik at styrken fra Plataiai ikke kommer til Athen; den slutter seg først til atenerne når disse har kommet ut til Marathon. Hos Herodotos har perserne god tid, og angriper ikke før spartanerne kan komme. Slaget kommer først etter ei ukes tid, når atenerne og plataierne av en eller annen grunn rykker ut fra forsvarsstillingen og angriper fienden ute på sletta, uten å vente på spartanerne. Polemarken Kallimakhos spiller en beskjeden rolle, for seieren er først og sist verket til Miltiades, far til Kimon. Etter seieren fyker hoplithæren tvers over Attika og slår leir utenfor Athen. Det får perserne på flåten ved Faleron til å oppgi angrepet; de bare pakker sammen og seiler hjem. Ikke ett ord om den athenske flåten. Alt skyldes de brave hoplitene. Det er de alene, respektable og velhavende borgere, som redder Athen, Hellas og friheten.

Herodotos synger en eneste lov-sang over Miltiades og hoplitene – akkurat slik maleriet i Stoa Poikile gjorde. Stoaen ble opprinnelig kalt Peisianakteion, etter Kimons svoger Peisianax som på en eller annen måte sto for arbeidet, og preget av Kimon og kimonisk propaganda er bare alt-

for tydelig i maleriene. Etter Marathon ledet Miltiades en ekspedisjon i Egeerhavet – ikke særlig vellykket, og motstanderne hans fikk ham dømt til en diger bot, og så døde han snart etter. Maleriet av Marathon var sønnens måte å rehabilitere sin far, på bekostning av polemarken Kallimakhos. Så er spørsmålet: Har vi seinere kilder enn maleriet og Herodotos fra 400-tallet f.Kr., kilder som gir et Marathon mer i pakt med det vi ville vente oss? Er det kilder for at det var perserne som angrep, at de gikk mot grekerne i forsvarsstillingen og slo til med én gang, før spartanerne ville komme? Har vi belegg for at det var polemarken Kallimakhos som sto i spissen da persernes angrep ble avvirket? Oger det noen kilde som taler om *to* slag ved Marathon: først da perserne forgjeves gikk mot grekerne i den defensive stillingen, og siden da Miltiades noen dager etter angrep fienden ute på sletta, etter at de fleste perserne hadde gått om bord i skipene for å angripe Athen fra motsatt kyst? Ja, slike kilder finnes, særlig fra romersk keisertid, men den eneste som

klart og tydelig opererer med *to* slag er det byzantinske leksikonet Suda fra 900-tallet. I så måte vår seineste og beste kilde.

Moralen av dette er at våre såkalte hovedkilder, de tidligste kildene Herodotos og Thukydidides, bør tas med atskillig flere klyper salt enn historikerne har for vane. Stoa Poikile, et av de mest berømte byggene i Athen, var trolig reist som monument over seieren over spartanerne ved Oinoe på 460-tallet. Tusenvis av mennesker har ned gjennom hundreåra besøkt søylehallen, de har sett og drøftet maleriet av Oinoe, men Pausanias er den eneste av de overleverte forfatterne som nevner slaget. I så måte er stoaen et sannhetsvitne. Men det var ikke mye sannhet i bildet av Marathon, og til sorg for alle med rørende tillit til Herodotos kan vi avsløre at han baserte seg på en så tvilsom kilde. Så lenge det er pust i meg vil jeg kjempe mot de tidlige og gode kildene, til forsvar for de seine og dårlige. Men jeg har små illusjoner om å overbevise den tette falanksen av herodotister og thukydidoduler.

OBS! OBS!

For å forenkle distribusjonen av informasjon til medlemmene, ber Styret om at de medlemmene som har e-post, sender sin e-postadresse til

norsk-klassisk@kri.uio.no

Vi gjør oppmerksom på at Klassisk Forum fremdeles vil bli sendt ut som papirpublikasjon, ikke som et e-postvedlegg!

”Monumenta” anno MMII

Latinske kildeskrifter til norsk middelalder i ny drakt

EGIL KRAGGERUD

Monumenta-prosjektet har vært et begrep innen våre sirkler siden Antikkprogrammet kom igang våren 1996. Gustav Storms samling av kilder på latin til norsk middelalderhistorie (*Monumenta historica Norvegiæ* 1880) er i ferd med å erstattes med en serie av utgaver, i første omgang fire.

I skrivende stund er den første av disse utgivelsene “sub prelo” på Museum Tusculanums Forlag i København og vil møte sine lesere omtrent samtidig med dette nummer av *Klassisk Forum*. Først ute er *Historia Norwegie*. Ved slutten av 1999 forelå et manuskript fra Inger Ekrems hånd. Den redaksjonelle prosess var i ferd med å komme igang da hun ble alvorlig syk. Etter hennes død har Lars Boje Mortensen som prosjektleder tatt på seg ansvaret for å videreføre prosessen og sende skriftet i trykken. Enhver som har slutført en utgivelse for en annen vet at vanskeligere redigerings- og korrekturarbeide finnes ikke. Noen løser det med parenteser og synlige tilføyelser, noe som kan vansire et verk. Boje Mortensen har klokkelig valgt integrasjonslinjen, dvs. å ta det personlige endelige ansvar for utgaven i dens endelige form, herunder ansvaret for alle tekstavgjørelser og hva som ellers hører til utgaven.

Dernest følger [Anonymus] *Historia de profectioe Danorum in Hierosolymam* ved Karen Skovgaard-Petersen og Theodoricus Monachus' *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*, utgitt av undertegnede. Theoderiks verk er det første av kildeskriftene i Storms *Monumenta* og vel det blant dem som det henvises oftest til i norsk middelalderhistorie.

Jeg har mange ganger de siste par årene fått henvendelsen «Når kommer Theodoricus?» Utgaver rushes ikke. Horats' *nonum prematur in annum* (*Ars* 388) kan med fordel appelleres også på utgivelsen av andres skrifter.

Jeg tenkte jeg derfor *ad interim* kunne presentere en liste over de viktigste avvikene mellom min kommende utgave og Storms tekst. Selve utgivelsen ligger muligens et år frem i tiden. Jeg gir hermed en oversikt over forskjellene side for side (og med linjeangivelse) regnet etter Storms

utgave. De som sitter med et håndeksemplar av Storms *Monumenta* kan lett føye inn en fotokopi som et annet addendum. 9 trykkfeil som Storm selv fant før endelig publikasjon (se den motstående siden til s. 1 hos ham) har jeg ikke avmerket. Valg av tegnsetting kan av og til være av vesentlig betydning for forståelsen; jeg tar her bare med noen utvalgte og meningsmessig viktige eksempler. Ortografiske spørsmål ser jeg også bort fra. Det skulle være unødvendig å si at redigeringsprosessen kan føre til forandringer her og der i min liste. Kan hende finnes det noen blant Klassisk Forums lesere som har kommentarer å meddele. De mottas med takk og kanskje honnør.

I vanlig parentes står Storms tekst, så følger min kursivert. Hakeparentes [] betyr at teksten anses som et senere innskudd, vinkelparentes <> betyr utgivers tilføyelse til teksten.

- 3,1f. (in historiam suam de antiquitate regum) *in Ecclesiastica Historia*
- 3,4 (Theodricus) *Theodoricus*
- 3,5 (opinio) *obliuio*
- 4,5 (Gallias) *in Gallias*
- 4,6 (Sigibertis) *Sigibertus*
- 4,9 (longis navibus) *cum longis nauibus*
- 4,20 (certissimæ) *certissime* (adv.)
- 5,4f. (grafelder) *Grafeldr* (passim)
- 5,10 (ejus) *eiusdem*
- 5,23 (hardrader) *Hardradr*
- 5,24 (finiverit) *finierit*
- 6,4 (octavo) *secundo*
- 6,15 (geneologias) *Genealogias*
- 8,2 (Anno Haraldi) *Regni Haraldi anno*
- 8,6 (Thule) *Tyle*

- 9,3 (quidem tamen) *quidam tantum*
- 9,12 (ejus) *eius Erici*
- 10,5 (in eo loco) *eo loco*
- 10,6 (unquam) *usquam*
- 11,20 (Danix) *Dacie*
- 12,7 (ac virga) *et uirga*
- 13,6 (demergi fecit) *demergi [fecit]*
- 13,15 (Tryggva) *Tryggi* (cf. 5,6)
- 15,12 (omnimodis) *omnimodo*
- 15,18 (sex) *septem*
- 16,23 (Olavus) *Olauus noster*
- 18,14 (et a veterino squalore) *[ut] a ueterno et squalore*
- 18,15 (ebiberant) *imbiberant*
- 20,9 (revertenti) *reuertente*
- 21,23 (cum matre) *una cum matre*
- 22,4 (in Normandia) *[in Normandia]*
- 23,2 (dicant) *dicunt*
- 24,1 (Tandem cum) *Tandem [cum]*
- 24,17 (pater ejus fuerat) *pater eius fecerat*
- 24,22 (veromet) *uero partem*
- 28,7 (in matrimonio) *in matrimonium*
- 28,12 (Hos vero) *Hos ergo*
- 29,7 (ei) *eis*
- 30,13 (Iarizlavum) *Iertzlauuum* (passim)
- 31,7 (Charybdin) *charybdim*
- 31,8 (imam voraginem) *immanem uoraginem*
- 31,12 (de ipso) *de ipsa*
- 31,13 (rationem. Plinius) *rationem, Plinius*
- 32,1 (naturalis historiae scriptor) *[naturalis historie]*
- 32,1 (et doctissimus) *ac doctissimus*
- 32,2 (alii dicunt) *alii: Dicunt*
- 32,9 (Ipse enim) *Ipse etiam*
- 32,10 (exisse eos) *exisse illos*
- 32,10 (Narsi) *Narsetis*
- 32,13 (litera D) *D litera*
- 34,17 (dilatata) *dilatavit*

- 37,18 (vidisse unum) *uidisse; unum*
 39,13 (in Upland) *in Uplond*
 39,23 (eum) [*eum*] el. *eorum*
 40,18 (incultos. Videte) *incultos, uidete*
 41,9 (etiam insecutus) *insecutus*
 44,13 (peracto) *transacto*
 46,4 (obviam) *obuium*
 46,8 (pacis ineunt) *pacis. Ineunt*
 46,8 (conditione, ut) *conditione: Ut*
 47,10 (sunt) *sint*
 47,11 (quominus) *quamuis*
 50,1 (non multa) *nonnulla*
 50,7 (solitis) *<in>solitis*
 50,8 (purpuram) *purpura*
 50,28 (objecisse) *obiecisse <se>*
- 51,25 (Quod de hoc) [*Quod*] *de hoc*
 54,21 (occurrere illi) *occurrere ei*
 61,6 (eloquente) *eloquenti*
 61,17 (persequente) *prosequente* (fortasse)
 63,6 (filii ejus) *filiis eius*
 64,1 (Siwardum suum) *Siwardum secum*
- Litt.: E. Kraggerud, «Theoderiks tekst etter Storm» i: *Olavslegenden og den latinske historieskrivning i 1100-tallets Norge* (Museum Tusulanums Forlag), København 2000, s.263-280. Enkelte videre referanser *ibid.* s.271, n. 32.

En latinsk sentens av ulokalisert opphav

REIDAR ASTÅS

I Gustav Indrebøs utgave av håndskriftet AM 619-4° under tittelen *Gamal norsk homiliebok* finnes s. 91,29 et latinsk sitat som jeg ikke kan se at noen hittil har greidd å kildefeste.

Det er satt inn mot slutten av en preken på norrønt mål som bærer overskriften ”Jin ascensione domini nostri Iesu Cristi. Sermo valde necessaria” og lyder:

”Jnter escas et pocula, inter pausationes et sompnia”

I margin av håndskriftet har det tydeligvis vært føyd til en oversettelse av sentensen. Denne er imidlertid delvis bortklippet, bare noen rester er igjen: ”... a ok sofanda. dag . . . r”. I en note til Astrid Salvesens oversettelse *Gammelnorsk homiliebok* gir Erik Gunnes oversettelsen ”Mens vi spiser og drikker, mens vi hviler og drømmer”. Han føyer til: ”Synes å være et sitat fra senantikken” (Salvesen 1971:174). I Harald Hopes nynorske oversettelse lyder gjengivelsen slik: ”millom mat og staup, millom kvile og draum”. Oddmund Hjelde kaller det ”noe overraskende” at sentensen føyes inn i prekenen.

Han peker på ”inter epulas et pocula” i Vulgata Idc 9,27 som delvis bibelsk bakgrunn, og fortsetter: ”Men det er mulig at Hieronymus her bruker en klassisk vending” (Hjelde 1990:279-280).

Kanskje *Klassisk Forums* lesere kan være behjelpelige med å sirkle inn hvor sentensen stammer fra?

Referanser

Hjelde, Oddmund: *Norsk preken i det 12. århundre. Studier i Gammelnorsk homiliebok*. Oslo 1990 (stensil).

Indrebø, Gustav (utg.): *Gamal norsk homiliebok*. Oslo 1931.

Salvesen, Astrid: *Gammelnorsk homiliebok*. Innledning og kommentarer ved Erik Gunnes. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget, 1971.

Gamal norsk homiliebok. Omsett av Harald Hope. Haugesund: Norsk bokreidingslag, [1972].

Bokomtaler

Horats' oder på norsk

Odar av Horats. Førreord, utval og gjendiktning ved Johannes Gjerdåker. Det Norske Samlaget, Oslo 2001.

En prøve sier mer enn mange ord om kvaliteten i Gjerdåkers gjendiktninger:

Du ser Soracte, drivande kvit av snjo
skin fram i dag, at greiner i skogen knest
innunder børa medan bekker
klakar og islegg i kvasse frosten.
Få kulden ut! Legg dugeleg godt med ved
på åreelden, å Thaliark! Ver raus
når du ber inn sabinarvinen
fire år gamal i tohank-krukka.

Johannes Gjerdåker har tidligere gjendiktet Robert Burns og Omar Khayyam. Denne gangen har han gjendiktet 33 av Horats' oder, med originalens strofeformer. I tilfellet Horats kan det være liten tvil om at en slik metrisk gjengivelse er den beste løsningen. En Horats på frie vers eller prosa (og frie vers blir i de fleste hender prosa) ville neppe ha bevart like meget av originalens appell.

En gjendiktning vil alltid være et møte mellom ens egen tid og språk og et fremmed materiale, og grovt regnet finnes det to gode måter å gjøre dette på, og en dårlig: Det verste man kan gjøre er å si at slik og slik ville dikteren nok ha gjort det "hvis han

hadde levd idag", og ukritisk overta sin egen tids sjargong. Slike gjendiktninger får sjelden noe langt liv. Da er det bedre å erstatte alle fremmede referanser med hjemlige, som Hans Hanson i "Den tid du Astrid så mykje heldt tå meg" (etter 3.9), og la det nye diktet stå på egne ben. Av de to gode måtene er den ene å utnytte sjokkeffekten ved møtet mellom det nye og det gamle, det hjemlige og det fremmede, typisk ved å innføre åpenbare eller tilsynelatende anakronismer. Hvis det gjøres med en stødig hånd vil ikke dette overdøve originalen, men bringe frem nye, upåaktede sider ved den. Den andre gode måten er å utvide sitt eget språks poetiske diksjon, å bryte nytt land for å skaffe rom for det fremmede. Gjerdåkers Horats skaper et slikt rom i norsk poesi.

Dette rommet er særlig knyttet til versemålet, og til forskjell fra heksameter og elegi er aioliske versemål på norsk så å si jomfruelig mark. Med sin strofiske form, sine korte vers og manglende muligheter for variasjon er de også en langt større teknisk utfordring. Noen få oder er

tidligere gjendiktet av Sigmund Skard (1962) og Erik Eggen (1916), noen flere av Poul Holmsen (1887 og 1891). Av disse er Eggen den som går lengst i å oppdatere, med rim og med nye rytmer, og derfor den som idag virker mest avlegs. Holmsen gjør det samme med noen oder, og med bedre resultater: disse diktene står seg godt, men de har lite med Horats å gjøre. Andre ganger er Holmsens versemål basert på originalens, men i en rekke oder er de originale strofeformene beholdt – tildels med betydelig hell, som i 4.7, mens han andre steder betaler en høy pris i form av invertert ordstilling. Også Skard betaler dyrt for versemålet, blant annet er henvendelsen i begynnelsen av 1.9 (“du ser Soracte...”) forsvunnet, og vi sitter tilbake med “no skin Soractes fjell...” Gjerdåker derimot, til forskjell fra sine forgjengere, lykkes i å kombinere trofasthet mot originalen med en fri og naturlig norsk diksjon, gjennom 800 vers. Språkformen er konservativ, men uten å bli obskur, og som med versemålet synes Gjerdåker her å ha funnet den beste løsningen: Horats er hverken en jypling eller en olding.

Boken er utstyrt med et forord som gir en kort presentasjon av dikteren og av den norske resepsjonen av ham, den har forklarende noter til de stedene som behøver det, og et appendiks gir den hjelp som er nødvendig for å lese diktene på norsk, i form av metriske skjemaer for de forskjellige strofeformene. Her er det også angitt hvilke lange stavelser som på norsk skal være trykkunge; å gjengi alle lange som tunge ville være en umu-

lighet, og som Holmsen og Skard før ham følger Gjerdåker her samme mønster som tysk lyrikk siden Klopstock og Hölderlin. Skjemaene er nesten uunnværlige for den som ikke er fortrolig med disse strofeformene fra før: Siden vi på norsk ikke bare har en motsetning trykklett/trykkung, men grader av trykk (fem, ifølge Lies verslære), og dertil en viss frihet med hensyn til hvor i setningen vi legger trykket, kan skjemaet ikke uten videre leses ut av teksten. Noen få steder fikk jeg likevel ikke metrumet til å gå opp: 3.13.6, 4.12.9, 4.12.26.

Standard norsk uttale av greske og latinske navn er ofte vaklende og andre ganger ikke-eksisterende, gjendikteren står derfor nærmest fritt til å gjøre hva han vil. I 3.30 følger Gjerdåker kvantitetene og leser Mélpoméne, mens han i 3.4 aksentuerer som latinsk prosa og leser Kalliópe, mer i overensstemmelse med den tradisjonen vi tross alt har. Noen konsekvens på dette området ville det være urimelig å forvente, men en hellenist som undertegnede ville selvfølgelig ha foretrukket Melpoméne, Kalliópe, også i gjendiktninger fra latin.

I en gjendiktning kan spor av originalspråkets syntaks unntaksvis rettferdiggjøres, men som hovedregel bør de unngås. I 3.4.74 burde partisippfrasen ha vært erstattet med en relativsetning, og en relativsetning hadde vært på sin plass også i 1.17.28, slik det står lyder det som om “ufortent” er en egenskap ved drakten. Jeg synes også “embetstenar” i 2.16.9 er uheldig, både fordi det snarere lyder som en embedsmann/tje-

nestemann enn som dennes tjener, og fordi det her er en ganske bestemt type tjener det dreier seg om, nemlig konsulens livvakt av *lictiores*. Slik forsvinner originalens slående bilde av den mektiges hjelpeløshet mot sin egen indre uro.

Et sted som dette kan oversettes på (minst) tre forskjellige måter. Man kan beholde den spesifikt romerske referansen og skrive “konsulens liktorer” eller lignende, man kan velge et mer tidløst og nøytralt uttrykk og skrive for eksempel “statssjefens livvakt”, eller man kan velge en åpenbar eller tilsynelatende anakronisme som “opprørspolitiet”. Disse løsningsene formidler alle den samme idéen, men de vekker ulike assosiasjoner og gir oss slik ulike sider ved originalen. Gjerdåker unngår konsekvent den tredje løsningen, rimelig nok etter som den ville ha brutt opp den horatiske diksjonen, sprengt det horatiske rommet han etablerer.

Faren ved å etablere et slikt rom er at det kan bli tidløst i negativ forstand, en underverden av klassiske spøkelser, hverken her eller der istedenfor både her og der. Denne faren må også Horats ha vært fortrolig med (han var jo selv en gjendikter), og han kommer selv til unnsetning med sin stadige insistering på her, nå, du. I Gjerdåkers hender fungerer det uvante versemålet, den konservative språkformen og den poetiske diksjonen, fordi de blir midler til å få frem nettopp dette her, nå og du.

Gjerdåkers rom inneholder et og annet ordvalg som umiddelbart leder tanken mer mot Norge enn mot Italia, men det skyldes ikke at ordene er

anakronistiske (eller om man vil: anatopistiske), bare at det ikke er konvensjon for å bruke dem i romerske sammenhenger. Ved å bruke dem gir han liv både til disse ordene og til vårt bilde av Horats' Italia, han skaper nettopp et rom som er både her og der: Titanene blir *riser* (3.4), ødemarken i nord blir *tundra* (1.22), gresset spirer på *bøen* (4.7) og offeret forrettes på *tunet* (3.8). I 3.9.22 kommer idéen bedre til sin rett i “du flyt lett som ein spon”, enn den ville ha gjort i det mer ordrette “du er lettere enn kork”; verbet knytter an til det etterfølgende bildet av opprørt hav, og “spon” mangler de misvisende konnotasjonene som følger med “kork”: Spon er et lett *materiale*, mens det norske ordet “kork” brukes om enhver flaskekapsel, eller om en trafikork, eller om manglende intelligens. Det er ikke alltid ordboken har det rette svaret, eller den opplagte løsningen er den beste. Tunet, bøen, tundra, riser, disse ordene fungerer som en slags underliggjøring, i formalistenes betydning av ordet, men her ligger det underlige ikke i å gjøre det vante fremmed, men i å vise det hjemlige i det fremmede.

Det er overbevisende gjort. I sin ferdige form røper disse gjendiktningene lite om alt det arbeidet og alle de vanskelige avveiningene som må ligge bak, problemene er løst med en sikkerhet som får det endelige resultatet til å virke selvfølgelig. Gjerdåker behersker sin horatiske diksjon, ordene flyter lett, men ikke som spon. Han har fått Horats til å klinge på norsk.

Gjert Vestrheim

Pondus: Licetne interpellare? composuit et pinxit Frode Øverli, in Latinum convertit Tor Ivar Østmoe. Oslo 2002.

När Tuomo Pekkanen för ett antal år sedan presenterade sin Kalevala Latina, fick han den kanske inte helt överraskande frågan om varför han egentligen hade valt att översätta Kalevala till just latin. Svaret var enkelt och rättframt: «Därför att det finns betydligt fler personer i världen som förstår latin än finska». Kan detta också tänkas vara skälet till att utge den äktnorska tecknade serien Pondus på latin? Så har nu i alla fall skett; för CC NKR kan man inköpa XLVIII sidor i omväxlande färg och svartvitt, där man ingående får lära känna busschauffören Pondus, hans fru Beate och deras två barn, den arbetslöse Jokke, hans något speciella mor Else och styvfar Günther, diverse vänner, samt ett inte obetydligt antal mera tillfälliga bekanta (företrädesvis av kvinnligt kön) till Jokke. Tor Ivar Østmoe är översättaren bakom verket, och den inbitne Pondusläsaren kan säkert identifiera många av sina favoriter bland «stripsen». Förlaget bär det klingande namnet MareSilva, med adress Ulveleina 3, 1407 Vinterbro, och verket har ISBN-nr. 82-92402-00-4, detta till ledning för den som inte finner albumet i sin lokala Narvesen.

Titelpersonen själv har ju ett mycket passande namn för en latinsk översättning, och med visst nöje finner vi att han heter Ponderis i genitiv. Man kan undra något över principerna för namnform när det gäller övriga dramatis personae: Jokke, Beate,

Else och Påsan har fått behålla sina namn (i det sistnämnda fallet dock med stavningen Posan), medan Günther har blivit latiniserad till Güntherius. Jokke och Posan tycks vara oböjliga, medan formen Else tycks fungera både som nominativ och genitiv. Däremot finner vi att Günther tilltalar sin hustru med Elsa (eller rättare sagt Elza) i vokativ – är det en del av hans språkliga ofullkomlighet som invandrare, eller har båda damerna en a-ändelse i vokativ? Eftersom Jokkes egentliga namn är Joachim kan det sägas vara adekvat att hans namn inte böjs, medan det är svårare att förstå varför Günther hedras med ett latiniserat namn men inte damerna. När det gäller «Påsan» har jag alltid utgått från att det är ett «kallenamn», men det undandrar sig min bedömning om namnet har någon specifik betydelse som kunde ha översatts till latin.

En tecknad serie är ju en alldeles speciell genre, där färdigheter i det antika latinets stilistik inte för särskilt långt. Livianska eller cicero-nianska perioder är inte det idealiska kommunikationsmedlet för att förmedla budskapet i fyra små tecknade rutor; skulle man gå till någon antik litterär förlaga skulle det möjligtvis vara dialogpartierna hos Plautus. Østmoe har gjort det förmodligen enda möjliga och valt en kollokvial variant av det klassiska latinets, utan någon överdriven strävan efter purism. Detta fungerar utmärkt. Dialogen återges rappt och effektivt, po-

ängen finns på plats i den lakoniska form som genren kräver och de olika personerna karakteriseras genom sitt språk i samma utsträckning som i originalet. Det måste ha inneburit en hel del arbete och tankemöda att komprimera en översättning inom ramen för en pratbubblas begränsade ordmängd, men Tor Ivar Østmoe har uppenbarligen lärt sig att behärska konsten.

Vilken är då den tillränkta publiken för detta alster? Skall Pondus Latinus (för vi bör väl av respekt för titelpersonen inte kalla den Pondus Latinum) likt Kalevala Latina gå ut över världen och värva nya fans till Pondus bland de latinkunniga runt jordklotet? Små fotnoter här och var tyder på att man riktar sig till en internationell publik, så t ex förklaringen till tre små gossars framförande av den muntra sången «Autocurcus publici ductor homo est hilaris». Och kanske en och annan innehavare av Winnie ille Puh kan tänka sig att placera också Pondus i bokhyllan. En mera sannolik målgrupp är dock en yngre, latinstuderande publik i skolor runt om i Europa och USA. Baksidans reklam för Doctor Ammondts inspelningar och tidskrifterna *Adulescens* och *Iuvenis* tyder på att man haft den gruppen i tankarna. Och säkert kan albumet användas som ett stimulerande komplement till mera traditionella textböcker. Syntaxen är förhållandevis enkel och texterna så korta som någon kan begära. Problemet ligger snarare i något som är utmärkande för all översatt litteratur: det krävs en god ordbok, eftersom ordförrådet går en bra bit utöver

det basala klassiska ordförrådet. En precis förståelse av enskilda ord är många gånger nödvändig för att förstå poängen i dessa korta texter. På det internationella planet kan kanske någon otydlighet ibland uppstå utifrån skillnaden mellan norska och andra språk: «*praesidium sociale*» är kanske inte den självklara översättningen av «*arbetslöshetsunderstöd*» på alla språk, och för den som inte är klar över det norska språksubstratet kan det verka lite märkligt att huvudpersonerna med jämna mellanrum utbrister ett «*regaliter!*» Andemeningen torde dock framgå. För norska latingrupper bör detta kunna fungera som ett utmärkt stimulationsmedel i språkinläringen. Det borde t ex kunna ge inspiration till att pröva sig på egna översättningar av denna eller andra serier.

Slutligen kan man föreställa sig att verkliga Pondus-fans, även sådana utan latinkunskaper, skaffar sig detta album som en kuriositet om inte annat. Och vem vet, kanske kan ett bläddrande i boken väcka intresse för språket? Förmedling är en viktig del av klassiska filologers arbete, och Tor Ivar Østmoe drar sitt strå till stacken med denna översättning. Här är ett verktyg som kan fungera som ett stimulerande pedagogiskt redskap i skolorna, bidra till att latin inte uppfattas som ålderdomligt och kuriöst, och kanske rentav väcka intresse för språket i nya grupper. Om det samtidigt bidrar till att sprida kännedom om den äktnorska produkten Pondus utanför landets gränser kan det ju ses som en extra bonus!

Gunhild Vidén

Res coquinaria

GUNN HAALAND

I denne spalten er navn som Cato, Varro og Columella blitt nevnt flere ganger. Disse herrene skev alle såkalt jordbrukslitteratur. Ved siden av å være jordeiere, var de også agrarforfattere – de skrev om hvordan en gård skulle drives og jorda dyrkes for å få størst og best mulig avling. Innimellom har de også anvisninger på hvordan produktene brukes, og disse anvisningene har vi benyttet oss av så godt det lar seg gjøre (jf. *Catos druebrød* 1986:1, *Columellas salat* 1988:1).

Men herrene Cato, Varro og Columella var ikke alene om slike sysler. Håndbøker i jordbruk skrevet av praktiserende jordeiere var vanlige allerede i det greske samfunn – Varro kjente til mer enn 50 slike skrifter – og i Romerriket florerte de fra Cato (234-146 f.Kr.) av til langt ut i keisertiden

(Palladius på 400-tallet). Denne type skrifter hadde høyere status enn annen teknisk litteratur, og var nok ikke uten praktisk betydning. Arkeologiske utgravninger (f.eks. Settefinestre-villaen i Etruria) har vist at jordbruksforfatternes anvisninger ble fulgt.

Med et samlebegrep ble denne typen litteratur gjerne betegnet *Geoponica* (= som har med jordbruk å gjøre), og det eksisterer et verk med denne tittelen fra 900-tallet. Her

nevnes en Fronto som forfatter av en nå tapt jordbruksmanual. Og det er denne Fronto mange vil ha det til er opphavsmannen til den Apicius-oppskriften jeg har valgt ut denne gangen.

Det er for øvrig i *Geoponica* vi finner anvisninger på hvordan liqua-

men lages – både den fabrikkproduserte og hurtigvarianten som vi i sin tid brukte (KF 1987:1).

Men altså, her er *Kylling à la Fronto*:

Pullus Frontonianus

(Apicius VI.9.12)

(Til 4 personer)

1 kylling (ca. 1 kg.)

Litt olje til bruning

4 ss olivenolje

2 ts nuoc mam

1 liten bunt dill

1 liten bunt frisk koriander

1 liten bunt frisk sar

(eller 2 ts støtt tørket sar)

2 purreløk

(eller 1 bunt vårløk)

2 ss druesirup

(eller innkokt druejuice)

nykvernet pepper

Brun først kyllingen i litt olje i en jerngryte. Bland olje og nuoc mam, bind krydderne og purren (eller vårløken) sammen til en suppekvast og

ha alt i gryta. Legg på lokk og la putre videre over svak varme i rundt 1 time, eller til kyllingen er mør. Øs med sausen, hell over druesirupen og kvern over pepper, før du legger kylling og saus på fat og serverer.

Druesirup er det som kommer nærmest antikkens *defrutum*, som oppskriften krever. Den kan fås i tyrkiske butikker, men du kan også koke vanlig druejuice inn til det halve, og bruke den.

Jeg har forstått Apicius' oppskrift dithen at dill, purre, sar og koriander skal utgjøre en kvast som has uti gryta til kyllingen ("cui mittis fasciculum anethi, porri, satureiae et coriandri viridis"), men det kan forsåvidt godt forstås dithen at du skal ha en bunt hver av disse ingrediensene i gryta, Da kan du evt. finsnitte purren og hakke krydderne (selv om det ikke står i oppskriften). Det tar seg bedre ut, synes jeg, enn med denne litt slappe suppekvasten som skal danderes på fatet. Jeg tar gjerne imot synspunkter fra leserne på hvordan de synes dette bør gjøres!

